MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MÜBAREK GALİB ELDEM

KÜRE-İ ARZDA NÜFUS-I İSLAM ADLI ESERİ VE MAKALELERİ

YAYINA HAZIRLAYAN: ALİ SATAN

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

CUMHURİYET'İN
İLK KÜLTÜR MÜDÜRÜ

MÜBAREK GALİB ELDEM

KÜRE-İ ARZDA NÜFUS-I İSLAM
ADLI ESERİ VE MAKALELERİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

İstanbul 2019

Marmara Üniversitesi Yayınları: No. 863

Cumhuriyet'in İlk Kültür Müdürü Mübarek Galib Eldem'in Küre-i Arzda Nüfus-ı İslam Adlı Eseri ve Makaleleri

Yayına Hazırlayan: Doç. Dr. Ali Satan

Her hakkı saklıdır © Marmara Üniversitesi Yayınevi, 2019

ISBN: 978-975-400-426-7

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Göztepe Kampüsü, Kadıköy 34722 İstanbul
Tel: +90 216 348 43 79
Fax: +90 216 348 43 79
E-Posta: yayinevi@marmara.edu.tr

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

Sunuş....4

Kitabın Yazarı Hakkında....6

XX. Yüzyılda Müslüman Nüfusunda Değişim: Sömürgeden Bağımsızlığa....10

Küre-i Arzda Nüfus-i İslam, Vesaike Müstenid İstatistikler....21

Mübarek Galib Eldem'in Makaleleri....70

1. Ankara'nın Evleri....72

2. Menteşe Oğulları Devrine Ait Bazı Kabir Taşları....79

3. İki İlhanlı Parası Hakkında Birkaç Kelime....95

4. Mehdi'ye Ait Gümüş Bir Para....99

5. Süslemeli Türk Paralarına Dair Açıklama....101

6. Milet ve Didima....108

Mübarek Galib Eldem'e Ait Fotoğraf ve Belgeler....129

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SUNUŞ

Küre-i Arzda Nüfus-ı İslam: Vesaike Müstenid İstatistikler adlı kitap Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Maarif Vekâleti Hars Müdiri Mübarek Galib tarafından hazırlanmış ve Maarif Vekâleti Neşriyatı olarak 1339/1922-23 yılında İstanbul'da, Matbaa-i Amire'de basılarak yayınlanmıştır.

Biz bu kitaba Londra'da bulunan British Library Oriental and India Office Collections'ta 1448 d 118 referans numarası ile tesadüf ettik ve ilk olarak eserin bir kopyasını buradan aldık. Türkiye'de yaptığımız inceleme sonunda eserin tanınmadığını ve müellifinin de bilinmediğini gördük. Bununla beraber eserin bazı kütüphanelerde bulunduğunu tespit ettik. Bu nüshalar öncelikle Marmara Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler koleksiyonunda R144975 demirbaş, 312.9563 MÜB.K yer numarası ile bulunmaktadır. Ankara'da TBMM Kütüphanesi'nde 71001793 yer numarası ile Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde ise B/0517 yer numarası ile mevcuttur. Ayrıca İstanbul'da Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı ve Boğaziçi Üniversitesi kütüphanelerinde de eserin nüshaları bulunmaktadır. İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü'nde müellifin diğer eserleri mevcut olduğu halde bu kitaba rastlanmamıştır.

1920'li yıllarda Müslüman nüfusun doğru ve güvenilir bir şekilde ortaya konabilmesi amacıyla yazılmış olmasına rağmen bu tarihten sonraki Anadolu, Balkanlardaki Türk ve Müslüman nüfusuna yönelik istatistiklerde ve Asya, Avrupa, Afrika, Amerika ve Avustralya Müslüman nüfusu hakkında yapılan istatistiklerde bu eserin göz ardı edildiğini fark ettik. Ancak yerli ve yabancı nüfus tarihiyle uğraşan bilim adamlarının eseri göz ardı etmelerinin, eserin yetersizliğinden değil, ilgili kişilerin eserin varlığından haberdar olmamalarından kaynaklandığını düşünüyoruz.

Kitabı yeni alfabemize aktarırken yazarın üslubunu bozmadık. Ancak bugün kullanılmayan bazı kelimeleri bilinenleriyle değiştirdik. Bundaki amacımız eserin herkes tarafından kolayca anlaşılabilir ve faydalanılabilir olmasını sağlamaktır. Çeviride yer isimlerinden emin olmadıklarımızın yanına soru işareti koyduk. Yazar her bilgiden sonra kaynaklarını zikretmektedir. Biz bunları paranteze aldık. Bunların dışında metne tamamen sadık kaldık.

Bu çalışmanın amacı kitabın yazarı Mübarek Galib tarafından, bu alanda sağlıklı bilgi ve güvenilir istatistik olmayışı olarak açıklanmaktadır. Yazar kendi devrinin en itimat edilen araştırmalarını kullanmış ve bunları da hemen her satırda tekrara düşme pahasına zikretmekten kaçınmamıştır. Kitapta kullanılan eserlerin bibliyografyası eserin girişinde sıralanmıştır. Verilen listedeki kaynak eserlerin tamamı Batılı kaynaklardır. Ancak yazar Osmanlı coğrafyası ile ilgili bölümde Osmanlı salnamelerini ve diğer kaynakları kullanmış ve bunu ilgili bölümlerde zikretmiştir.

Mübarek Galib'in cedveller dediği tablolarda ülkelerin sadece mevcut nüfusları ile yetinilmeyip daha fazlası verilmiştir. Bunun için sırasıyla önce 1916 genel nüfusu, Sünni mezhebine mensup olanlar, Şii mezhebine tâbi olanlar, Müslümanların umumi nüfusa göre yüzdeleri, Müslüman nüfusunun yekûnu, bu yekûnun 1897, 1905 ve 1917'deki miktarı ayrı ayrı gösterilmiştir. Böylece bir tabloda bir ülke veya bölge için sekiz ayrı bilgi okuyucuya sunulmaktadır. Ayrıca müellifimiz bu bilgileri değerlendirip bazen nüfus artış hızını, bazen rakamların sıhhati hakkında varsa şüphelerini de okuyucularıyla paylaşmaktadır. Mübarek Galib ilaveten bir araya getirilmesi son derece zor olan bütün dünya Müslümanlarının bölgesel, etnik özellikleri hakkında da kısa bilgiler vermektedir.

Çalışmada sırasıyla Avrupa, Asya, Avustralya, Afrika ve Amerika kıtalarındaki ülkeler tek tek ele alınmakta, bu bölgelerde yaşayan Müslümanların nüfus miktarları tespit edilmektedir. Mübarek Galib Afrika, Hindistan gibi Avrupalı ülkelerce sömürgeleştirilmiş bölgeler hakkında da ayrı tablolar vererek İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika, Almanya gibi ülkelerin sahip oldukları sömürge bölgelerini ve buralarda ne kadar Müslüman nüfus yaşadığını da ayrıntılı sayılabilecek nitelikte göstermektedir.

Mübarek Galib, çalışmasında Müslümanların nüfus bilgilerini tespit etmekte birtakım zorluklar olduğuna işaret etmektedir. Bunlar, Asya ve Afrika'da sağlıklı istatistikler tutulamaması ve yaşanan göçlerdir. Mübarek Galib özellikle Balkanlardaki muhaceret yüzünden kesin rakamlara ulaşılamadığını, bu bölge nüfusuna ait güvenilir rakamlar elde edebilmek için zamana ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir.

1920'li yıllarda dünyada ne kadar Müslüman yaşadığına dair kesin bir bilginin olmadığını söyleyen müellif, o yıllarda dünya Müslüman nüfusu için 200 milyon ila 340 milyon arasında değişik tahminlerin yapıldığını bir tablo ile göstermektedir.

Son olarak çalışmanın siyasi anlamına da değinmek gerekiyor. Bu eserin TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti tarafından yayımlanmış olması, dünya Müslümanlarının miktarı ve durumunun o günkü Ankara için önemli olduğunu göstermektedir. Hatırlanacağı üzere 1923 yılı Türkiye'sinde TBMM'nin seçtiği Halife Abdülmecid Efendi, İstanbul'da bulunmaktadır. Ankara, İslam dünyası ile çok yakından ilgilenmektedir. Bu eser, bu ilginin bilgiyle beslenmesi amacını taşımaktadır.

Fakat Mübarek Galib'in çalışması çok acı bir gerçeği ortaya çıkarmıştır. O da 340 milyon Müslümandan Türkiye, İran ve Afganistan'da yaşayan yaklaşık 30 milyonu hariç kalan 310 milyonun 20. yüzyılın ilk çeyreğinde hür ve bağımsız olmadığı gerçeğidir. Birinci Dünya Harbi sonrasında kurulan yeni dünya düzeninde ortaya çıkan bu korkunç tablonun ve bunu görünür kılan elinizdeki çalışmanın, Ankara'nın Hilafet kurumuna yaklaşımında etkili olduğunu ileri sürebiliriz.

TEŞEKKÜR…

Elinizdeki çalışmanın bende yirmi yıllık hikayesi var… Bu süreçte çok sayıda insanın kitaba katkıları oldu. Çoğunun unuttuğunu düşündüğüm bu yardımları zikretmem gerekiyor… Öncelikle kadim dostum ve meslektaşım Prof Dr. Yüksel Çelik yeni alfabeye aktarımda metni başından sonuna okuyup düzeltmiştir. Mübarek Galib ile benden önce ilgilenmiş olan değerli hocamız Prof. Dr. Ali Birinci elindeki bilgileri benimle paylaşmıştır.

Mübarek Galib hakkında arşiv bilgilerine Millî Eğitim Bakanlığı Sicil Şube Müdürü Teyfik Kılıç'ın anlayışları ve yardımseverlikleri ile ulaşabildim.

Mübarek Galib Eldem'in torununun çocuğu olan Cengiz Abas ise bana aile şeceresini bularak kitaplara geçmiş olan bir hatayı düzeltme fırsatı vermiş ve Mübarek Galib'in fotoğraflarını temin etmiştir.

Eserin temiz nüshasını ise Taksim Atatürk Kitaplığı Müdürü Ramazan Minder ve aynı kurumun dijital kısım sorumlusu Selçuk Aydın Beyler sağladılar. Üç makale Fransızca'dan Mehmet Günûşen Bey tarafından çevrildi. Kitabın ilk dizgisini ve tablolarını ise Can Kutlukan yaptı. Kitabı yayına hazırlarken çıkan ve bitmeyen sorunları çözenler ise değerli öğrencilerim doktorant Yasin Özdemir ve Ali Okumuş oldu. Elbette kitabın uzun yayınlanma macerasında Marmara Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Güssün Güneş, Yayınevi Şube Müdürü Birgül Çakıral, dizgi tasarım ekibi Hava Nur Hisoğlu ve Ferhat Ramazan Değer yardımcı oldu. Hepsine yardımlarından dolayı teşekkür ediyorum.

Doç. Dr. Ali Satan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KİTABIN YAZARI HAKKINDA: MEŞHUR AİLENİN MEÇHUL FERDİ MÜBAREK GALİB ELDEM (1871-1938)

Sadrazam Sakızlı İbrahim Edhem Paşa (1818-1893) ailesi Türk kültür ve sanat hayatına önemli katkılar yapmıştır. Koca Hüsrev Paşa (1756-1855)'nın yetiştirdiği Edhem Paşa'nın dört oğlu olmuştu: [1] Ressam ve Müzeci Osman Hamdi Bey, Müzeci Halil Edhem Bey, Nümizmat İsmail Galip Bey ve İstanbul Gümrük Müdürlerinden Mustafa Bey. Ailenin dört kolundan da bugüne kadar birçok sanatçı, bilim adamı ve diplomat çıkmıştır. [2]

Mübarek Galib, Türkiye'nin yetiştirdiği en büyük meskukatçı/nümizmatlarından İsmail Galib Bey'in (1848-1895) iki çocuğundan biridir [3]. Annesi Dürsan Hanım'dır. Ancak hakkında Alâettin Gövsa'nın *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*'ndeki İsmail Galip Bey maddesinde yer alan "*...oğlu Mübarek Bey de bu sahada (meskukat) çalışmıştır*" [4] ifadesinden başka bilgi yoktur. Hiçbir ansiklopediye konu olmadığı ve hakkında biyografik bir çalışma yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Mübarek Galib'in *Hindistan'da Türk Hükümdarları* adlı eserini yeni harflere çeviren Sadettin Gömeç, yazarın doğum yılını 1868 olarak belirtirken [5] Mübarek Galib'in diğer bir eseri olan *Ankara*'yı yeni harflere kazandıran Seyfettin Erşahin ve Hüseyin Çınar doğum yılını 1858 olarak göstermiştir. [6] Her iki çalışma da yazarın vefat senesini herhangi bir kaynak göstermeden 1937 olarak vermektedir.

Biz, Mübarek Galib'in çalıştığı bakanlıklardaki resmi sicillerine ulaştık. İlk olarak Milli Eğitim Bakanlığı arşivinden *Memurin ve Ketebe ve Müstahdimin-i Devlet-i Aliyyenin Tercüme-i Hâllerinin Tahrîrine Mahsus Varaka*'da Mübarek Galib'in kendi el yazısı ile tahsili ve memuriyetleri hakkında verdiği bilgileri bulduk. [7]Mübarek Galib, 11 Kanunuevvel 1331 (24 Aralık 1915) tarihinde kaleme aldığı bu resmi "tercüme-i hal"de ismini *Mehmed Mübarek Bey* olarak yazmaktadır. Babası için de *"Sadr-ı esbak Edhem Paşazade Girit Vilayeti Müşaviri merhum Galib Bey*" demektedir. Doğum yeri ve tarihi *İstanbul, 22 Şaban 1286/27 Mart 1869*'dır. [8]

1 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar II,* İstanbul 1982, s. 600. Yüksel Çelik, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa – II.Mahmud Devri'nin Perde Arkası*, Ankara 2013, s. 6.

2 Mustafa Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İstanbul 1971*, s. 140; Havva Koç vd., "Bir Belge Işığında İbrahim Edhem Paşa ve Ailesi Hakkında Hatırlatmalar", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi* 17-18 Aralık *1992 Sempozyum*, Yay. Haz. Zeynep Rona, İstanbul 1993, s.27-34; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar II*, Ankara 1989, s. 638-640; Münevver Ayaşlı, *Dersaadet*, İstanbul 1993, s. 137-159.

3 Mahmut H. Şakiroğlu, "İsmail Galip", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXIII, s.100.

4 İbrahim Alâettin Gövsa, "Galib Bey, İsmail" , *Türk Meşhurlar Ansiklopedisi*, tarihsiz, s.147.

5 Mübarek Galib, *Hindistan'da Türk Hükümdarlar*, Haz. Sadettin Gömeç, Ankara 1990, s.1.

6 Mübarek Galib, Ankara *Mescidler, Camiler, Mezarlıklar, Kitabeler*, Haz. Seyfettin Erşahin-Hüseyin Çınar, Ankara 1996, s. XIII.

7 Millî Eğitim Bakanlığı Sicil Dairesinde 916 sicil numarası ile kayıtlıdır. Dosyasının ilk sayfasının üzerinde şu bilgi yer almaktadır. "Adliye Vekaleti'nde tercüme işlerinde çalıştığından dosyası 5.2.938 tarih ve 1365 sayılı yazıya ekli olarak Adliye Zat İşleri dairesine devredilmiştir." Adalet Bakanlığı'ndaki sicil numarası 7232'dir. Bu bilgi ile Adalet Bakanlığı Sicil Dairesi'ne müracaat ettiğimizde Mübarek Galib dosyasındaki bilgilere ulaştık.

8 Mübarek Galib Eldem'in Ankara Asri Mezarlıkta bulunan mezar taşında doğum tarihi 15 Kasım 1871, vefat tarihi 17 Şubat 1938 olarak yazmaktadır. Aynı aile kabristanında Mübarek Galib'in oğlu M. İskender Eldem (1912-1985) ve eşi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eğitimi

Süleymaniye'de bulunan Abdi Kâmil Efendi Mektebi'nde tahsil hayatına başlayıp şahâdetname aldıktan sonra 1880 senesinde Viyana'da İmparatorluğun taht-ı nezaretinde bulunan Tireni/ Tirezi Yanum Akademisi'ne devam etti. 1888'de Berlin Falk Jimnazı'nda liseyi bitirip diplomasını aldı. Belçika'da Namur şehrine Fransızca lisanını ikmal için gitti ve oradaki Athénée (klasik lise)'nin retorik kısmında imtihan verdi. Altı ay Liège şehrine ve üç – altı ay Brüksel Darülfünunu "Sciences Libres" kısmına "Science" doktora derslerine devam etti. Ancak Mübarek Galib, doktorayı bitirdiğine dair bir bilgi vermemiştir ve hiçbir kitabında ve makalesinde doktor unvanını kullanmamıştır. Mübarek Galib, "tercüme-i hal"inde Almanya ve Belçika'da bulunduğundan dolayı Fransızcaya ve Almancaya tamamen aşina olduğunu belirtmektedir. [9]

Memuriyeti

7 Cemaziyyülevvel 1308/1891-92'de Hariciye Nezareti Tahrirat-ı Hariciye Kalemi'ne 750 kuruş maaşla tayin oldu. 1 Mart 1308 (13 Mart 1892) tarihinde Duyun-ı Umumiye-i Osmaniye İdare-i Merkeziye Umur-ı Hukukiye Kalemi'ne 700 kuruş maaşla geçti. Sonra Aşar Kalemi'ne, 1 Mayıs 1311'de Umur-ı Tahririye Şubesi'ne 800 kuruş maaşla tayin oldu. 1 Mart 1312/1896 tarihinde 1000 kuruş maaşla Müfettiş-i Umumilik Kalemi'nde 3. Sınıf Müfettiş Muavinliği'ne, 1 Mart 1314/1898'te 1300 kuruş maaşla II. sınıf Müfettiş Muavinliği unvanı ile Duyun-ı Umumiye İstanbul Nezareti müfettiş muavinliğine, 1 Mart 1315/1899'da Bursa Duyun-ı Umumiye Nezareti müfettiş muavinliğine, 12 Mart 1316/1900'de 1800 kuruş maaşla Tatbik Kalemi Müdürlüğü'ne tayin olundu. 1321/1906 senesinde Tatbik Kalemin lağvedilmesinden sonra Duyun-ı Umumiye'den istifa etti. 1908'de Anadolu Osmanlı Demiryolları Kumpanyası'nın Konya Ovası Ameliyat-ı İskaiyye (sulama) Şirketi müdürünün kâtibi ve tercüme kalemi müdürü unvanı ile 25 lira maaşla bu şirkete tayin olundu. 1911 senesinde Konya'nın havasına bünyesi alışamadığı için istifa edip İstanbul'a döndü. 4 Teşrinievvel 1327/1911'de Haydarpaşa'daki Osmanlı İttihat Mektepleri Müdürlüğü'nde 1500 kuruş maaşla göreve başladı. 26 Kanunusani 1327/1911'de aynı maaşla Şehremaneti İhsaiyyat Kalemi(İstatistik) memurluğuna tayin edildi. 1328/1912'de İhsaiyat Kalemi Başkatipliğ'ine ve 1329/1913'te 2000 kuruş maaşla İstatistik Kalemi Müdüriyeti'ne terfi ettirildi. 1331/1915'te Tercüme Kalemi de İstatistik Kalemi'ne bağlandı. 1 Mart 1335/1919'da maaşı 3000 kuruş oldu.

Şehremâneti Sicil-i Memurîn Müdiriyeti Tercüme-i Hâl Hulâsa-i Müseccele Sûreti'ndeki bilgiye göre 1 Haziran 1337/1921 tarihinde, göreve devamsızlıktan ve beş senedir İstatistik Mecmuası'nı tab ettirmemiş olmasından dolayı görevine son verildi.

Müşir Şakir Paşa kızı Munise Mübarek Eldem (24 Ocak 1880-18 Ocak 1938) bulunmaktadır. Bu bilgileri verdiği için Prof. Dr. Ali Birinci'ye teşekkür ederim.

9 Mübarek Galib Bey'in oğlu İskender Eldem'in hazırladığı ve ailede bulunan soy ağacında Viyana İmparatorluk Jimnazyumda Arkeoloji ve Filoloji okuduğu belirtilmektedir. Memuriyeti için de Duyun-ı Umumiye ve Müzelerde vazifeler, Şehremaneti İstatistik Neşriyat Müdürlüğü, Hars ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Telif ve Tercüme Heyeti azalığı yaptığı ve Anadolu'da Milli Mücadeleye iştirak ettiği zikredildikten sonra arkeolojiye ait birçok eserler yazdığı kaydedilmektedir. Ayrıca Moskova, Londra, Paris, Berlin, Brüksel, Viyana Arkeoloji Akademilerine fahri üye olmuş ve fahri doktor unvanı kazanmıştır denilmektedir (aile soy ağacını bana veren Sayın Cengiz Abas'a teşekkür ederim). Bu bilgiler, şu kitapta da yer almaktadır: Soner Yalçın-Doğan Yurdakul, B*ay Pipo Bir Mit Görevlisinin Sıradışı Yaşamı Hiram Abas*, Doğan Kitap, İstanbul 2000, s. 25.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Millî Mücadele sırasında İstanbul'dan Ankara'ya geçen Mübarek Galib, 19 Haziran 1337/1921 tarihinde Maarif Vekâleti Hars Dairesi Baş Müdürlüğü'ne 4000 kuruş maaş ile başladı ve Teşrinievvel 1339/1923'te maaşı 5000 kuruşa çıkarıldı.

1 Haziran 1341/1925'te Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyeti azalığına 6500 kuruş maaş ile tayin oldu ve bu vazifesi Şubat 1926'ya kadar devam etti.

1 Mart 1926'da 5000 kuruş maaşla Müzeler Dairesi Asar-ı Atika Şubesi Müdürlüğü'ne tayin olundu.[10] 12 Teşrinievvel 1927'de liyakati ve vazifesindeki gayreti üzerine 70 lira ikramiye ile taltif edildi. Ancak 22 Kanunuevvel 1929 tarihinde görevden alındı.

Mübarek Galib, 07.02.1931 tarihinde Maarif Vekaleti Orta Tedrisat Umum Müdürlüğü'nün 79 numaralı kararı ile Eskişehir Lisesi Fransızca muallimliğine tayin olundu. 30.12.1931'de Maarif Vekaleti'nin 2582 sayılı kararı ile Eskişehir Lisesi'nde Fransızca muallimliğine ilaveten Almanca muallimliği görevine de atandı.

Mübarek Galib Bey 01.02.1932'de Eskişehir Lisesi muallimliğinden emekli oldu.[11]

Emekliliğinde boş durmayan Mübarek Galib, 20.11.1933 tarihinde Adalet Bakanlığı'nda açılan Fransızca imtihanına girdi ve 125 lira maaşla mütercim olarak göreve başladı. Ancaksağlık sorunlarından dolayı göreve devam edemeyerek 2 Kânûn-ı Evvel 1933 tarihinde istifa etti. Galib Mübarek, 4.8.1934 tarihinde Adalet Bakanlığı'nda *vekalet mütercimliği* vazifesine geri dönmüştür.

Adalet Bakanlığı'nda tercümanlık görevine başladığında 66 yaşında olan Mübarek Galib'in artık kalp ritmi bozuktur ve ayrıca zihnen de yorgunluk hissetmektedir. Bunun için vekâletten sık sık izin aldığı görülmektedir.

Adalet Bakanlığı kayıtlarında 1937 yılında vazifeye gelemediğinden dolayı bazı soruşturmalar geçirdiği anlaşılmaktadır. Çalışma hayatında mesaiye devam konusunda hep sıkıntı yaşamış olan Mübarek Galib'in yaşlılığında da aynı konuda sıkıntı çektiği anlaşılıyor. Hatta 18.2.1938 tarihinde 70 yaşında vefat ettiğinin not düşüldüğü Adalet Bakanlığı sicil evrakında yine aynı konu yer alıyordu. Galib Mübarek'in iki gün emekli maaşını almak için vekâlete gelemediği ve bu yüzden tevbih cezası verildiği belirtilen resmi yazıda ancak konunun Ankara Defterdarlığı'ndan sorulması üzerine Mübarek Galib'in haklılığının anlaşıldığı ve tevbih cezasının kaldırıldığı son sicil evrakında yazıyordu.

Ailesi

Mübarek Galib Eldem, Anadolu Umum Müfettişliği de yapan Şakir Paşa'nın (1838 – 1899) kızı Munise Hanım ile evlenmiş idi. Sırasıyla Galib, Memduh, Hüsrev, Roksan ve İskender isimlerinde dört erkek, bir kız evladı olmuştu. Ailenin tek kızı Roksan Hanım, Hilmi Abas ile evlenerek Hiram adında bir erkek evlat sahibi olmuştur.[12]

10 Bu tayin kararnamesinde "Hars, Asar-ı Atika ve Kütüphaneler Müdürlüğü" ibaresi geçmektedir. Kararnamede geçen Kütüphaneler ibaresi başka yerde kullanılmamıştır.

11 Emeklilik kayıtlarına ulaşmak isteyen araştırmacılar için gerekli olan emekli maaş cüzdan numarası 757'dir.

12 Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, Erol Kerim Aksoy Vakfı Yayınları, Genişletilmiş II. Baskı, C.I, İstanbul 1995, s. 224'te yer verdiği aile soy ağacında bir hata yaparak Roksan Hanım'ı Hiram Abas ile evli göstermektedir ki bu yanlıştır. Roksan Hanım, Hilmi Abas ile evli olup Hiram Abas oğludur. Yazar isim benzerliğinden böyle bir hataya düşmüş olabilir. Hiram Abas, Milli İstihbarat Teşkilatı'nın ilk sivil müsteşar yardımcısı olmuş ve bir suikast sonucu 1990'da şehit edilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eserleri

a)Kitaplar

1.Mehmed Mübarek, *Müze-i Hümâyûn Meskûkât-i Kadîme-i İslâmiye Kataloğu, Kısm-ı Sâlis: Mülûk-ı Cengiziye ve İlhâniye ve Celâiriye ve Kırım Hanları Meskûkâtı*. Kostantiniyye, 1318 Mahmud Bey Matbaası (276 sayfa). Maarif Nezaret-i Celilesinin Emriyle Tab ve Neşr olunmuştur.

Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 30712 demirbaş ve 7374/Mth tasnif numarasıyla kayıtlıdır. Bu kütüphanedeki kitap Fuat Köprülü'ye imzalanmıştır. İmza Mübarek bin Galib olarak atılmıştır.

2.Mübarek Galib, *Hindistan'da Türk Hükümdarları: Timurilerin Hindistan'a Dâhil Oldukları Zamana Kadar ve 603-962 Senelerinde Delhi'de İcra-i Saltanat Eden Hükümdarlar,* Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti Hars Dairesi Neşriyatından, İstanbul Matbaa-i Amire, 1341. (45 sayfa+2 tablo), Fiyatı 10 kuruş.

Bu eser yeni harflerle ve ilavelerle yayınlanmıştır: Mübarek Galib, *Hindistan'da Türk Hükümdarları,* Haz. Saadettin Gömeç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

3.Mübarek Galib, *Anadolu'da Türk Âsar ve Mahkûkâtı Tetebbuâtına Esas: Ankara*, Birinci kısım: Umûmî Nazar: Kabristânlar-Mescitler, Camiler, Türkiye Cumhuriyeti

Maarif Vekâleti Hars Dairesi Neşriyâtından, İstanbul Matbaa-i Amire, 1341.

İkinci Kısım: Kitabeler, İstanbul, T.C. Maarif Vekâleti, 1928.

İki cilt olan bu eser yeni harflere çevrilerek yayımlandı. Mübarek Galib *Ankara Mescidler, Camiler, Mezarlıklar, Kitabeler,* Yay. Haz. Seyfeddin Erşahin ve Hüseyin Çınar, Ankara Altındağ Belediyesi Kültür Yayınları No:1, Ankara 1996.

4.Mübarek Galib*, Küre-i Arz'da Nüfus-ı İslam Vesaika Müstenid İstatistik*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükumeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul Matbaa-i Amire 1339.

b)Makaleler

1. "Milet ve Didima I-II", *Türk Yurdu* III, (14) Ankara, 11-12. 1925, s.161-180 ve 54-55.Bu iki makale yeni harflere kazandırılan *Türk Yurdu Dergisi* külliyatı içinde yayınlanmıştır. Cilt: X (17-3) 1925-1926, s. 36-43 ve 83-90.

2."Menteşe Oğulları Devrine Ait Bazı Kabir Taşları", *Türkiyat Mecmuası* II, İstanbul 1926, s. 347-364.

3."Ankara Evleri", *Muallimler Birliği*, VIII, 1.2.1926, s. 354-359.

4."Quelques Mots sur deux Monnaies Ilkhaniennes", *Revue Belge de Numismatique,* Bruxelles 1897.

5. "Notice sur les Monnaies Turques avec Ornements*",* *Revue Belge de Numismatique,* Bruxelles 1899.

6."Une Monnaie d'Argent du Mahdi", *Revue Belge de Numismatique,* Bruxelles 1904.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XX. YÜZYILDA MÜSLÜMAN NÜFUSUNDA DEĞİŞİM: SÖMÜRGEDEN BAĞIMSIZLIĞA

Mübarek Galib Eldem, kitabında XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde dünyanın hemen her bölgesindeki Müslümanlar hakkında bilgi vermektedir. Bu bilgileri bugünkü verilerle karşılaştırdığımızda çok anlamlı bir manzara ortaya çıkmaktadır. XX. yüzyılın başı ile XXI. yüzyılın başı arasındaki muazzam farklar göz önüne serilmektedir.

XIX. asırda İslam dünyası her bakımdan Batı'nın üstün teknik ve askeri gücüyle karşı karşıya geldi. Osmanlı İmparatorluğu ile kısmen İran ve Afganistan hariç tüm İslam memleketleri sömürgeleşti. Osmanlı Devleti de Avrupa ve Rus emperyalizmi ve onların kışkırttığı ayrılıkçı hareketler karşısında zor zamanlar yaşamaktaydı. Rusların 1783'te Kırım'ı ilhakıyla başlayan bu süreç, Fransa'nın 1798'de Mısır'ı işgal girişimiyle yeni bir boyut kazandı. Sırp (1804), Yunan (1821) ayaklanmalarını 1830'da Fransızların Cezayir'i işgali takip etti. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı tam bir felaketle sonuçlandı. Balkanlar ve Kafkaslarda milyonlarca Müslüman "etnik temizliğe" maruz kaldı. [13] Sırbistan, Karadağ ve Romanya İmparatorluktan kopup bağımsız oldu. Bulgaristan özerk hale geldi. Ardından 1881'de Tunus Fransızlar, 1882'de Mısır ve 1889'da Sudan İngilizler tarafından işgal edildi.

Osmanlı coğrafyası dışındaki İslam memleketlerinde de benzer işgal hareketleri meydana gelmiştir. 1828'de İran'ın Kuzey Azerbaycan bölgesi Rusya tarafından işgal edilmişti. İngiltere ve Rusya ülkenin güneyi ve kuzeyini kendi nüfuz bölgeleri olarak ilân etmelerine rağmen İran sembolik de olsa bağımsızlığını korudu. Afganistan da İngiltere ve Rusya arasındaki nüfuz mücadelelerine sahne olmakla beraber benzer şekilde bağımsız kalmayı başardı. Hindistan, özellikle 1857'deki bağımsızlık hareketinin başarısız olmasından sonra İngiliz askeri hâkimiyetine girdi.

Türkistan'daki hanlıklar da XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus yayılması karşısında direnemedi. Fergana 1865, Semerkant 1868, Hive 1875 ve Buhara 1920'de Rusya hâkimiyetine girdi.

Batı'da Fas; İngiliz, Fransız ve İspanyol rekabetine sahne olmaktaydı. Ancak XX. yüzyılın başında Fransız nüfuzuna karşı başlayan hareket 1911'de bastırıldı ve ülke Fransa egemenliğine geçti.

XX. yüzyılın başında İslam dünyasının gerçekte tek bağımsız devleti Osmanlı İmparatorluğu idi. Ancak asrın başında elde kalan Balkan toprakları olan Makedonya, Arnavutluk ve Trakya'nın büyük kısmı 1911-12 Balkan Savaşlarıyla kaybedildi. Ardından başlayan I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin sonunu getirmesiyle beraber bütün İslam dünyası da Batı egemenliğine girmiş oldu. [14]

13 "Osmanlı Müslümanlarının Etnik Temizliği" ifadesi Amerikalı nüfus tarihçisi Justin McCarthy'nin *Ölüm ve Sürgün 1921-1922*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1998 kitabının alt başlığıdır.

14 Davut Dursun, "Günümüz İslam Dünyası", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (DİA), Cilt: XXIII, İstanbul, s.32. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ali Satan, 100 Soruda Birinci Dünya Savaşı, Yazıgen yayınları, 2017.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1920 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları olan Suriye ve Lübnan'da Fransız, Filistin, Irak ve Ürdün'de İngiliz manda idaresi kuruldu. [15]

Anadolu ve Trakya'da ise Türk milletine dayatılan antlaşmalar ve manda teklifleri reddedilmiş ve hem İslam dünyasına hem tüm mazlum milletlere örnek olacak bir İstiklal Savaşı verilerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bağımsızlığı kazanılmıştır. I. Dünya Savaşı'nı kaybeden hiçbir müttefikimizde böyle bir milli mücadele görülmeyecektir. [16]

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne karşı İngilizlerle işbirliği yaparak ayaklanan Mekke Şerifi Hüseyin, Hicaz kralı olmayı beklerken Hicaz, Suud hanedanına bırakıldı. Necid ve Hicaz bölgelerine hâkim olan Suudiler 1932'de Suudi Arabistan Krallığı'nı kurdular. [17]

İngiltere'nin manda idaresinde olan Filistin'e iki dünya savaşı arasında dış ülkelerden gelen Yahudi göçü bölgede durumu karmaşık hale getirdi. 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasıyla Filistin sorunu XX. yüzyılda Müslümanları en çok meşgul eden siyasi konulardan biri oldu. [18]

XIX.yüzyılda Çarlık Rusyası'nın hâkimiyetine giren Kafkasya ve Orta Asya'da Ekim 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra on yıl içinde ateizm resmi politika haline geldi ve Müslümanlar büyük baskı altında kaldı. 1914'te mevcut 24.562 camiden 1942'de sadece 1312'si kalmıştı. Sovyetler Birliği'nin 1990'da dağılmasıyla Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan bağımsızlığını kazandı.

XX.asrın ilk yarısında Güney Asya Müslümanları arasında milliyetçilik ve bağımsızlık hareketleri yükseldi. II. Dünya Savaşı sonunda Hindularla Müslümanlar arasında gerginlik arttı ve 1947'de Pakistan Devleti kuruldu. Ancak Müslümanların yoğun olduğu Keşmir, Hindistan işgalinde kaldı. 1971'de Pakistan'da çıkan iç savaş sonunda Doğu Pakistan olarak adlandırılan Bangladeş bağımsız devlet oldu. [19]

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeryüzünün siyasal haritası değişti. Asya'da uluslararası alanda resmen tanınan bağımsız devletlerin sayısı beş kat arttı. Afrika'da 1939'da bir olan bağımsız devlet sayısı elliyi geçti. Latin Amerika'da bir düzine ülke, sömürgesizleştirme sürecine eklendi. Mühim olan, sömürgeden kurtulan ülkelerin sayılarından daha çok, temsil ettikleri muazzam ve giderek artan demografik ağırlıklarıydı.

Bu yeni durumun özelliği şu idi: Yüzyılın ortalarından itibaren dünya nüfusu bütün tahminleri aşan bir oranda büyümüştü. [20] Bu büyüme daha çok bir zamanlar birkaç imparatorluk tarafından yönetilen ya da fethedilmiş olan bölgelerde meydana gelmişti. OECD üyesi zengin ülkeleri, gelişmiş dünyanın temsilcisi olarak alırsak, bunların toplam nüfusu 1980'lerin sonunda insanlığın sadece yüzde 15'ini temsil ediyordu. [21]

15 Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, Çev. Nuran Ülken, İstanbul 1975.

16 Ayrıntılar için Bkz. Ali Satan, 100 Soruda Milli Mücadele, Timaş Yayınları 2018.

17 Suud Devletinin ortaya çıkışı hakkında bkz. Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Ankara 1998.

18 Dursun, agm. ,s.34.

19 Dursun, agm. s.34.

20 İnsanlık ilk milyarına yaklaşık iki yüz yıl önce ulaştı. Bir sonraki milyara ulaşmak 120 yıl, üçüncüsüne ulaşmak 35 ve dördüncüsüne ulaşmak 15 yıl aldı. Dünya nüfusu 1980'lerin sonunda 5,2 milyarı anlaşılmaktaydı. Bkz. Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991*, Terc. Yavuz Alogan, İstanbul 1996, s.400; Bilindiği gibi insanlık 2016 itibariyle ise 7 milyarı aşmaktadır.

21 Hobsbawm, age., s.399-400.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XX. yüzyılın ikinci yarısı İslam dünyası için bağımsızlık dönemi oldu. Mısır 1922'de, Suriye 1930'da, Irak 1932'de ve Lübnan 1941'de şeklen bağımsız oldu ama Avrupalıların bu ülkelerden tamamen çekilmesi II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşti. Ortadoğu'da Kuveyt 1961, Birleşik Arap Emirlikleri 1971, Bahreyn 1971, Umman 1972, Katar 1972, Güneydoğu Asya'da Endonezya 1949, Malezya 1963, Bruney Sultanlığı 1984'te bağımsız devlet oldu. Yemen'de 1962'de başlayan iç savaş ülkede 1967'de iki ayrı devletin doğmasına yol açtı. Bu ülkeler 1990'da tekrar birleşerek Yemen Cumhuriyeti'ni kurdular. Ancak halen istikrar sağlanamamıştır.

Afrika'da Libya 1951; Sudan, Tunus ve Fas 1956, Gine 1958; Benin, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Gabon, Kamerun, Mali, Moritanya, Nijer, Nijerya, Senegal, Somali ve Çad 1960; Tanzanya, Sierra Leone 1961; Cezayir, Uganda 1962; Gambia 1965, Gine Bissau 1974, Cibuti 1977 ve Komor Adaları 1975 bağımsız devletler arasında yer aldı. [22]

İslam dünyası kendi arasında çeşitli uluslararası birlikler de oluşturmaya başladı. Bunlar; 1945 yılında Arap Birliği, 1949'da Milletlerarası İslam İktisat Konferansı, 1955'te Bağdat Paktı, 1959'da Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO), 1963'te Afrika Birliği Teşkilatı (OAU), 1964'te Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (RCD), 1967'de Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN), 1969'da İslam Konferansı Teşkilatı (günümüzdeki adı İslam İşbirliği Teşkilatı) kuruldu. [23]

Avrupa Müslümanları

Mübarek Galib'in kitabına göre, 1916 senesinde Avrupa'nın toplam nüfusu 340 milyon iken bunun 14 milyonu Müslümandır. Aynı yıl Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarında yer alan İstanbul, Doğu ve Batı Trakya ile Adakale'nin toplam nüfusu 2 milyon 457 bin iken Müslüman nüfusu 1 milyon 690 bindir. [24]

1990'da Fransa'da resmi istatistiklere göre 1 milyon 700 bin civarında Müslüman göçmen yaşamaktaydı. Bu nüfusun toplamını sırasıyla Cezayirli, Faslı, Tunuslu ve Türkler oluşturmaktaydı. Türk Müslümanların sayısı 200 bini geçmekteydi. [25] 2015 senesi itibariyle Müslümanlar, Fransa'da 66 milyon 500 bin civarındaki toplam nüfusun yüzde 7-9 arasını oluşturmaktadır. [26]

1990'lı yıllarda İngiltere'de 1 milyon civarında Müslüman yaşamaktaydı. Bunların çoğunu Pakistanlılar ve Bangladeşliler teşkil etmekteydi. Hindistan, Kıbrıs, Arap dünyası, Malezya ve Afrika'dan gelenlerin yanında Müslümanlığı kabul eden İngilizler [27] de mevcuttu. [28] 2015 yılı itibariyle 64 milyon olan toplam nüfusun yüzde 4.4'ü Müslümandır. [29]

Almanya'da en büyük Müslüman grup, Türklerdir: 1993 rakamlarına göre Almanya'da 1 milyon 800 bin civarında Türk bulunmaktadır. Bu grubu sırasıyla Faslılar (68 bin) ve

22 Dursun, agm, s.34.
23 Dursun, agm, s.34-35.
24 Mübarek Galib Eldem'in Avrupa'ya dair verdiği nüfus bilgileridir.
25 Kadir Canatan, *Avrupa'da Müslüman Azınlıklar*, İstanbul 1995, s.17.
26 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)
27 Müslüman Olan İngilizler Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme (doktora tezi) için Bkz. Ali Köse,*Conversion to Islam: A study of Native British Converts, The University of London, 1994*; Çalışma aynı yıl Kegan Paul Yayınevi tarafından Londra ve Newyork'ta yayımlandı. Kitabın Türkçesi: *Neden İslam'ı Seçiyorlar*, İSAM Yayınları, İstanbul 1997.
28 *Britain 1994 An Official Handbook*, Hazırlayan: The Central Office of Information, London HMSO, 1993, s.428.
29 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tunuslular (26 bin) takip etmektedir. Diğer küçük gruplar dâhil edildiğinde bu sene için Almanya'daki Müslüman nüfusun 2,5 milyon civarında olduğu belirtilmektedir. Almanya'daki Müslümanların oranı yüzde 3, Müslümanların yabancılar arasındaki oranı yüzde 45'tir. 2015 rakamlarına göre Almanya'da 80 milyon 850 bin civarı olan nüfusun yüzde 3.7'si Müslüman, yüzde 2,4'ü Türk'tür. [30]

1990'lı yıllarda Belçika'da 250 bin civarında Müslüman yaşamaktaydı. Bu topluluğun 140 bin kadarı Faslı, 85 bini Türk, 11 bini Cezayirli, 7 bini Tunuslu ve geri kalanı diğer Müslüman ülkelerden gelenlerdi. [31] 2016'da ise 11 milyon 250 bin olan ülke nüfusunun yüzde 6'sı Müslümandır. [32]

1990'lı yıllarda Hollanda'da 500 bin civarında Müslüman yaşamaktaydı ve Müslümanlar toplam nüfusun yüzde 3'ünü teşkil etmekteydi. [33] 2015'te ise nüfus 16 milyon 900 bin civarı olup Müslüman oranı yüzde 5 civarıdır. [34] 1992'de İsviçre'de yaşayan Türk nüfusu 72 bin; toplam Müslüman nüfusu ise 100 bine yakındır. 2015'te toplam nüfus 6 milyon 100 bin civarı olup Müslüman oranı yüzde 5'tir. [35]

1990'lı yıllarda Danimarka'da 75 bin, Avusturya'da ise 100 bin Müslüman nüfus vardır ve bu nüfusun 75 bini Türk'tür. [36] Danimarka 2015 yılı nüfusu 5 milyon 500 bin civarıdır ve Müslüman oranı yüzde 4'tür. Avusturya'nın 2015 nüfusu 8 milyon 600 bin civarı olup Müslüman oranı yüzde 4,2'dir. [37]

Bosna Hersek'te ise 1916'da 1 milyon 935 bin olan genel nüfusun 572 bini Müslümandı. Bosna Hersek'in 2000 yılında 3 milyon 900 bin olan ve nüfusun yüzde 40'ı Müslümandır. [38] 2015 nüfusu 3 milyon 800 bin civarı, Müslüman oranı yüzde 40'tır. [39]

Sırbistan'da genel nüfus 1916 yılında 3 milyon 242 bin olarak gösterilirken Müslümanlar 507 bin kadardır. 2000 yılında Sırbistan-Karadağ'ın toplam nüfusu 11 milyon 100 bin olarak tahmin edilmektedir. Müslümanların oranı ise yüzde 19'dur. [40] Sırbistan 2015 nüfusu 7 milyon 100 bin civarı olup Müslümanların genel nüfusa oranı yüzde 3,1'dir. Karadağ'ın 2015 nüfusu 640 bin civarı ve Müslümanların oranı yüzde 19,1'dir. [41]

Bulgaristan'ın ise Doğu Rumeli ve Kuzey Trakya dâhil olmak üzere 1916'daki toplam nüfusu 4 milyon 795 bin olarak hesaplanırken 698 bin kişi Müslümandır. 2015'te Bulgaristan nüfusu 7 milyon 100 bin civarıdır ve Müslüman oranı yüzde 7,8'dir. [42]

Yunanistan nüfusu Yanya, Manastır, Güney Makedonya ve Adalar dâhil edilerek hesaplandığında 1916 yılında 4 milyon 100 bin'dir. Bu rakamın içinde Müslümanların sayısı 410 bin

30 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)
31 Canatan, age., s.23.
32 http://www.bbc.com/news/world-europe-36348389 (Erişim tarihi: Nisan 2017)
33 Canatan, age. s.28.
34 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)
35 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)
36 Canatan, age., s.30-36.
37 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)
38 Dursun, agm., s.34-35.
39 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)
40 Dursun, agm., s.34-35.
41 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)
42 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)

250 olarak tespit edilmiştir. 2015 nüfusu 10 milyon 700 bin ve Müslümanların oranı yüzde 1,3'tür. [43]

1916'da Rodos ve 12 Adalar'da ise toplam 103 bin kişi yaşarken bunların 12 bin 600'ü Müslümandır.

Mübarek Galib Bey'in hazırladığı kitapta yer alan tablolara göre Avrupa'da 1916 tarihinde en fazla Müslüman, Asya toprakları hariç olmasına rağmen Türkiye'de gözükmektedir. Türkiye'den sonra Arnavutluk, Bosna Hersek, Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Rodos ve Adalar gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çekildiği Orta ve Doğu Avrupa'da kurulan devletlerin hiçbirinde, 1916 yılı itibariyle Müslüman nüfusunun yüzde 10'un altında olmadığı görülmektedir.

1997 rakamlarına göre Avrupa kıtasında toplam 32 milyon civarında Müslüman bulunuyor. Bu da Avrupa'nın yüzde 2,8 anlamına gelmektedir. [44] 2010 rakamlarına göre Avrupa'da Müslüman nüfus 43 milyon 470 bin, toplam nüfusa oran ise yüzde 5.9'dur. [45] 2020 yılı için tahmin edilen Müslüman nüfusu 50 milyon 470 bin, toplam nüfusa oran yüzde 6.8 şeklindedir. [46]

XX. yüzyılın ilk yarısında Balkanlardaki Müslüman nüfus sistematik olarak azalırken Avrupa'daki yeni Müslüman nüfusun oluşumu II. Dünya Savaşı sonunda başlayan ve dört evre ile izah edilen süreçte gerçekleşmiştir. İlk olarak II. Dünya Savaşı sonunda Avrupa'nın sömürgeleri bağımsızlaşırken emperyal devletlerin pasaportunu taşıyan yüzbinlerce hatta milyonlarca insan Avrupa'ya gitti. İngiltere, bütün İngiliz Milletler Topluluğu'ndan, Fransa Kuzey Afrika'dan, Hollanda ise Endonezya ve Surinam'dan göçmen aldı. Bu hareket 1975'e kadar devam etmiştir. İkincisi, Avrupa devletlerinin iş gücü açıklarını kapamak için göçmen işçi alımlarıdır. Üçüncüsü, uluslararası iş gücü göçü başta "geçici" olarak başlamış ancak zaman içinde kalıcı hale dönüşmüş ve ailelerin birleşmesi olgusu ile Avrupa yeni Müslüman kitlelere kapıyı açmak zorunda kalmıştır. Son olarak da çeşitli siyasi ve ekonomik olaylardan dolayı ülkesinde barınamayan çok sayıda Müslüman mülteci olarak özellikle Batı Avrupa ülkelerinde yaşamaktadır. [47]

Rusya ve Anadolu Müslümanları

Rusya'nın 1916 senesindeki umumi nüfusu 120 milyon kadardır. Bunun 9 milyon 300 bini Müslüman olarak kaydedilmektedir. Rusya'da göçebe Türk kabileleri hakkında istatistik tutmanın mümkün olmadığını belirten Mübarek Galib rakamların eksik olacağına dikkatimizi çekmektedir. Kafkasya dışarıda bırakılarak bir hesap yapıldığında Rusya nüfusu 100 milyonu aşmaktadır ve Müslüman nüfus da 6 milyon civarına inmektedir. 2000 yılında yapılan tahminlere göre Rusya'nın nüfusu 149 milyon 900 bin idi. Rusya'daki Müslüman nüfusunun oranı ise yüzde 10'dur. 2015 nüfusu 142 milyon 400 bin civarı ve Müslüman oranı yüzde 10 ila 15 arası tahmin edilmektedir. [48]

43 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)
44 *Britannica Yearbook, 1997* www.islam.about.com/ library/weekly. (Erişim tarihi: Nisan 2017)
45 http://www.globalreligiousfutures.org/explorer/custom#/?subtopic=15&regions=Europe&chartType=bar&data type=percentage&year=2020&religious_affiliation=23&age_group=all&pdfMode=false (Erişim tarihi: Nisan 2017)
46 http://www.globalreligiousfutures.org/explorer/custom#/?subtopic=15&regions=Europe&chartType=bar&data_ type=percentage&year=2020&religious_affiliation=23&age_group=all&pdfMode=false (Erişim tarihi: Nisan 2017)
47 Canatan, age, s.11-14.
48 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)

1916'da Anadolu nüfusu Vilâyat-ı Şarkiyye, Adana ve Musul birlikte hesap edilerek gösterilmiştir. Buna göre nüfus 11 milyon 880 bindir ve bunun 10 milyon 570 bini Müslümandır. [49] Müellifimiz Mübarek Galib, Anadolu nüfusunu hesap ederken yabancı kaynakların yanında Anadolu Islahatı Umum Müfettişi Şakir Paşa'nın Vilayat-ı Şarkiyye hakkındaki istatistiklerinden ve bazı vilayet salnamelerinden yararlandığını zikretmektedir. [50] 1895-1905 senelerinde Anadolu'da Müslüman nüfus oranı yüzde 67 olduğunu belirten Mübarek Galib, 1886-1895 senelerine kadar Anadolu'daki yıllık nüfus artış hızını da yüzde 1,4 olarak göstermektedir. Anadolu'da son 10-20 sene içinde Müslüman nüfusun artışını Balkanlar ve Kafkaslar'dan Anadolu'ya sığınmak zorunda kalan muhacir nüfusuna bağlamaktadır. [51]

Anadolu nüfusu bugün hesap edilirken 1916'dan farklı olarak Musul hariç tutulmakta fakat Trakya ile birlikte sayılmaktadır. Buna göre 2015 yılı nüfusu 79 milyon 400 bindir ve Müslümanların oranı yüzde 99,8'dir. [52]

Orta Doğu Müslümanları

1916 senesinde Irak'ın genel nüfusu 1 milyon 922 bin olarak gösterilmektedir. Bunun 1 milyon 855 bini Müslümandır. [53] Mübarek Galib'in çalışmasında, 1916 senesinde Şiilerin sayısı yalnızca 1800 kişi gösterilmektedir ki bu eksik bir tespit olsa gerektir. Yahut bir baskı hatası olabilir. 2000 yılına gelindiğinde Irak'ın nüfusu 22 milyon 700 bine ulaştı ve Müslümanların oranı yüzde 94 oldu. Bu rakam içinde Şiilerin oranı yüzde 32 ila 37 arasındadır. 2015'te nüfus 37 milyon, Müslüman oranı yüzde 99'dur. [54]

Galib Mübarek, Suriye ve Filistin'in nüfusunu bir arada ele alarak 2 milyon 950 bini olarak göstermektedir. Bu nüfusun 1 milyon 812 bini Müslümandır. [55] 2014'te Suriye'nin nüfusu 17 milyon, Müslümanların genel nüfusa oranı yüzde 87'dir. [56]

Arabistan nüfusu ise Hicaz, Yemen, Aden, Hadramut, Bahreyn, Umman, Necid'i kapsamaktadır ve toplam 7 milyon 392 bindir. Bu nüfusun 7 milyon 389 bini Müslümandır. Ayrıca bölgede Şii olmadığı kaydedilmektedir. Bugün ise bölgenin siyasi coğrafyası bölünmüşlük arz eder. Dolayısıyla bölgeye ait yeni bilgileri ayrı ayrı vereceğiz. Hicaz ve Necid'i içine alan Suudi Arabistan'ın 2000 yılı verilerine göre nüfusu 22 milyondur ve ülkenin yüzde 99'u Müslümandır. 2015 nüfusu 27 milyon 750 bin, Müslüman oranı yüzde 99'dur. 2015'te Yemen'in ise 26 milyon 700 bin olan nüfusun yüzde 99,1'i Müslümandır. Bahreyn, 2015'te 1 milyon 346 bin nüfusa sahiptir ve Müslümanların bu ülkedeki oranı yüzde 70'tir. 2015'te Umman'ın 3 milyon 286 bin olan nüfusunun yüzde 85,9'u Müslümandır. [57]

49 Resmi rakamlara göre 1911-12 yıllarında Anadolu'daki Müslüman nüfus 14.536.142, Anadolu'daki toplam nüfus ise 17.536.352'dir. Müslümanların oranı yüzde 82,89'dur. Bkz. Justin McCarty, *Osmanlı Anadolu topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus*, Çev. İhsan Gürsoy, Ankara 1995, s.102-103.

50 Şakir Paşa, Mübarek Galib Bey'in kayınpederidir. Şakir Paşa hakkında Bkz. Ali Karaca, Şakir Paşa ve Anadolu Islahatı, İstanbul 1995.

51 Resmi rakamlara göre Osmanlı İmparatorluğu'na gelen göçmenler 1876-1895 tarihleri arasında 1.150.015 kişidir. Bkz. Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin 1313 senesine mahsus İstatistik-i Umumisi, 1316 (1898) s. 27, zikreden Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927, Haz. Cem Behar, II, s. 51. Balkanlar ve Kafkaslar'dan Anadolu'ya doğru göçler hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Justen McCarty, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1998.

52 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)

53 1919 İngiltere Dışişleri Bakanlığı Coğrafya Bölümü tarafından hazırlanan rapora göre Bağdat'ın nüfusu 1.360.452, Musul'un nüfusu da 703.385 olarak gösterilmektedir. Bu çalışmadaki rakamlara yakındır. Bkz. Behar, age.,s.61.

54 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)

55 İngiliz raporuna göre 1919'da Suriye nüfusu 1.230.000, Halep nüfusu 790.000'dir. Bkz. Behar, age. s.61.

56 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)

57 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)

İran'ın genel nüfusu ise 1916 senesinde 10 milyon olarak tespit edilmiştir. Bunun 9 milyonu Şii, 860 bini ise Sünni Müslümandır. 2000 yılına gelindiğinde İran'ın nüfusu 70 milyona ulaşırken ülkedeki Müslüman oranı yüzde 97 olarak tespit edilmiştir. 2015'te nüfus 81 milyon 824 bin, Müslüman oranı yüzde 99,4, Müslümanlar içinde Şii oranı yüzde 90-95, Sünni oranı yüzde 5-10'dur. [58]

Afganistan'ın 1916'daki nüfusu 7 milyon 850 bindir. Ülkedeki Müslümanların nüfusu 7 milyon 800 bindir. Bunun da 7 milyon 200 bini Sünni 600 bini Şii mezhebinden Müslümanlardır. 2000 yılında Afganistan'ın nüfusu 25 milyon 800 bine, ülkedeki Müslümanların oranı da yüzde 99'a çıkmıştır. 2015'te nüfus 32 milyon 560 bin, Müslüman oranı yüzde 99,7, Müslümanlar içinde Sünni oranı yüzde 84,7-89,7, Şii oranı yüzde 10-15'tir. [59]

Toplam olarak Asya kıtasının 1916'daki nüfusu 880 milyondur (Malezya Hariç). Bunun 171 milyonu Müslümandır. 1997 yılı verilerine göre Asya kıtasındaki Müslümanların sayısı 778 milyon 362 bindir. [60] 2010'da 1 milyarı geçen Müslüman nüfusun, 2030'da 1.3 milyar civarı olacağı öngörülmektedir. [61]

Sömürge Müslümanlarının Nüfusu

İngiltere sömürgesi Hindistan'ın nüfusu 288 milyon olup 1916 yılı itibariyle Hindistan'da 73 milyon 387 bin Müslüman yaşamaktadır. Hindistan'daki Müslüman nüfusunda 1881-1891 seneleri zarfında görece bir artış görülür. Bu artış Asâm'da yüzde 12, Bengal'de yüzde 8, Pencap'ta yüzde 10,5, Bombay ve Sind'de yüzde 13 nispetindedir. 1900 senesinde Hindistan'da Müslüman sayısı 32 milyon civarında iken 1920'li yılların başında 73 milyonu aşmış bulunmaktadır. Bu yalnız Hindistan'ın nüfus artışı ile ilgili değildir. Bu dönemde Yemen ve Aden'den Arap, Zengibarlı, Cavalı, Malaylı tüccarlar ile birlikte Senusi ve Feraiziye tarikatı mensuplarının Müslümanlığı yayma gayretlerinin bu artışta etkili olduğu belirtilmektedir.

Hindistan'da Fransız sömürge idaresi altında bulunan nüfusun yekûnü 283 bindir. Fransız idaresindeki Hindistan Müslümanlarının sayısı 1893 senesinde 24 bin 314, 1902'de 24 bin 855 ve 1911-14 yıllarında ise 25 bindir. Hindistan'daki Portekiz idaresi altında bulunan nüfusun toplamı 622 bindir ve bunların içinde yer alan Müslümanların sayısı da 1893'te 18 bin 500, 1911-14 yıllarında 21 bindir.

Hindistan yüzyıl içinde büyük değişimler yaşadı. Hindistan Müslümanları Hindistan'dan ayrılarak önce Pakistan, sonra da Bangladeş adıyla iki devlet kurdular. Ülkedeki Müslümanlar bu devlete geçtiler. Pakistan'ın 2015 nüfusu 199 milyon civarı olup Müslüman oranı yüzde 96,4'tür. Bangladeş'in 2015 toplam nüfusu 169 milyon civarı olup Müslüman oranı yüzde 89,1'dir. [62] Bununla birlikte Hindistan'da kalan Müslüman Hindliler de vardır. 2015'te toplam nüfusu 1 milyar 251 milyon 695 bin olan Hindistan'ın Müslüman oranı yüzde 14,2'dir. [63]

58 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)
59 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)
60 *Britannica Yearbook*, 1997 www.islam.about.com/library/weekly. (Erişim tarihi: Nisan 2017)
61 http://www.pewforum.org/2011/01/27/future-of-the-global-muslim-population-regional-asia/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)
62 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)
63 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çin ve Avustralya Müslümanları

1916'da Çin nüfusu 438 milyon 805 bindir. Çin Müslümanları 1897'de 32 milyon 600 bin, 1905'te 37 milyon 168 bin ve 1917'de 43 milyon olarak gösterilmektedir. Mübarek Galib Bey'in verdiği Müslümanların toplam nüfusa oranını 1936 yılında yapılan resmi Çin nüfus sayımı da doğrulamaktadır. Bu tarihte Çin nüfusu 452 milyon 460 bindir ve Müslümanlar 47 milyon 437 bindir. Fakat 1953 yılı nüfus sayımında Müslüman nüfusunun 10 milyon olarak gösterildiğini görüyoruz. Çin hükümeti inanç hürriyetini bahane ederek inanç sahiplerini kayıtlara geçirmemişti. 1965'ten bu yana resmi Çin yıllıklarında Müslümanların sayısı için 10-20 milyon arasında değişik rakamlar gösterildiyse de bu yıllık nüfus artışı yüzdesinin ilavesiyle bulunmuştur. Bu konuda Batı ve Çin kaynakları Müslüman nüfusu 20 milyondan az gösterirken Müslüman yazarlar 100-150 milyon arasında değişik rakamlar vermektedir. 1980'li yılların sonunda Çin Müslümanları 70-100 milyon arasında tahmin edilmekteydi.[64] 2000 yılına gelindiğinde ise Çin'in nüfusu 1 milyar 261 milyon 800 bini bulurken Müslümanların oranı yine yüzde 2-3 olarak gösterilmektedir ki bu da 30 milyon civarındadır.[65] Asrın başında yüzde 10 olan Müslüman oranı asrın sonunda yüzde 7-8 oranında bir azalmaya uğramış gözükmesi doğru ve sağlıklı bir veri olarak gözükmemektedir. Çin'in toplam nüfusu 2015'te 1 milyar 367 milyon 485 bin, Müslüman oranı yüzde 1,8 olarak verilmektedir.[66]

Hindi Çini bölgesinde yer alan Birmanya'nın nüfusu 1916'da 8 milyon 820 bin iken bunun 325 bini Müslümandır. Birmanya'da 1980'lerin sonunda en düşük hesaplara göre Müslümanların sayısı 1 milyon 500 bin olduğu ve bunun da toplam nüfusun yüzde 4'ü anlamına geldiği belirtiliyor.[67] Siyam'da ise aynı tarihlerde nüfus 6 milyon 276 bindir ve bunun 1 milyon 100 bini Müslümandır. 1916 senesinde İngiltere'ye bağlı Hindi Çini bölgesinde toplam nüfus 15 milyon iken bunun 1 milyon 425 bini Müslümandır. Yine Fransa'ya tâbi olan Hindi Çini bölgesinin nüfusu ise 22 milyondur ve bunun da 1 milyon 610 bini Müslümandır.

Malezya'nın 1916 yılında nüfusu 46 milyon 306 bin iken bu nüfusun 32 milyonu Müslümandır. 1986 verilerine göre Malezya nüfusu 16 milyondur. 2000 yılı rakamlarına göre Malezya nüfusu 21 milyon 800 bindir. 2015'te toplam nüfus 30 milyon 500 bin, Müslüman oranı yüzde 61,3'tür.[68]

Asya kıtasının toplam nüfusu Hindi Çini ve Malezya birlikte hesap edildiğinde 926 milyon rakamı elde ediliyor. Bu nüfusun 217 milyonu Müslüman olarak belirtilmektedir.

Avustralya kıtasının 1916 yılındaki toplam nüfusu 4.210.090'dır. Avustralya Müslümanlarının nüfusu ise 25.386'dır. Avustralya ile Okyanusya birlikte hesap edildiğinde nüfus 7.094.443'e, Müslüman sayısı ise 28.189'a çıkmaktadır. Avustralya'nın 2000 rakamlarına göre nüfusu 19 milyon 200 bin civarındadır ve bu kıtadaki Müslümanların oranı yüzde 1,1'dir.[69] 2015'te toplam nüfus 22 milyon 750 bin, Müslüman oranı yüzde 2,2'dir.[70]

64 Hee Soo (Cemil) Lee, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt: XIII, "Çin", s.599.
65 Dursun, agm., s.34-35.
66 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)
67 Hayati Develi, *Doğuştan Günümüze Büyük islam Tarihi*, Cilt: XIII, "Birmanya", s.484; 2015'te toplam nüfus 56 milyon 320 bin, Müslüman oranı yüzde 4'tür: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/.
68 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)
69 Dursun, agm., s.34-35.
70 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Afrika Müslümanları

Batı Afrika'da İspanya hâkimiyetinde bulunan Sahra-i Kebir'de 1916 yılında 112 bin kişi yaşarken bunun 110 bininin Müslüman olduğu belirtilmektedir.

Fransa'ya tâbi olan Senegal'in kuzey bölgesinden Fransız Sudan'ına kadar olan bölgede 1916'da 2 milyon 34 bin insan yaşarken bunun 2 milyon 33 bin 700'ünün Müslüman olduğu kaydedilmektedir.

Gambiya'nın güneyinden itibaren sahili takiben Benin Körfezi'nden Doğu Afrika'ya doğru bir hat çizildiğinde, bunun üzerinden Zengibar'a kadar olan bölgede yaşayanların hepsi Müslüman olarak kaydedilmektedir; nüfus 1 milyon 112 bindir. Bu hattın güneyinde yaşayanların ise hiçbir dine mensup olamadıklarını belirten Mübarek Galib, bu toplulukların da İslam tesiri altında olduklarını söylemektedir.

Fransa'ya tâbi Gambiya'nın hinterlandı Funa-Filadugo-Calun ülkelerinde 757 bin nüfus yaşarken bunların 721 bini Müslüman olarak gösterilmektedir.

Afrika'da Fransız hâkimiyetinde yaşayan insan sayısı 20 milyon 430 bini ve bu nüfusun 20 milyon 225 binin Müslüman olduğu tespit ediliyor. İtalya sömürgesi altında Doğu Afrika'da 4 milyon kişi yaşarken bu nüfusun 3 milyon 375 bini Müslümandır.

Afrika'nın toplam nüfusu 1916'da 225 milyon iken bunun 119 milyonu Müslümandır. 1980'lerin sonuna gelindiğinde Afrika kıtasının toplam nüfusu 550 milyon civarındadır ve kıtanın Müslüman nüfus oranı yüzde 50'dir. Ancak Afrika'nın çeşitli bölgelerinde bu oran değişmektedir. Gine Körfezi'nin kuzey kıyıları boyunca sıralanan ülkelerde nüfusun yüzde 80'den fazlası, Kuzey Afrika ülkeleri ile doğuda Somali'nin tamamı Müslümandır. Kenya ve Tanzanya'da Müslümanların kıyı bölgelerinde, Batı Afrika ülkelerinde ise daha çok kuzey bölgelerinde toplanmışlardır. Kongo Halk Cumhuriyeti ile Zambiya'da ise Müslüman azdır. [71]

1997 yılında Afrika'daki Müslüman miktarı 308 milyon 660 bindir ve bu da genel nüfusun yüzde 69,1'idir. [72]

Amerika Müslümanları

Kuzey Amerika'da ve Kanada'da 1916 yılında 6 milyon kişi yaşarken bu nüfusun sadece 885'i Müslüman olarak gösterilmektedir. Kanada'daki Müslüman nüfus 1951'de 1800, 1961'de 5800'e 1971'de 34.340'a ve 1982'de 120 bine ulaşmıştır. [73] 1916' da Amerika Birleşik Devletleri (Cemahir-i Müttefika-i Amerika)'nde 135 milyon nüfus yaşarken bunların 18 bini Müslümandır. 2000 yılı rakamlarına göre ABD'nin 275 milyon nüfusu vardır ve ancak yaklaşık 3 milyon (nüfusun yüzde 1,3'ü) civarında Müslüman yaşamaktadır. Bu nüfus içinde en önemli unsur Ortadoğu'dan gelmiş 612 bin Arabdır. İkinci önemli grup 475 bin Amerikalı Müslümanlardır. Bu topluluğun yaklaşık 400 binini siyahiler oluşturmaktadır. İran asıllı yaklaşık 300 bin Müslüman Kaliforniya, Houston ve Arizona eyaletlerinde yaşamaktadır. ABD'deki Türk asıllı Müslümanların sayısı ise 135 bini geçmektedir ve bunlar Brooklyn ve

71 Davut Dursun, "*Afrika'da Din*", Cilt: 1, DİA, s.428.

72 *Britannica Yearbook*, 1997. www.islam.about.com/library/weekly. (Erişim tarihi: Nisan 2017). Sahra Kuşağı ve Sahra Altı Afrika Müslümanları hakkında güncel bir çalışma için Bkz. Ahmet Emin Dağ, Afrika'da Müslüman Azınlıklar, İHH Yayınları İstanbul 2015. https://www.ihh.org.tr/arsiv/uploads/ihhkitap/kitap/afrikada-musluman-azinliklar-kitap.pdf

73 Rıza Kurtuluş, "*Amerika Kanada*", Cilt: III DİA, s.39.

Newyork'ta yaşamaktadır. Hindistan ve Pakistan'dan gelenlerin sayısı 50 ila 75 bin arasındadır. Bu rakamlara iş, eğitim vb. sebeplerle gelenler dâhil değildir.

Brezilya'da 120 milyonluk genel nüfus içinde Filistin ve Lübnan kökenli 500 bin Müslüman yaşamaktadır. Arjantin'de Suriyeli Araplarının teşkil ettiği Müslüman cemaatin sayısı 1 milyon 500 bindir. Güney Amerika'nın kuzeyinde, Atlas Okyanusu sahilindeki küçük bir devlet olan Surinam'ın 360 bin toplam nüfusunun yüzde 20'si Müslümandır. Venezuella'da da Lübnan, Suriye ve Filistin'den gelen 50 bin Arap Müslüman yaşamaktadır. [74]

Sonuç

Sonuç olarak 1916 yılında Avrupa'nın nüfusu 420 milyon 320 bindir ve bu nüfusun 14 milyonu Müslümandır. Asya'da ise 880 milyon insan yaşarken bu nüfusun 171 milyonu Müslümandır. Malezya, Asya'dan ayrı olarak hesap ediliyor ve nüfusu 46 milyon 306 bin olarak tespit olunuyor. Bu nüfusun 32 milyonu Müslümandır. Avustralya ve Okyanusya 7 milyon nüfusa sahip iken burada 30 bin Müslüman vardır. Afrika'da ise 225 milyon kişiden 118 milyon 525 bini Müslüman idi. Amerika'da 141 milyon kişi yaşarken bunun sadece 90 bini Müslümandır.

Toplam olarak 1916'da dünyada 1 milyar 720 milyon kişi yaşarken bunun 325 milyonu Sünni, 11 milyonu Şii olmak üzere 336 milyon Müslüman olarak hayatını sürdürüyordu.

Mübarek Galib, 1917-22 yıllarında Müslüman ülkelerdeki nüfus artış hızını hesap ederek yaptığı projeksiyonda 1922 yılındaki dünya İslam nüfusunu 340 milyon olarak tespit etmektedir. Aynı yıllarda dünyada toplam 1 milyar 720 milyon insan yaşamaktadır. Bu nüfusta hiçbir dine inanmayan insan sayısı 165 milyon, Brahman 207 milyon, Budist 454 milyon Katolik 228 milyon, Protestan 165 milyon, Ortodoks 105 milyon ve toplamda Hıristiyan 498 milyondu. Musevi de 15 milyon olarak kaydedilmektedir.

1996 rakamlarına göre ise dünya nüfusu 5 milyar 805 milyondur. Bu nüfusta 1 milyar 955 milyon Hıristiyan vardır: 981 milyon 465 bini Roman Katolik, 404 milyon Protestan, 218 milyon 350 bin Ortodoks, 69 milyon 136 bin Anglikan, 282 milyon 260 bin de Hıristiyanlığın diğer mezheplerine mensup gözükmektedir. Aynı istatistiğe göre Müslümanlar 1 milyar 126 milyon 325 bin civarındadır. Müdlümanların yüzde 83'ü Sünni, yüzde 16'sı Şii, yüzde 1'i de diğer mezheplere bağlıdır. Hiçbir dine inanmayanların sayısı 887 bine ulaşmıştır. [75]

XX. yüzyıl başındaki verilerle sonundaki rakamlar karşılaştırıldığında İslamiyet, Hıristiyanlık ve hiçbir dine inanmayanların sayılarının artmış olduğu fark edilmektedir. İslam nüfusu 3,4 oranında artarken Hıristiyan nüfusu 4 kat artmıştır. Hiçbir dine inanmayanların ise 5,3 oranında arttığı anlaşılıyor. Buna karşın Musevi nüfus asrın başında 15 milyon iken 1996'da 13 milyona indiği görülmektedir. [76] Yine Budistlerin 454 milyondan 325 milyon 275 bine düştüğü anlaşılıyor.

1920'lerde üç bağımsız Müslüman devlet varken bugün İslam İşbirliği Teşkilatı (eski adı: İslam Konferansı Teşkilatı) çatısı altında 57 bağımsız devlet üye bulunmaktadır. [77]

74 Yılmaz Daşçıoğlu, "*Amerika*", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* XIII, s.624-625.

75 1997 *Britannica Yearbook* www.christianparty.net/christianpopulation.

76 Yahudiler tüm Dünyada farklı dini grup adları altında varlıklarını sürdürmektedirler. Sayıları bu rakamın çok üstündedir.

77 2016 başı itibari ile İslam İşbirliği Teşkilatı'nda ayrıca beş devlet, bir Müslüman örgüt, bir İslami kurum, beş uluslararası kurum gözlemci olarak bulunmaktadır. http://www.oic – oci.org/oicv3/page/?p_id=179&p_ref=60&lan=en (Erişim

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İslam nüfusunun 2020 yılında dünya nüfusunun yüzde 24.9'u (1 milyar 912 milyon 254 bin kişi), 2030 yılında ise yüzde 26.3'ü (2 milyar 188 milyon 874 bin kişi) olacağı öngörülmektedir. [78]

KAYNAKLAR

Britain 1994 An Official Handbook, Hazırlayan: The Central Office of Information, London HMSO, 1993.

CANATAN, Kadir, *Avrupa'da Müslüman Azınlıklar*, İstanbul 1995. CEZAR, Mustafa, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul 1971.

ÇELİK, Yüksel, *Şeyhü'l-Vüzer'â Koca Hüsrev Paşa – II.Mahmud Devri'nin Perde Arkası,* Ankara 2013.

DAŞÇIOĞLU, Yılmaz, "Amerika", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt: XIII, s.624 – 625.

DEVELİ, Hayati, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt: XIII, "Birmanya", s.484.

Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi, 1316 (1898). DURSUN, Davut, "Günümüz İslam dünyası", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (DİA), XXIII, s.32.

ELDEM, Mübarek Galib, *Ankara Mescidler, Camiler, Mezarlıklar, Kitabeler*, Haz. Seyfettin Erşahin, Hüseyin Çınar, Ankara 1996.

ELDEM, Mübarek Galib, *Hindistan'da Türk Hükümdarlar,* Haz. Sadettin Gömeç, Ankara 1990.

GÖVSA, İbrahim Alâettin, "Galib Bey, İsmail", *Türk Meşhurlar Ansiklopedisi*, tarihsiz, s.147.

HOBSBAWM, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991*, Terc. Yavuz Alogan, İstanbul 1996. İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar* II, İstanbul 1982.

KARACA, Ali, *Şakir Paşa ve Anadolu Islahatı*, İstanbul 1995.

KOÇ, Havva vd., "Bir Belge Işığında İbrahim Edhem Paşa ve Ailesi Hakkında Hatırlatmalar", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi 17-18 Aralık 1992 Sempozyum,* Yay. Haz. Zeynep Rona, İstanbul 1993.

KÖSE, Ali, *Conversion to Islam: A study of Native British Converts*, The University of Londra, 1994.

KURŞUN, Zekeriya, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Ankara 1998.

KURTULUŞ, Rıza, "Amerika Kanada", Cilt: III, *DİA*, s.39.

LEE, Hee Soo (Cemil), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt: XIII, "Çin", s.599.

MANSFIELD, Peter, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, Çev. Nuran Ülken, İstanbul 1975.

McCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün 1921-1922*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1998.

McCARTY, Justin, *Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus,* Çev. İhsan Gürsoy, Ankara 1995. ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar* II, Ankara 1989, s.638-640.

Münevver Ayaşlı, *Dersaadet*, İstanbul 1993.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H., "İsmail Galip", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (DİA), c. XXIII, s.100.

YALÇIN, Soner – YURDAKUL, Doğan, *Bay Pipo Bir Mit Görevlisinin Sıradışı Yaşamı Hiram Abas*, Doğan Kitap, İstanbul 2000.

İnternet Kaynakları

https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook
https://u.to/3MFIFQ
http://www.pewforum.org/2011/01/27/future-of-the-global-muslim-population-regionalasia
www.islam.about.com/library/weekly.
http://www.oic-oci.org/oicv3/page/?p_id=179&p_ref=60&lan=e

tarihi: Nisan 2017)

78 http://www.pewforum.org/interactives/muslim-population-graphic/ (Erişim tarihi: Nisan 2017)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

تركيا
بيوك ملت مجلسى حكومتى
معارف وكالتى نشرياتندن
عدد : ١٥

كرهٔ ارضده نفوس اسلام

وتأثيره مستند استاتستيقلر

مؤلفى
حمدت مديرى : مبارك

تأليف وترجمه هيئتنه تدقيق وقبول ايتمشدر .

استانبول — مطبعهٔ عامره
١٣٣٩

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÛMETİ MAARİF VEKÂLETİ NEŞRİYATINDAN

KÜRE-İ ARZDA NÜFUS-I İSLÂM VESA'İKE MÜSTENİD İSTATİSTİKLER

Müellifi

Hars Müdiri: Mübarek

Te'lîf ve Tercüme Hey'etince Tedkîk ve Kabûl Edilmişdir

İstanbul – Matbaa-i Amire 1339

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DÜNYA'DA İSLAM NÜFUSU

Giriş

İslâm nüfusu hakkında kâfi malumata sahip, âlem-i İslâmı umumî bir surette ve yalnız rakamlara dayanan belgeler ile ele alan, şimdiye kadar bu tarzda misli yapılmamış bir istatistik yeniliği, ilk bakışta belki pek o kadar önemli gibi görünmez ise de bugüne kadar yapılan ve kesin sayılardan mahrum olan bir takım araştırmalardan daha ziyade belgeleyicidir. Müslümanların miktarı herkesçe az çok malumdur. Fakat bu malumat ancak sathi ve tahmini adetlerden teşekkül eder. Nüfus-i İslâmiye'nin dağılımı ve yayılması bakımından beş kıtanın hangi kısmında yoğun ve hangisinde zayıf bir mevcudiyet göstermekte olduğu ve nerelerde gelişme ve çoğalmaya istidad ve kabiliyet görüldüğü önemle araştırma ve incelemeye değer bir meseledir. Bu hususdaki malumatımızı daha ziyade aydınlatmak maksadıyla meydana getirilen ve bir hayli senelerin mahsulü olan bu istatistik cedvelleri o noktaları daha açık ve etraflı bir surette göstermektedir. İslâmiyetin gelişme ve genişlemesine sebep olan özellikler ve bazı kıtalarda şahit olunan düşüş ve eksilme ayrıca araştırma ve incelemeyi icap ettirir.

Cedvellerimizin tanzimi sırasında müracaat olunan kaynaklar aşağıda gösterilmiştir. Zikredilen kaynaklar, Avrupalıların en itimada şayan, tanınmış yazarlarının eserlerinden müteşekkildir. Zikredilen eserler, yakın zamanlara kadar İslâm âlemine dair kaleme alınmış eserler ve istatistikler olup bunlardan başka mecmualar ve seyahatnamelerde ve gazetelerde 1889'dan beri tesadüf olunan rakamlar ve diğer malumatlar da titizlikle toplanmış ve cedvellerin tanzimi sırasında nazar-ı dikkate alınmıştır.

Gerek Asya kıtası milletleri ve gerek daha çeşitli bulunan Afrika kıtasının muhtelif kabileleri arasında İslâmiyetin gelişme ve yükselmesi tedricen, fakat devamlı bir surette meydana gelmekte olduğundan bu kıtaların coğrafi mevkileri ve muhtelif kabileleri hakkında ehemmiyeti nispetinde tafsilat verilmiştir. Afrika kıtasında kuzeyden ve güneyden gelen tazyik neticesinde Orta Afrika az çok yakın bir zamanda İslâmiyet'e tamamen açılmış olacaktır. Asya'da Hindistan'da İslâmiyet büyük bir gelişme göstermekte olduğu gibi Hind Müslümanları, Cavalı ve Malaylılar vasıtasıyla da Hindi Çini'de dahi İslâmiyet gelişmektedir. Büyük Okyanus adalarında bir artış müşahede edilmektedir. Avustralya'da Müslüman nüfus sabittir, Amerika'da ise Müslümanlar, Çin ve Hind'den göçen Müslümanlardan ibarettir.

İslâmların nüfus ve hakiki miktarı cedvellerde göstermeye çalıştığımız toplam miktarından ihtimal daha fazladır, herhalde daha aşağı değildir. Bazı havalide oturan Müslümanlar hakkında hiçbir malumata tesadüf edilememiş olması düşünülebilir. Geniş istatistikler ancak ve en azından beş senelik bir müddet zarfında meydana gelmiş değişimleri kaydedebilir. Bu yolda geniş ölçüde istatistiklerin tertip ve tanzimi meselesi özellikle Almanya'da (Gotha) şehrinde ve Fransa ve Belçika'da olduğu gibi bizde dahi bir Coğrafya İlmi Cemiyyeti'nin teessüs ve teşekkülüne bağlıdır. Hemen hemen matematik bir katiyyet ile tespit edilmiş yalnız Avrupa'nın nüfusu vardır. Japonya ve Hindistan'dan başka Asya hükümetlerinin hiçbirinin nüfus miktarı

kati surette tayin edilmemiştir, tahminidir. Yine Afrika nüfusunun miktarı da daha bir hayli müddet için tahmini olarak kalmağa mahkûmdur. Kuzey sahilleri müstesna, Afrika'nın nüfus miktarı hakkındaki malumatımız tedkik ve tetebbu için Afrika'ya seyahat etmiş olan seyyahların verdikleri malûmattan ibarettir. Bu sebepten bu kıtada yaşayan Müslümanların hakiki miktarını bilmek daha bir hayli sene gerektirmektedir. Adı geçen seyyahların verdikleri malûmat daima tahmin üzerine yürütülmüş bir hesaptan ibaret olup on milyon üzeri tahmin ettikleri bir ülkenin gerçek nüfusu ihtimalden daha az veya fazladır. Bu gibi sebepler nazar-ı dikkate alınarak ve hakikate en yakın ve makul görülen rakamlar toplanarak tetkik edilmiş ve cedvellerimiz de bu surette tertip kılınmıştır.

Balkan Yarımadası'nda hal-i hazırdaki Müslümanların hakiki miktarını tayin etmek müşküldür. Ancak Balkan Yarımadası'nın hal-i sükûnete döndükten sonra doğru bir istatistik tutmak mümkün olabilir. Bunca zayiattan sonra Balkan Yarımadası'nda Müslümanların miktarının azaldığı malûm ise de eskiden beri zaten Müslümanların miktarı hakkında doğru bir istatistik tutulmamış olduğu açık ve eski istatistiklerin ise İslâm nüfusu hakkında – özellikle Balkan Yarımadası için – vermiş oldukları malumatın hakikate aykırı olarak gösterilmiş olması tabii bulunduğundan hal-i hazırda Balkan Yarımadası'nda yaşayan Müslümanların miktarı zannolunduğu kadar az değildir ve cedvellerimizdeki rakamlar hakikate yakındır.

Umumi Harp neticesi olarak İslâm nüfusunda bir azalma meydana gelmiş olması ihtimalden uzak değildir. Cedvellerimizin verdiği malumattan anlaşılacağı üzere İslâmlarda yavaş bir surette genişleyen bir dairede nüfus artışı meydana gelmekte olduğuna bakarak akla gelen azalma belli bir müddet içinde telafi olunabilecek mahiyette görülmektedir.

Son seneler zarfında İslam miktarı hakkında tesadüf edilen malûmat ve rakamlar dahi dikkate alınmış ve toplanmıştır. Çeşitli ülkelerdeki İslâm miktarı hakkında bilinen malûmatın ne kadar farklı olduğuna dair bir fikir verebilmek için aşağıdaki cedveli gösteririz:

Çeşitli Gazete ve Mecmualar ve risaleler:

Milyon	**200**	**250**	**260**	**280**	**300**	**320**	**340**
Almanya	1	7	22	9	19	13	2
Fransa			3	21	43	7	3
İngiltere				4	11	37	9
İtalya	3		7		17	6	1

İslâmiyetin ilerleme ve çoğalması ve gerçek miktarını daima nazar-ı dikkatte bulundurmak hepimizi alakadar eden bir durumdur. Bu gibi geniş istatistikler bir şehrin nüfus kayıtlarıyla mukayese olunamayıp zikredilen büyük cemiyetler bile ancak dört, beş sene zarfında dünyada meydana gelmiş rakam değişikliklerini her sene yayınladıkları cedvellerde göstermektedirler. Yoksa havadis vermek kabilinden olarak her sene rakamları değiştirerek istatistikler neşretmezler.

Cedvellerimizde görülecek eksikliklere müsamaha nazarı ile bakılacağı ve erbab-ı merakın istatistiklerimizin daha ziyade aydınlatılması ve tamamlanması için bilgi vererek kıymetli yardımlarını esirgemeyecekleri ümit olunur.

Mübarek bin Galib

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mehazlar / Kaynaklar

Ausland Zeitschrift für Lander u. Vokskunde, Globus

S. Backer "İsmaila" a narrative of the expedition to Central–Afrika, 1874

Berghaus Pysikalischer Atlas, Gotha J. – Perthes

Blyden Christianity, Islam and the Negro–race 1887 (müellif Afrikalı bir zencidir)

Charmes L'Avenir de la Turquie, la Tunisie, la Tripolitaine

Le Chatelier Les Confréries Musulmanes, l'Islam au 19e, Siècle

Colonial Year Book For the Year 1892, 900, 911, 13

v. Decken Reisen in Ost–Afrika

Dr. Wissmann Ost–Afrika

Dr. Peters " "

de Porter Extrème Sud de l'Algérie

Doelter Über die Capverden

Duvegrier La Confrérie de Sidi Mohammed ben Ali el Senoussi

Edkins Religion in China

E. Hartert Über Religion u. Lebensweise d. Bevoelkerung d. Niger Gebiete
Gesellschaft für Erdkunde – Zeitschrift

Heuglin Reise nach Abessynien u. Galla Lander, Ost Sudan, Chartum

Hirth Über den Islam in China

Hughes Dictionnary of Islam

Hunter The Impérial Gazetter of India *Hunter* The Indian Musulmans

Janssen Verbveitung d. Islams

Kiepert Handatlas
Kolonial–Atlas
D. Ostafrika – Gesellschaft

O.de Corencez Histoire des Wahabis

Lütke Der Islam u. seine Voelker

Marns Reisen im Gebiete des blauen, u. Weissen Nils

Merensky Beitrage fur Kenntniss Südafrikas

Explorations du Marquis de Brazza

Bonvalot-Henri d'Orléan Voyage au Tibet *Münzinger* Ost Afrikanische Studien *Nachtigall*
Sahara u. Sudan

Ohrwalder Das Reich d. Mahdi

Stanley Wie fand ich Emin Pacha

Perron I'Islamisme, son institution et son avenir

Peschel Geschichte d. Erdkunde

Neumeyer Erd-Völkerkunde
" Anthropo-Geoprephie

Petermann's Mitteilungen d. Geograph. Anstalt, J. Perthes, Gotha

Philip Studies in Mohammedanisme

Ratzel Völkerkunde

Riedel C elebes, Papoua

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Rinn	Etude sur I'Islame en Algérie et marche, situation importance
des	ordres réligieux musulmans
Rohlfs	Quer durch Afrika
Schweinfurth	Im Herzen v. Afrika
Skobel	Geograph. Handbuch
Simon	China, religions etc.
Stanley	Quer durch Afrika *Statesmann's* Scott-Kelti 96, 900, 11, 16
Thiersand	Mahomedanism en Chine
Waitz	Anthropolog. Studien
Vambéry	Islam im 19. I. H.
Warneck	Gesammt Bevoelker. d. Erde
Hellwalt	Die hentige Türkei
V. Cuinet	La Turguie d'Asie
Kanitz	Danau – Bulgarien
Schveiger Lerchenfeld	Zwischen Donau u. Kaukasus
Snouck Hurgronie	Mekka *Kolonial Verslaag* La Haye *Brockhens*
Le Tour du Monde	1887/92

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1. Avrupa	Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
					Toplam	1897	1905	1917
1. İspanya	19.841.475	700	-	0.0045	700	750	1130	700
2. İngiltere	41.977.560	3000	300	0.00713	3300	2700	2644	3300
3. Fransa	39.114.937	2360	150	0.0069	2510	2600	2600	2510
4. İtalya	34.948.000	825	37	0.0025	862	800	800	862
5. Avusturya	28.991.000	297	53	0.00024	350	60	74	350
6. Macaristan	20.886.350	447	-	0.00117	447	200	271	447
7. Portekiz	5.741.000	121	-	0.0032	121	150	150	121
8. Cebel-i Tarık	25.755	133	-	0.389	133	100	100	133
9. Rusya, Kafkasya ve Polonya dâhil (Finlandiya hariç)	119.761.434	9.289.936	1938	8.454	9.291.874	8.105.431	8.105.431	9.291.874
10. Romanya dahil Dobruca ve Besarabya	10.411.513	59.485	-	0.829	59.485	52.418	52.418	59.485
11. Balkan Yarımadası			6840	68.322	1.688.840	2.051.961	2.051.961	1.682.000
I. Türkiye (Trakya Doğu ve Batı, İstanbul, Adakale)	2.457.000	1.682.000	-	65	661.348	950.000	950.000	661.348
II. Arnavutluk	870.760	661.348	-	34.6276	571.483	-	-	571.483
III. Bosna ve Hersek	1.934.370	571.483	-	24	506.438	563.313	559.249	506.438
IV. Sırbistan (Karadağ, Kosova, Yeni Pazar ve Makedonya'nın bir kısmı dâhil)	3.241.961	506.478	-	18.334	697.386	17.938	17.938	697.386
V. Bulgaristan (Doğu Rumeli-Kuzey Trakya dâhil)	4.794.789	697.386	-	11.472	410.240	681.826	679.225	410.240
VI. Yunanistan (Yanya, Manastır, Güney Makedonya ve Adalar dâhil)	4.087.208	410.240	-	10	-	29.037	29.037	12.589
VII. Rodos ve 12 Adalar	102.798	12.589	-	-	-	-	-	-
Avrupa'nın diğer ülkeleri nüfusu hesaba dâhil değildir.	339.167.910	13.858.788	9.318	5.817	13.908.106	11.509.284	11.503.028	13.901.566
						950.000	950.000	
Nakli Yekûn						12.459.284	12.453.028	

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

AVRUPA

1. İspanya: (Balear**,** Pinhoz (Fas Sahilleri) Adaları hesaba dâhil edilmemiştir. 1897 senesinden beri İspanya'daki İslâm nüfusu miktarı 750-700 civarında bulunup 1905 senesinde 1130'a ulaşmıştır. Ekserisi Afrika Müslümanlarıdır. (**Skobel**, 96, 909)

2. İngiltere: (**Census of England and Wales,** 97, **Poole**, **Skobel**, 96, 914, 16) 1897 senesinde İngiltere'de ikamet eden Müslümanların nüfusu, 2700'den ibaret iken bu miktar 1917 senesinde 3300'e ulaşmıştır. İngiltere'de oturan Müslümanların büyük çoğunluğunu Hindliler ve sonra Mısırlılar ve İranlı tacirler teşkil eder. Hindi Çin ve Cavalı Müslümanlar da vardır. Bir aralık Liverpol Müslüman Cemaati'nin miktarı 400'e kadar çıkmıştı.

3. Fransa: (**Démembrement de la population** 914, **Skobel**, 96, 909, 13**, Kiepert, Tagliche, Rundschan** 913) Fransa'da ikamet eden Müslümanların ekserisi Tunuslu ve Cezayirli Müslümanlardır. Fas ve Merakeşli Müslümanlar bulunduğu gibi Türk tebasından dahi mevcut Müslümanların miktarı hemen hemen bine yakın bulunmaktadır.

4. İtalya: İtalya'da oturan Müslümanların miktarında bir artış görülmektedir. Tunuslu ve Eritre müstemlekesi Müslümanları bulunduğu gibi Arnavut Müslümanları da son senelerde İtalya'da ikameti tercih eylemektedirler. (**Skobel** 96, 913)

5. Avusturya: Avusturya'da ikamet eden Müslümanların miktarı son seneler zarfında çoğalmıştır. Bunların kısm-ı azâmı Bosnalıdır. Arnavutluk'tan da bir hayli Müslüman ikamet etmektedir. (**Skobel**, 913)

6. Macaristan: Avusturya'ya nispeten Macaristan'da daha çok Müslüman bulunmaktadır. Bunların da azamisi Bosnalıdır.

7. Portekiz: (Statesm, 911, **Skobel**, 96, 911,13, **Kiepert)** Portekiz'de mukim Müslümanların ekserisi Afrika sömürgesi Müslümanlarıdır.

8. Rusya: Son sayıma nazaran 9 ½ milyona yakın Müslüman vardır. Tahmini bir yekûndur. Çünkü göçebe halinde bulunan bazı Türk kabileleri hakkında doğru istatistik tutmak mümkün olamamıştır. Kazan ve Volga havzasında oturan Müslüman nüfusu hakkındaki istatistiklerde de büyük değişimler vardır. Gerçek rakamlara dayanmamaktadır. (**Kiepert, Peschel, Rinn, Chat, Statesm**, 96, 905, 912 **Skobel**, 93, 913) Rusya'daki Müslümanlar hakkında, (**Petermann's Mitteilung** 96)

Rusya'nın kuzey kısmında ve Finlandiya'da Müslüman mevcut değildir. (Litvanya'da özellikle Vilnius, Kuvno (Kaunas), Grodna, Vitberk eyaletlerinde İslâm cemaatleri vardır. Burada yerleşmiş olan Türkler önceden bu havalinin muhafızlık vazifesiyle gönderilmiş olanlardır. Orada kalmışlar, yerleşmişler, fakat birçok adetlerini muhafaza etmişlerdir.) Beyaz ve Küçük Rusya ile Don havalisindeki Müslümanların miktarı kalabalıktır. Volga Havzası kâmilen

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Müslümanlar ile meskûn olduğu gibi Bulgar ırkından olan (Hazar)'lar 1868 senesinden beri İslâmiyeti kabul etmiş bulunuyorlar.(Skobel)

1894 senesinde Kafkasya dâhil olmaksızın Rusya'nın umumî nüfusu 100.219.474'ten ibaret olup % 5.987 nispeti, yani 6 milyonu mütecaviz Müslüman bulunuyor idi. 1917 senesinde İslâmlarda şahit olunan çoğalmanın sebepleri araştırılacak olursa ya nüfus-ı İslâm'da hakikaten bir artma vukua gelmiştir, yahud 1894 senesinde gösterilmiş nüfus-i İslâm miktarı hakikate dayalı değildir. Şarki Rusya şimalden Kafkas'a kadar ve bütün Volga havzası ve Kafkasya'da dâhil olduğu halde Müslümanlarla meskûn bulunduğundan yukarıda gösterilen 9 ½ milyon nüfus-ı İslâmın hakiki miktardan aşağı olması muhtemeldir.

Balkan Yarımadası Müslümanların miktarına gelince: 1878 – 80 istatistiklerine nazaran o zamanlarda Balkan yarımadasında bulunan Müslümanların miktarının 5.786.567'den ibaret bulunduğu kaydedilmektedir. Meydana gelen devamlı göçler sebebiyle zikredilen miktarın, 1896 senesi istatistiklerinde (3.211.149)'a düştüğü gösterilmektedir. Bu iki yekûnu da tahmini olarak kabul etmekliğimiz lazım gelecektir. Zira hiçbir vakit Macaristan'dan ric'atten beri Müslümanların hakiki miktarını gösterir cedveller tutulmamıştır. 1907 senesinde dahi işbu 3 küsur milyon nüfus-ı İslâmın Balkanlarda mevcud bulunduğunu (**Kiepert, Skobel** 96, 909**)** kaydetmektedir. Fakat Balkan Harbi'ni müteakib ortaya çıkan karışıklıklardan sonra İslâmların hakiki miktarını öğrenip bilmek mümkün değildir. Ancak daimi bir sulhun dönüşünden sonra hakiki istatistikler tutulacak olur ise o zaman Balkanlarda kalan Müslümanların miktarı bilinebilir. Hal-i hazırda Balkan hükûmâtı dahi İslâm teb'alarının hakiki miktarını göstermekden acizdirler. Zira bir memleketten diğer memlekete vuku' bulan göçlerin önü alınamamıştır. İhtimal ki bazı muhacir aileleri bir memleketten diğerine beş, on defa hicret ettiklerinden başka, birkaç sefer de Anadolu'ya ve oradan yine Rumeli'ne geçmişlerdir. Yalnız Bosna-Hersek ve Doğu Rumeli muhacirleri hakkında tutulmuş olan istatistikler hakikate en yakın olanlardandır. Cedvelimizde muhtelif kaynaklardan alınmış İslâm nüfusu hakkında gösterilen yekûnları hep tahmini ve azami olarak kabul etmekliğimiz lazım gelir. Bununla birlikte bu kadar zayiattan sonra herhalde Balkan Yarımadası'nda bulunan Müslümanların yekûnu dört milyona yakındır. (**Skobel**, 96, 911, **Petesmann's Mitteil, Hellwald, Kiepert** 14**, Statesm**, 96, 903, 13)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Asya	Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
					Toplam	1897	1905	1917
1. Anadolu, Doğu Vilayetleri, Adana ve Musul dahil.	11.875.424	10.562.624	5.800	91.200	10.568.424	10.586.334	10.586.834	10.568.424
2. Kıbrıs	245.955	59.321	-	21	59.321	52.339	52.339	59.321
3. Irak	1.921.130	1.852.330	1.800	98	1.854.130	1.854.000	1.854.000	1.854.330
4. Suriye ve Filistin	2.949.000	1.810.520	1.480	64.45	1.812.000	1.540.000	1.540.000	1.810.520
5. Arabistan: Hicaz, Yemen, Aden, Hadramut, Bahreyn, Umman, Necid	7.392.079	7.389.079	-	99.98	7.389.079	6.290.860	6.290.860	7.389.079
6. İran	10.081.700	860.000	9.021.700	98.888	9.881.700	9.261.307	9.261.307	9.881.700
7. Buhara, Hive, Türkistan, Amur Havzası, Doğu Sibirya ve Batı Sibirya	17.861.270	12.559.268	62.000	64.5196	12.565.260	9.784.751	9.831.000	12.565.260
8. Afganistan	7.850.000	7.200.000	600.000	98.300	7.800.000	5.815.000	5.815.000	7.800.000
9. Belûcistan	830.000	800.000	11.000	98.700	811.000	480.000	480.000	811.000
10. Hindistan	287.960.492	71.960.544	1.326.000	22.928	73.286.544	63.000.000	63.078.000	73.286.544
11. Çin	437.804.970	40.800.000	-	9.591	41.300.000	32.850.000	33.168.000	42.990.000
12. Japon (Formoz, Pescador adaları dahil olmaksızın)	46.481.583	1.500	-	0.0031	1.500	1.000	1.020	1.500
13. Hong Kong	224.144	21.000	107	9.918	19.107	18.000	18.656	21.000
14. Makao	80.335	9.200	110	10	9.310	8.160	8.600	9.200
15. Kore	10.580.925	477	-	0.0031	477	300	352	477
16. Hindiçin	37.340.058	4.222.730	2.600	11.0950	4.225.330	3.651.794	3.682.192	4.225.330
Asya (Kafkasya Avrupa'da gösterildiğinden hesap haricidir)	879.479.135	160.108.593	11.034.597	17.7881	171.085.190	145.767.381	145.766.860	172.075.190
Nakl-i Yekûn	-	174.007.381	11.039.915	-	185.047.299	158.226.665	158.219.888	185.976.756

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1 – Anadolu; (Petermans Mittlg. 908, **Skobel** 96, 914, **Kiepert, V. Cuinet** 92 **Statesm** 86, 96, 914. **Hellwald** 1888, **Wagner et Suppon** 1886, **Alm. Gatha**, 908, 914 **Duveirier, Rinn, Hughes Mayer** 1914, **Brochans** 96, 913, **Chat Kremer, Globus** 913 **Die Bevölkerung d. Erde** 908.)

Ve Anadolu Müfettişi merhum Şakir Paşa'nın [1] **Vilâyât-ı Şarkiyye** hakkındaki istatistikleri ve bazı vilayât salnameleri, Anadolu'nun muhtelif senelere ait nüfusu, muhtelif kaynaklara nazaran şu miktarda bulunuyordu:

1895, 1905 seneleri istatistikleri nüfusu	**1905**	**Müslim Nüfus**	**Umumî Nüfus**
Anadolu dahil Adalar	5.389.575	5.335.037	9.124.000
Sisam	121	125	48.666
Vilâyât-i Şarkiyye ve Kürdistan	1.870.000	1.875.000	2.457.000
Irak	1.820.000	1.800.000	1. 854.000
Suriye ve Filistin	1.740.000	1.500.000	2.677.000
Kıbrıs	52.239	50.800	215.565
	10.871.975	10.560.962	16.376.231
Hicaz, Asîr ve Yemen	1.220.000	1.184.000	1.184.000
Bahreyn ve Necid	160.000	160.000	160.000
1895-1905 senelerinde bütün Anadolu nüfusu	12.251.935	11.904.962	17.720.231

Umumi nüfusa göre Müslüman nüfus miktarı % 67 nispetinde bulunuyor idi. Wagner'in Anadolu hakkında tutmuş olduğu istatistiklere göre 1886-1895 senelerine kadar her sene nüfusta % 1.476 artış müşahede edilmiştir. Son senelerde meydana gelen olaylar nüfus üzerine tesir etmiş ve bir değişim meydana getirmiştir. Anadolu'nun nüfusu hakkında hakiki rakamlar elde etmek barıştan sonra yapılacak nüfus sayımının göstereceği rakamlara bağlıdır. Halen Anadolu'nun müslüman nüfusu miktarı, on buçuk milyon civarında olarak kabul olunabilir. Göçmenlerin toplamı Anadolu nüfusunun artışına sebep olmuştur ve zayiatı bir dereceye kadar telafi edebilmiştir. Bununla birlikte göç hareketleri henüz son bulmadığından nüfus hakkında kat'î malûmat elde edilmesi henüz müşkildir.

3. Irak: Irak'ın nüfusu 1.921.130 civarında tahmin edilmiştir ki bu yekûn en son elde edilen rakamları gösterir.

4. Suriye ve Filistin: Hakkında Fransızların tuttukları istatistikler daha mazbut ve daha sahih rakamlar göstermektedir ki hal-i hazırda Suriye ve Filistin nüfusu 2 ½ milyon civarına ulaşmıştır. Bunun % 65'ini Müslüman nüfus teşkil etmektedir. Bununla beraber Fransızların istatistiklerinde Müslüman nüfusta muhtelif mezheplere mensub olanların nüfusu ayrı ayrı tutulmuş olduğundan müslim nüfus miktarı mevcudundan az olarak gösterilmiş fakat umum yekûnlar yukarıda yazılı yekûn ile bulunmuştur.

5. Arabistan: Arabistan için gösterilen rakamlar bazı mahaller müstesna olmak üzere tahmini ve azami rakamlardır. İhtimal Arabistan'ın hakiki nüfusu yukarıda gösterdiğimiz yekundan daha fazladır. Eğer Arabistan'da nüfus sayımı yapılması mümkün olur ise müracaat olunan muhtelif kaynaklara göre Arabistan'ın nüfusunu şu şekilde tertib edebiliriz.

Halbuki elde edilen son malûmata göre Hadramut'un nüfusu 900 bin ve Necid'inki ise 700 binden fazla olduğu anlaşılmaktadır. Meşhur oryantalist Sprenger'in Necid denilen Arabistan'ın kuzey orta kısmı nüfusunu bir buçuk milyondan fazla olarak tahmin eylemiş olmasına nazaran bugün Arabistan'ın nüfusu sekiz milyona yakın bulunması lazım gelir.

1 Şakir Paşa Müellifin kayınpederidir.

Tabi ki daha pek çok seneler Arabistan'ın nüfusu hakkında kati rakamlar elde edilemeyeceği cihetle yukarıda göstermiş olduğumuz yekûnun şimdilik olduğu gibi kabulü zarurîdir.

Lût gölünden itibaren;	Umumî Nüfus	Sünni		Şii%
Hicaz, Yemen, Asir, Şarken Basra ve Lahsa **(Skobel 96, 911 Kiepert, Glaser)**	1.150.000	1.150.000		-100
Beni Şemmar (**Skobel)** Tahminidir.(**Sprenger**)	2.000.000	2.000.000		-100
Necd (**Skobel**, **Hughes, Sprenger, Kremer)**	500.000	500.000		-100
Kasımî, (**Skobel)**	250.000	250.000		-100
Hadramut, (**Skobel, Petermann, Sprenger)**	750.000	750.000		-100
Aden, Perim, Kamaran (**Skobel, Rensus Report)**	44.079	35.193		-79.841
Umman, (**Statesm, Skobel)**	1.530.000	1.698.500	1.500	100
Bahreyn; Kuveyt (**Skobel, Statesm**)	68.000	51.000	17.000	100
Arabistan	6.292.079	6.234.293	18.500	99

Afganistan ve Belûcistan: Bu iki bölge hakkında gösterilen rakamlar ecnebi kaynaklarından alınmış istatistiklerin verdikleri rakamlardır. (**Brochans, Vambery, Kian,Statesm**, 96 913, **Skobel.**) Bu rakamları olduğu gibi kabule şimdilik mecburuz. Çünkü ecnebi kaynaklarından başka elde mehaz yoktur ve bu kıtalarda henüz mahalli hükümetler tarafından nüfus sayımı yapılmamaktadır. Bununla birlikte ecnebi kaynakların göstermekte oldukları rakamlar hakikate uygun olarak kabul edilemez. Bunlar da tahminidir. Asya, Avrupa gibi değil ki her memleketin nüfus miktarı kati surette belli olsun. Avrupa memleketleri nüfusu bile matematiksel bir kesinlikle gösterilemez. Nerede kaldı ki Asya memleketleri hakkında kati malûmat elde edilsin. Dolayısıyla, muhtelif kaynakların bu iki memleket hakkında vermiş oldukları rakamlar tahlil ve tedkik edilerek yukarıda gösterilen yekûnun hakikate az çok en yakın bulunduğu anlaşılmıştır nitekim.

İran; nüfusu hakkında da kesin malumat verilemez. Çünkü muhtelif kaynakların verdiği malûmat diğerine muhaliftir. Kaynakların biri İran nüfusunu daha çok, diğeri ise daha az miktarda göstermektedir. Verdikleri malumat hep tahmin üzeredir. Zira İran'da da henüz hakiki rakamlara dayanan bir istatistik tutulmamıştır. Bu gösterdiğimiz yekûn muhtelif kaynağa dayanarak tertip edilmiş olduğundan şimdilik bu yekûnu da olduğu gibi kabul etmekliğimiz lazım gelir. İhtimal ki İran'ın nüfusu daha çok veya daha noksandır. Saadet ve refaha nail olan milletlerin nüfusu da çoğalır, zaruret ve fakir halde bulunanlarınki ise gerilediği malûmdur. Birinde doğum çoğalır hastalıklar azalır. Diğerinde doğum, hastalık ve zaruret yüzünden daima az miktarda bulunur. (**Wagner et Statesm**, 96, 914 **Skobel**, 96, 909 **Chat**, **Rinn, Hughes**) 1881 – 1895 seneleri zarfından **Skobel**'e nazaran İran'ın nüfusunda %17.5 artış müşahade edilmiş ve Müslüman nüfusun 9.261.307'den ibaret bulunduğu hesaplanmıştır. Tekmil İran'da aynı müellif 43 bin Ermeni, 20 bin Musevi, 80 bin Katolik, 25 bin Nasturi ve 9 bin Pars [2] yerleşik bulunduğunu zikretmektedir. Halbuki 1881 senesinde İran'ın nüfusu 7.653.600'den ibaret olduğunu kaydetmektedir ki müellifin kavline nazaran gösterdiğimiz yekûn az çok hakikate yakındır.

2 Pars burada Mecusi manasında kullanılmış olmalıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2 Asya	Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
					Toplam	1897	1905	1917
1. Kafkas Ötesi; Skobel, Statesm, Şii mezheb % 11 civarında, geri kalanı sünnidir. Müslüman nüfusun yıllık artış miktarı % 2.5 civarındadır. Ve İslâm nüfusu her sene artış göstermektedir.	541.000	356.000	32.000	98.104	388.000	307.000	307.000	388.000
2. Hive; (Berghaus Chat Rinn, Skobel, Statasm 907-914) Hive'nin nüfusunda artış vardır. Yahud 1897 ve 1905 istatistiklerinin Müslüman nüfusu daha az miktarda olarak tahmin eylemiş oldukları aşikar görülmektedir.	1.260.00	1.260.000	-	100	1.260.000	700.000	700.000	1.260.000
3. Buhara; (Kiepert, Berghaus, Gotha, Skobel 913, States 96.913) Nüfusun % 1'ini Şiiler teşkil eder. 1905 senesinden sonra nüfusta farklı bir artış müşahede olunmaktadır.	2.780.000	2.740.000	30.000	99.900	2.770.000	2.500.000	2.500.000	2.770.000
4. Omsk; Kırgızların (Skabel, 96. 911 States.) azamisi Müslümandır. Ruslar azdır. (% 10) Nüfusun yıllık artışı % 1.5 nispetindedir. 1889 senesinde Omsk vilayetinin umumî nüfusu 1.900.774 olarak kabul edilmişti.	2.180.000	2.112.000	-	98.003	2.112.000	1.862.900	1.871.200	1.112.000
5. Batı Sibirya; Tobolsk ve Tomsk eyaletleridir. 1884 senesinde bu iki eyaletin nüfusu 2.509.456 olarak tahmin edilmişti. Bu takdirde yıllık artış miktarı % 1.625 raddesinde bulunmuş oluyor. İslâmlar özellikle (**Tobolsk, Omsk ve Yenisey)** havalisinde yerleşik bulunuyorlar. Güney Sibirya Türkleri'nin bazısı henüz Şamani mezhebindedirler. (Chat, Pinn.) Kuzey Sibirya da ise İslâmiyet pek o kadar yaygın değildir.	3.050.000	847.500	-	20.001	847.500	425.168	452.800	847.500

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2 Asya	Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
					Toplam	1897	1905	1917
6. Doğu Sibirya; İrkutsk Havzası'nda Müslümanların miktarı pek azdır. (Statesm, Skobel, Rinn, Chat)	1.900.000	84.000	-	-	84.000	-	-	84.000
7. Amur havzası; (Sahalin dahil) Müslüman yoktur. (Statesm, Rinn, Skobel)	1.180.000	-	-	-	-	-	-	-
8. Batı Türkistan; Orta Asya Zongari (Çungarya) Gülcedere (Kulça) (Skobel 912, Stotesm, 96, 911 Brockhans, Berghous, Kiepert) 1884 senesinde nüfusu 3 milyonu mütecaviz bulunuyor idi. Nüfusta müşahade olunan yıllık artış miktarı % 1.754 raddesindedir. 1884 – 1892 seneleri zarfında nüfusun % 14.035 nispetinde artmış olduğu anlaşılmaktadır. Rus memurları ve tüccarlarından başka nüfusun tamamını müslümanlar teşkil eder.	5.120.268	5.119.000	-	99.095	5.119.000	3.989.683	3.989.683	5.119.000
Türkistan, Hîve, Buhara, Batı ve Kuzey Sibirya Yekûnu	17.861.270	12.559.268	62.000	79.0196	12.621.268	9.784.751	9.831.000	12.621.268

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

10. Hindistan; (In Kunft 916, Burma Report 1891, 910 Cenus of Indio 96, 915 Kiepert, Skobel 96,907, Hunter's Imp Gazette of İndıo 1891, 903, 913, Hughes Rinn, Duveivies, Chat, Berghaus, Mantel Glabus 915, Skobel 915 Statesmann's 96, 907, 914) 1905 senesinde İslâmların meskûn bulundukları bölgelerin nüfus miktarını aşağıdaki cetvel gösterir:

	Müslim Nüfus	**Nüfus-i Umumiye.**	**Oran. %**
1. Pencab, Sind, Bengale, Âssâm	45.906.054		73.6
2. Nepal, Ava	7.590.183		12.5
3. Güney, Batı ve Orta Hindistan	9.581.763		15.9
	63.078.000		100

Hunter'e nazaran Mâlâbâr ve Mâdrâs eyaletlerinde meskûn ahalinin büyük çoğunluğu İslâmiyeti kabul etmişlerdir. 1871-1881 seneleri zarfında İslâmlarda % 3.56 nispetinde bir artış müşahade edilmiş ve 1881-1891 seneleri zarfında bu nispet tedricen çoğalarak % 16.4 raddesine ulaşmış bulunuyor idi. 1881 senesinde (Mâdrâs) eyaletindeki İslâm nüfusu 1.933.571'den ibaret iken 1891 senesinde 2.250.386 adedini göstermekte idi. Hindistan'ın diğer bölgelerinde dahi Müslim nüfustaki artışın inkârı mümkün değildir. 1881-1891 seneleri zarfında umum Hindistan'ın Müslim nüfusunda tedrici bir artış müşahade olunup artış miktarı (Asâmda % 12.68), (Bengale'de % 8), (Pencab'da % 10.54), (Bombay ve Sind'de % 13.73) nispetlerini göstermekteydi. Moğol saltanatı esnasında İslâmiyet'in ekseriyet üzere bulunduğu bölgeler bugün en yoğun rakamları göstermektedir. Hindistan'ın güney kısımları daha geç İslâmiyeti kabul etmiş bulunduğundan oralardaki İslâm nüfusu kuzey cihetlerindeki kadar yoğun değildir. Bununla birlikte birçok yazarın kanaatine göre bugün Hindistan'ın her tarafında, meskûn ahali tarafından İslâm'a meyl gösterilerek İslâmiyet kati adımlar ile gelişmekte ve pek çok taraftar kazanmaktadır. 1900 senesinde Hindistan'ın İslâm nüfusu 32 küsur milyondan ibaret iken bugün 73 milyonu geçmiş bulunuyor. Yemen ve Aden'den gelen Arab ve Zengibarlı, Cavalı, Malaylı tacirler ve Senusi ve Feraiziye tarikatlarına mensub olanlar vasıtasıyla İslâmiyet Hindistan'da, Hindi Çin'de, Çin'de ve Sind adalarında intişar ve bu gayretli adamların yardımlarıyla İslâm nüfusu artmaktadır. Kadim zamanlardan bu yana bu bölge ve Türkistan bu gibi din muhibbi fedakârların cevelangâhı olmuştur.
Oelsner, Brüne, Handelseüge des Araber, Reinand, Relatives I. İslâmiyet'in Hindistan'da mazhar olduğu terakkiyatı işbu cedvel gösterir:

Mâdrâs 1881-1891 seneleri zarfında	% 16.4 senevi % 1.64 bir artış
Assâm 1881-1891 seneleri zarfında	% 12.68
Bengale 1881-1891 seneleri zarfında	% 8
Kuzey Batı Eyaletleri 1881-1891 seneleri zarfında	% 6.7
Pencab, 1881-1891 seneleri zarfında	% 10.04
Bombay ve Sind 1881-1891	% 13.73

İş bu on sene zarfında adı geçen bölgede yukarıdaki nispet dairesinde İslâmların 7.109.065 artış kaydettikleri görülmektedir ki % 14.231 yani senevî % 1.423 nispetinde bir artış demektir. 1881 senesinde İngiltere idaresine tâbi Hindistan'ın umumî nüfusu 253.891.821 raddesinde bulunup bu yekûnun 50.121.585 miktarını İslâmlar teşkil etmekte idi. Yani o senelerin umumî nüfusuna nispeten % 19.939 demektir.

1891 senesinde Hindistan ve Hind Çini'nin umumî nüfusu 288.786.364 olarak kayıtlı bulunup işbu yekûnun 57.337.777 miktarını Müslümanlar teşkil ediyordu. Yani genel nüfusa oranı % 20 ve 1881 senesine nazaran % 14.231 nispetinde bir artış vuku bulmuş demektir. Bu suretle

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1881-1891 seneleri zarfındaki fazla miktar % 20.375 – % 19.969 = % 1.406 nispeti de bütün Hindistan'da yıllık artış miktarıdır. 1900 senesinde (Mâdrâs) eyaletinde 3.010.823 Müslüman mevcud idi. 1911 senesinde bâlâda gösterilen nispet dairesinde hesap yürütülecek olur ise:

Assâm ve Bengale	27.155.694	29.843.694	+2.688.000
Pencap, Sind, Sıvad, Çitral	18.012.967	19.673.973	+1.661.000
Bombay, Marmago	3.606.309	4.979.309	+1.373.000
Yekûn	51.785.793	58.147.799	+7.362.000

Berar ve Nizam	2.357.954	4.087.954	+1.730.000
Hindistan Kuzey Eyaleti	6.872.043	7.587.098	+715.055
(Avaz dâhil) Lakkudio ve Nikobar adaları	4.534	4.534	
Maldiv Adaları	30.000	30.000	
Seylan Adası	221.551	221.551	
Toplam	61.271.875	70.078.936	+9.807.055

1911 senesinden sonra İslâmiyet aynı kati ve tedrici adımlar ile gelişmeye devam etmiştir. Özellikle son seneler zarfında Mâdrâs'ta büyük bir terakki müşahade edilmiştir. 1917 senesine kadar İslâm nüfusu hakkındaki hesap yukarıda yazılı nispet dairesinde yürütülecek olur ise bugün Hindistan'daki Müslümanların miktarının 73 milyona ulaşmış olduğuna şüphe götürmez. Hindistan'daki Müslümanların mensup oldukları mezhepler, ayrılmış oldukları sınıflar ve mevcud tarikatlar hakkında; (Pool, Report of the Gens of India 943, Chat, Rinn, Hunter's ve Hughes)'in, araştırma ve incelemelerine müracaat olunması lazım gelir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Asya - Hindistan

1. İngiliz Müstemlekeleri	Doğrudan Doğruya İngiltere İdaresine Tâbi	Müstakil ve Yarımüstakil Hükümetleri	Genel Nüfus	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus		
					1893	1902	1911-14
Kuzey-Doğu Kısmı	1. Assâm		5.476.833	27.095	1.483.974	1.731.310	2.162.480
	2. Bengale		71.446.987	37.908	23.437.591	25.160.342	26.895.443
		Bengal kıtasında bulunan hükümetleri	3.296.279	6.698	220.756	257.821	314.400
		Myanmar	254.230	2.208	5.617	6.221	7.180
		Yekûn	80.474.429	33.288	25.147.979	27.155.694	29.379.503
Doğu Hindistan ve Orta Hindistan %1 ve %1.134 yıllık artış	3. Orta Hindistan Hükümetleri		10.784.294	2.760	297.604	530.700	727.402
		Orta Hindistan Hük.	2.160.511	0.550	11.875	13.700	14.000
		Orta Hindistan Hük.	10.317.812	5.501	568.640	580.130	756.710
	4. Berar		2.897.491	7.168	207.981	212.801	231.018
		Haydarabad ve Nizam	11.537.040	9.870	1.138.666	1.220.623	1.318.731
		Yekûn	37.698.148	8.770	2.224.666	2.357.954	3.087.954
Güney Hindistan	5. Madras (Lakkadiu Adaları Dahil)		4.943.604	5.117	252.973	738.976	815.649
		Maisur	35.630.440	6.316	2.250.386	2.350.436	3.010.551
		Madras ülkesi dahilindeki hükümât	3.700.622	6.093	225.478	325.598	808.333
	6. Karaçi		173.055	7.318	12.665	15.773	16.300
		Yekûn	44.447.721	7.170	2.741.502	3.010.823	5.653.823

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1. İngiliz Müstemlekeleri	Doğrudan Doğruya İngiltere İdaresine Tâbi	Müstakil ve Yarımüstakil Hükümetleri	Genel Nüfus	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus		
					1893	1902	1911-14
Batı Hindistan	7. Acmir - Mervar		542.358	13.693	74.265	95.435	-
	8. Bombay (artış miktarı senelik %1.5914)		12.220.343	8.112	991.351	1.191.281	-
		Racput	15.985.270	8.050	1.286.763	1.396.543	-
		Bombay dahilindeki hükümetler	7.927.361	9.472	750.859	783.789	-
		Vadodara (İslâm'da yıllık %0.0194 düşüş görülmüştür)	2.415.393	7.814	188.740	198.911	-
		Yekûn	39.090.728	8.432	3.201.978	3.606.309	3.979.309
Kuzey ve Batı Hindistan Kısımları	9. Sind		2.871.174	89.135	2.215.147	2.816.351	2.821.143
		Hirpûr	131.937	89.95	103.033	108.344	109.037
	10. Pencab (İslâmda artış senelik %0.953)		20.866.847	56.854	11.634.192	11.702.579	12.105.406
		Pencab dahilindeki hükümet	4.263.280	30.058	1.281.451	1.400.591	1.431.466
		Keşmir ve Jammu	2.543.952	76.0509	1.793.710	1.971.102	2.018.203
	11. Kafiristan: Çitnal, Yesine kıtalarından meydana gelmiş olup, 1890 senesinde İngiliz idaresine geçmiştir. Hunter'in tahminine göre nüfusu 600 binden ibaret olup İslâm nüfusu pek azdır. Bu havalide İslâmiyet'in zuhuru son seneler zarfında vuku' bulmuştur. Hughes, Brachans İslâmiyet'in burada zuhurunun 1860 senelerine doğru vuku' bulmuş olduğunu kaydetmektedirler. 1875 senesinde vefat eden Şeyh Ahund İslâmiyet'in neşr ve yayılmasına pek çok sarf-ı gayret edip, onun zamanında birçok köy topluca İslâmiyet'i kabul elmişler idi. Bu tarihten itibaren İslâmiyet adı geçen bölgede adım adım ilerlemektedir. Skobel, Brockhans, Barghans		600.000	2.700	91.000	14.005	15.200
		Yekûn	31.277.790	69.831	17.038.533	18.012.967	18.500.462

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2. Asya - Hindistan

1. İngiliz Müstemlekeleri	Doğrudan Doğruya İngiltere İdaresine Tâbi	Müstakil ve Yarımüstakil Hükümetleri	Genel Nüfus	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus		
					1893	1902	1911-14
Kuzey Hindistan	12. Kuzey ve Batı Eyaletleri		34.254.254	13.796	4.725.721	4.832.086	5.203.900
	Avâz İslâmlarda yıllık artış %1.7155		12.650.831	12.813	1.620.930	1.649.392	2.000.000
		Kuzey-Batı Kısmındaki Hükümetler	792.491	30.604	242.532	390.565	392.000
		Yekûn	47.697.576	14.815	6.589.183	6.872.143	7.595.900
	13. Andaman ve Nikobar Adaları		31.609	12.591	3.980	4.534	4.534
Seylan Adası, Statesm. 91,96, 914, Skobel 13, Kiepert, Globus 1881 senesinden beri Ada nüfusunda yıllık % 0,9013 bir artış vuku' bulduğu müşahade edilmiştir.			3.008.466	7.46	211.995	211.551	228.976
Maldiv Adaları, Statesm 96,909,914			30.000	100	30.000	30.000	31.410
İngiltere'nin Hindistan Müstemlekesi			283.824.858	22.631	57.279.575	61.270.975	67.462.671

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2. Fransız Müstemlekeleri	**Doğrudan Doğruya Fransız İdaresine Tâbi**	**Genel Nüfus**	**Genel Nüfusa Oranı %**	**Müslüman Nüfus**		
				1893	**1902**	**1911-14**
Puduçeri, Korikal, Yânam		255.696	6	15.342	15.297	
Mahde, Çendar, Nagora Hunter, Skobel, Statesm. Nüfusun senelik artışı % 0.3706		27.355	32.800	8.972	9.557	
	Fransız Müstemlekeleri Yekûnu	283.051	8.590	24.314	24.855	25.000
3. Portekiz müstemlekâtı Goa, Daman, Diu (Hunter, Brockhaus, Statesm, Skobel)	Portekiz Müstemlekeleri Yekûnu	622.125	2.609	18.500	20.917	20.917
Nepal Berghaus, Statesm 913, Skobel 914, Brockhous,		3.000.000	0.033	1.000	1.000	1.000
Sıkkım (İngiltere'ye tabi) (Statesm 907, 913 Skobel 901 911 Krepert)	-----	30.458				
Bhutan (İngiltere'ye tâbi) (Skobel, Statesm 913) Verilen istatistikler tahminidir.		200.000				
Hindistan'ın Genel Nüfusu		287.960.492	23.838	57.323.389	61.317.747	67.509.558

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2. Asya	Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
					Toplam	1897	1905	1917
11. Çin: (Hirtz, Peschel, Vambery, Hughes, Beghaus, Kiepert, Nitterlung, Peterm, Skobel, Montet, Rinn, die, Dentsche Expedn Kiru – Tchon, Chat. Tellagintracit.)								
1. Doğu Türkistan: Kaşgar, Tarım Havzası tamamen İslâmdır ve Hanefi mezhebindendir. Tarikatlar: Şâzelî, Nakşibendî, Kâdirî	640.000	560.000		81.724	560.000	300.000	410.000	560.000
2. Çungarya: Müslümanlar Kulca Havalisinde yoğun miktarda bulunmaktadır. Berghaus'a göre; bölge umumîyetle İslâmlarla meskundur. (Salar) beldesinin büyük bir cami ve bir medresesi vardır. İslâm ulemasının toplanma merkezidir ve bütün Müslümanlar Hanefi mezhebindendir. Tarikatları, İsmailiye, Nakşibendiye, Kâdirî, Şâzelî, Kalenderiye (Skobel)	634.000	596.000		81.900	599.000	500.000	504.000	596.000
3. Moğolistan; Ahalisinin büyük çoğunluğu Buda mezhebine saliktir. Mevcut Müslümanlar azınlıktadır ve sünnîdirler. (Kiepert, States, Skobel.)	2.150.000	671.000		23	671.000	400.000	581.000	671.000
4. Mançuri; (Globus, Statesm, 911)	5.780.000							
5. Tibet; Müslim pek azdır, Şamanî mezhebinde bulunanlar İslamiyet'e meyyaldirler. (Skobel, States, bonvalet, Harid'ort Svenheden.)	2.100.000							
6. Kansu; İslâmlar ekseriyeti teşkil ederler ve Hanefi mezhebindendirler. (Skobel, Kiepert.)	9.750.645	9.120.000		92	9.120.000	8.350.000	8.400.000	9.120.000
7. Yunnan; Müslümanlar bu eyalette de ekseriyeti teşkil ederler. (Skobel States Kiepert.) Aşağıdaki eyalâtın tamamında İslâm cemaati mevcut olup cami ve medreseleri vardır. Ve buradaki cemaat İslâmiyet'in gelişmesi ve yücelmesine çalışmaktadırlar. (Statsem, Skobel, Berhaus, Kiepert.)	6.200.000	4.780.000		71	4.780.000	4.000.000	4.100.000	4.780.000
8. Şansi	8.478.156	1.220.000		11	1.222.000	1.200.000	1.207.000	1.222.000
9. Sichuan; Büyük medresesi vardır. (Berghaus, Skobel)	79.781.895	4.120.000		5.295	4.120.000	3.570.000	3.600.000	4.120.000
10. Kantong; Şehrindeki İslâm mahallesinin büyük ve çeşitli camileri vardır.	31.212.121	4.230.000		6.322	4.230.000	4.200.000	4.210.000	4.220.000
11. Kukiyân; (Çuancu) Şehri İslâmların merkezidir. (Skobel)	25.945.310	317.000		3.281	617.000	280.000	300.000	317.000
12. Çiliyang (Venchou) Şehirde büyük cami ve medrese vardır. (Skobel.)	12.081.451	631.000		7.111	631.000	570.000	600.000	631.000

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Asya	Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
					Toplam	1897	1905	1917
13. Kiangsu; (Şangay) şehri İslâm merkezidir.	25.000.891	5.382.000		14.802	5.382.000	5.300.000	5.350.000	5.382.000
14. Peçili: Payitaht olan **(Pekin)** şehrinde dört yüz binden ziyade Müslüman bulunup mahalleleri ayrıdır. Ve birçok cami ve medreseleri vardır.	30.041.316	3.941.000		30.202	3.941.000	3.930.000	3.935.000	3.941.000
15. Honan; Henan: Hopei, Kiyansi, Kuvangsu, Kiçao, Şansi, Şantung, Sinkyang, eyaletlerinde ve bunların merkezinde İslâm cemaat ve mahalleleri vardır ve bazı müelliflere göre her sene bir artış müşahade olunmaktadır. **(Statesm, Hunter, Skobel.)**	198.712.347	7.422.000		0.01517	7.422.000		4.971.000	7.422.000
Çin'in nüfusu (Formoz Adası dahil) coğrafi nokta-i nazarından işbu adanın nüfusu Çine dahil hesap edilmiştir.	438,408.132	42.990.000		10.301	42.990.000	32.600.000	38.168.000	42.990.000

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

<table>
<tr><th colspan="2">2. Asya (Hind Çin)</th><th>Genel Nüfus 1916</th><th>Sünniler</th><th>Şiiler</th><th>Genel Nüfusa Oranı %</th><th colspan="4">Müslüman Nüfus</th></tr>
<tr><th colspan="2"></th><th></th><th></th><th></th><th></th><th>Toplam</th><th>1897</th><th>1905</th><th>1917</th></tr>
<tr><td colspan="2">16. Hindiçin;</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">1. Birmanya (İngiliz müstemlekesi) (Skobel, Birmanın Report 96, 909, Census of India 91, 96, 912.) % 1 Şii, geri kalan Hanefidir. 1881 – 91 seneleri zarfında İslâmlarda görülen artış miktarı (%24,73)'e ulaşmaktadır ki yıllık % 2,473 nispetindedir. Kıtanın genel nüfusuna göre İslâmlarda mezkûr on sene zarfında % 0,00226 nispetinde ve her sene için % 0,000226 nispetinde bir artış vuku bulmuştur. Pegu, Arakan eyaletlerinde İslâmlar hızlı bir şekilde artmaktadır. Aşağıdaki cetvel bölgenin genel nüfusu ve İslâmların miktar ve artışları hakkında bir fikir verir (Chat, Rinn).
<table>
<tr><th>Sene</th><th>Genel Nüfus</th><th>Müslim Nüfus Miktarı</th><th>%</th><th>Müslim Nüfusun Artış Miktarı</th><th>Genel Nüfusa Göre %</th></tr>
<tr><td>1872</td><td>2.747.148</td><td>99.846</td><td></td><td></td><td>3.64</td></tr>
<tr><td>1881</td><td>3.736.771</td><td>168.881</td><td>69.14</td><td>69.035</td><td>4.51943</td></tr>
<tr><td>1891</td><td>4.658.627</td><td>210.649</td><td>24.73</td><td>41.768</td><td>4.52169</td></tr>
<tr><td>1900</td><td>8.098.014</td><td>253.640</td><td>23</td><td>42.691</td><td>3.132140</td></tr>
<tr><td>1906</td><td>8.819.500</td><td>321.670</td><td>59.21</td><td>68.030</td><td>4.232440</td></tr>
</table></td><td>8.819.500</td><td>321.670</td><td>2.616</td><td>4.141</td><td>324.286</td><td>288.101</td><td>298.101</td><td>324.286</td></tr>
<tr><td colspan="2">2. Siyam; (Statesm, Kiepert, Berghaus, Skobel, Brockhaus) Siyam'da oturan bir milyon Çinlinin mühim bir kısmını Müslümanlar teşkil eder. Terenggonu, Kelantan, Pattani, Kedaha ülkelerinde Müslümanlar yoğun miktardadırlar. Tarikatlar; Şâzelî, Kâdirî. (Montet, Rinn, Chat)</td><td>6.275.900</td><td>1.098.722</td><td>-</td><td>13.676</td><td>1.098.722</td><td>1.000.000</td><td>1.021.000</td><td>1.098.722</td></tr>
<tr><td colspan="2">İngiltere'ye tâbi Hindiçin</td><td>15.095.400</td><td>1.420.392</td><td>2.616</td><td>21.761</td><td>1.423.008</td><td>1.288.101</td><td>1.319.101</td><td>1.423.008</td></tr>
</table>

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Asya (Hind Çin)			Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
							Toplam	1897	1905	1917
3. Tonkin, Annam Koçençin, Kamboç (Fransa'ya Tâbi), Tivsand, (Skobel, Demandes, Berghaus, de la Popul)										
1. Tonkin, (Statesm, Skobel, Kiepeut)			9.182.400	702.000	-	8.500	70.600	675.000	675.000	702.000
2. Annam, (Statesm, Skobel, Kiepeut)			5.751.000	441.200	-	8.451	441.200	375.000	375.000	441.200
3. Koçençin, (Statesm, Skobel, Kiepeut)			3.041.581	397.783	-	17.131	397.783	340.383	360.383	397.783
4. Kamboç, (Statesm, Skobel, Kiepeut, Berghaus ve Mekong)			4.122.000	69.000	-	3.050	69.000	41.000	41.423	69.000
Fransa'ya tâbi Hindiçin			22.096.981	1.609.983	-	9.245	1.609.983	1.431.383	1.451.806	1.609.983
Nakl-i Yekûn			37.192.381	3.030.375	2.616	10.403	3.032.991	2.719.484	2.734.907	3.032.991
Malaka yarımadasının Güney kısmı Singapur ve Pinbâng (Penang) (Skobel, Statesm, 913 Colonial Year Book of Ind. 909, Straists Sellelmens Kiepert.) Buralarda ikamet eden Müslümanların büyük çoğunluğu Malaylıdır. Nüfus-ı umumîyeye göre % 75 nispetindedirler.			587.265	439.413	-	82	439.413	407.312	411.285	439.413
	Genel Nüfusu	**Müslüman Nüfusu**								
Singapur	231.484	198.571								
Pinbâng Adası	244.711	201.425								
Malaka	111.070	39.417								

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Asya (Hind Çin)			Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
							Toplam	1897	1905	1917
Malaka, İngiltere'nin himayesi altında bulunan kıtalar. (Colanial Year Book 92, 902, 909. Skobel 914) Bu kıt'alar Umman ve Hadramut'dan göç etmiş Araplar ile meskûndur, ticaret yapmak için gelip yerleşmişlerdir. (Kiepert, Skobel,) İşbu Araplar, Malaylılar ve Çinliler müslüman ekseriyeti teşkil ederler. Mezhepleri Hanefîdir.			490.243	480.045	-	85	480.45	433.928	423.928	480.048
	Genel Nüfus	**Müslüman Nüfus**								
Perak	218.373	127.000								
Selangar	89.291	37.600								
Ucong ve Kaay	37.897	13.480								
Pahang	71.371	47.261								
Neger-i Sencilan (Senbilan)	46.911	40.855								
Cahar	216.400	213.849								
Cava Adası Maldiv Adalarının Güneyindedir ve İngiltere'nin Güney Afrika müstemlekelerine idari olarak bağlıdır.			700	70	-	10	70	70	70	70
Birmanya Nüfusuna İlave			930.531	272.814	2.616	27	272.814	-	-	272.814
Nakl-i Yekûn Hindiçin			39.201.120	4.222.730	2.616	30		3.600.784	3.640.19	4.225.330
Nakl-i Yekûn			879.479.135	174.007.381	11.039.931	18.994	185.047.315	158.226.665	158.219.888	185.976.756

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3. Malezya	Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
					Toplam	1897	1905	1917
Malay Adaları, Filipin, Formoz, Büyük ve Küçük Sund Adaları; bu adalarda yaşayan Müslümanların tamamının mezhebi Şafidir. **Rinn.** Hanefi azdır. **Chat** Başlıca Tarikatler Kadiri ve Şazelidir. **Chat.** Sund adalarındaki Müslümanların vaziyeti ve sosyal mevkileri hakkında **Innul Hurgange** şu yolda malûmat vermektedir: Her on senede bir tahrir-i nüfus sayımı icra edilmekte olup en son sayım 1900 senesinde icra edilmiştir. Sund adaları Müslümanları çeşitli sınıflara ayrılmıştır. Sahillerdeki Müslümanlar yoğun olup yavaş yavaş dahile doğru tesirlerini genişletmektedirler. Bu suretle adaların iç kısımları İslâmiyet'e açılmaktadır. Ticaret bunların elindedir. Bunlar ticaret yoluyla civardaki memleketlere seyahat etmektedirler. İslâm misyonerleri Hindistan'a ve Çin'e gitmekte ve oraların ahalisini İslâmlaştırmaktadırlar. Muntazam cemaatleri, cami ve medreseleri vardır. Mütemadiyen terakki etmektedirler. Gayr-i Müslim Buda mezhebine salik. Tacirlere gelince bunlar ticaretlerini ilerletmek ve Müslim tüccar ile münasebet kurmak için İslâmiyet'i kabul etmekte tereddüt göstermemektedirler. **(Skobel, Riedel, Rinn, Kolonial Verlagskaart, Petenmann, S. Hurgrenje, Kiepest, States, 96, 97, 908, 913)**								
1. Formoz Adası (Japonya'nın) Statesm, 911, Skobel, 913	3.160.000	35.300	-	0.935	35.300	25.000	25.000	35.300
2. Piskadur Adaları	41.300	912	-	1.210	912	390	390	920
3. Filipin Adaları (Amerika idaresinde) (Luzon, Mikidoro, Pazı, Nefros, Sâmâr, Leli, Mindana ve Palavan) ve tabi adalardan müteşekkildir.	7.125.000	618.000	-	8.891	618.000	455.000	455.000	618.000
Sulu Adaları, (Skobel 193) bütün bu adalar İslâmlarla doludur.	221.000	241.000		100	221.000	215.000	215.000	227.000

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3. Malezya				Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
								Toplam	1897	1905	1917
4. Kalâvet Adaları (Hollanda idaresinde)				30.000	-	-	-	-	200	200	318
5. Sancir Adaları (Hollanda idaresinde)				40.000	-	-	-	-	50	50	335
6. Selebes Adaları ((Hollanda idaresinde) (Bengâc, Tucân, Buton, Selcar dahil) Adaları Selebes sahilleri ve tabi adaların ekseriyet nüfusunu Müslümanlar teşkil etmektedir.				1.864.000	1.618.000	-	81	1.618.000	1.410.000	1.410.000	1.618.000
7. Burneo Adası: (Skobel 912, Statesm 911)				1.681.103	687.110		25.633	687.110	420.120	420.120	687.110
	Nüfus	**Müslüman Nüfus**	**%**								
Hollanda İdr. Bul. Ksm.	1.121.218	495.700	45								
İngiltere İdr. Bul. Ksm.	193.485	51.720	21.50								
İngiltere İdr. Saravak Kıt'ası	314.000	132.000	11								
İngiltere İdr. Bruney Kıt'ası	52.400	7.690	13								
	1.618.103	687.110	25.633								
Nakl-i Yekûn				14.162.403	3.170.212			3.170.212	2.538.106	2.538.106	3.176.873

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3. Malezya	Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
					Toplam	1897	1905	1917
8. Riya ve Lika Adaları (Hollanda idaresinde Anambas, Natuna, Tambelan Adaları dahil) **Kolanial Verlag 915, Statesm 914, Skobel 913** nüfusun % 27'si Müslümandır. (Kiepert) Borneo'da ve bu adalarda yarı müstakil İslâm hükümeti vardır.	118.534	24.000		19	24.000	11.686	11.686	24.000
9. Sumatra Adası (Hollanda idaresinde; ekseriyet İslâmlardadır. Kuzey yönündeki adalarda bunların miktarı % 1 nispetinde, fakat (Puro, Siberut, Paçır) adalarında ekseriyet yine Müslümanlardadır. Keza Rupat Adası müstesna olmak üzere Sumatra'nın Doğu sahilleri ve civar adalarıyla, Açe kıtası tekmil müslümanlarla meskundur. Adanın batı sahili ile orta kısmında meskûn ahali henüz hiçbir dine mensub olmadıklarını, fakat İslâm tesiri özellikle (Açe tarafından) altında bulunduklarını müellifler belirtmektedirler. (Skobel, Berghaus, Statesm) Bu suretle adada % 92 raddesinde Müslüman mevcud bulunduğu ortaya çıkmıştır. Tarikatlar şunlardır; Şâzelî, Kâdirî, Senûsî. (Chati Rinn)	3.618.000	3.412.900	-	93	3.421.900	3.214.800	3.264.000	3.420.900
10. Banko Adası (Hollanda) Skobel 915, Kolon, Verlag 913	60.821	56.719		93	56.719	54.600	55.000	56.719
11. Biliton Adası (Hollanda) Skobel 915, Kolon, Verlag 913	31.000	31.000		100	31.000	29.206	29.206	31.000
12. Cava Adası (Hollanda) Skobel 915, Kolon, Verlag 913 Chat, Rinn, Statesm 913, Duvegrier, S. Hurgronje. Başlıca tarikatlar; Şazeli, Kadiri, Senûsî. Adada İslâmiyet'in yayılışı 12. ve 13. Miladî asırlar arasındadır. Arap tüccarlar vasıta olmuşlardır. Cava'da meskûn Gayr-i Müslimler İslâmlığın tesiri altında bulunarak yavaş yavaş İslâmiyet'i kabul etmektedirler. "Sund adalarının incisi" diye isimlendirilen bu büyük ve güzel adanın ahalisi yakın zamanda tamamen İslâmiyet'i kabul edecekleri şüphe götürmez.	25.124.611	24.291.912	-	96	24.291.912	24.270.690	24.271.912	24.291.912

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3. Malezya		Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
						Toplam	1897	1905	1917
13. Bali ve Lombuk Adaları, tabi adalar dahil (Hollanda) (Skobel, Kolon Verlag) adaların kuzey kısımları Müslümanlarla meskûndur. Nüfusun ekseriyetini Buda mezhebine tabi olanlar teşkil etmektedir. Fakat Lumbuk adası nüfusu tamamiyle Müslümandır.		1.344.700	611.925	-	50.205	66925	647.783	649.334	661.925
14. Sumbav Adaları (Hollanda) Verla, Kolon, Skobel, Kiepert		109.000	93.425		93.200	93.425	90.000	93.000	93.425
15. Sumba Adaları (Hollanda) Verla, Kolon, Skobel, Kiepert		51.000	77	-	0.100	77	50	50	77
16. Flores Adası (Hollanda) Verla, Kolon, Skobel, Kiepert		303.000	22.500	-	7.400	22.500	18.000	18.000	22.500
17. ve 18 Savi ve Ruti (Hollanda) işbu adalarda Müslüman yoktur.		-	-	-	-	-	-	-	-
19. Sulur ve Âlur (Hollanda) (Lumbelum, Pantar) ve (Ermbay) adaları dahil... Müslüman yoktur.		61.000	8.997	-	9.950	8.997	3.000	3.000	8.997
20. Timor Adası; Adanın doğu kısmı Portekiz'in, kalanı ise Hollanda'nındır.		610.000	500	-	0.051	500	300	300	500
Portekiz'e tabi kısımda nüfus	300.000								
Hollanda'yı tabi kısımda nüfus	310.000								
Timor Adasının toplam nüfusu	610.000								
21. Kiling ve Hıristmâsı Adaları İngiltere'ye tabidir. Kiling nüfusu 560, Müslüman 102 % 11 Hıristiyan nüfusu 117 Müslüman 22 % 12		677	134	-	11	134	77	77	134
Nakl-i Yekûn		45.800.743	31.783.301	-	-	31.783.201	29.878.498	29.936.671	31.789.962

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3. Malezya					Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
									Toplam	1897	1905	1917
Nakl-i Yekûn					45.800.477	31.783.301	-	-	31.783.301	29.878.498	29.936.671	31.789.962
22. Key Adaları (İngiltere idaresinde) Adanın merkezi bulunan Langu kasabası ahalisinin çoğunluğu Müslümandır. **(Skobel 913, Statesm 912.)**					19.721	5.218		19.702	5.218	3.575	3.600	5.718
Aşağıda sıralanan adalarda meskûn Malaylılar ve Papualılar arasında İslâmiyet yayılmaktadır. **(Brochous Kiepert, Statesm, Kolon Verl., Skobel, Chat, Rinn, Mantet.)**												
		Genel Nüfus	**Müslüman Nüfus**	**%**								
23.	**Vetar**	8000	8.427	8.1								
24.	**Kisar**	9206	680	0.1								
25.	**Romang**	1145	120	0.002								
26.	**Dâmâ**	1697	111	0.0001								
27.	**Taivan**	1350	247	0.111								
28.	**Lina**	1240	111	0.010								
29.	**Serva**	1350	80	0.001								
30.	**Leti, Mua, Lakor**	10.897	1471	0.004								
31.	**Luang**	6.881	600	0.10								
32.	**Bihar**	21.871	1150	0.010								
33.	**Nathibaz**	12.732	619	5								
34.	**Aro tabi adalar**	32.950	9481	10								
Yekûn		109.319	15.095	23								
35. Moluk Adaları (Hollanda İdaresinde) **Statesm.942, Kolon. Verl. 913, Skobel 914, Berghaus, Philip**					109.309	15.095		23	15.095	12.428	13.200	15.095

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1. Vanuba Müslüman % 11, (Riedel), Nüfus: 1.853, Müslüman nüfus: 339, Müslüman Nüfus oranı: % 11

2. Fortung ve Serengalut, (Riedel), Nüfus: 10.727, Müslüman nüfus: 6.894, Müslüman Nüfus oranı: % 59

3. Ambun tabi adalar dahil, (Skobel ve Riedel,) % 11

a. Yerang adası, (Riedel), Nüfus: 39.997, Müslüman nüfus: 38.570, Müslüman Nüfus oranı: % 94

b. Ambun Olbaz, (Riedel), Nüfus: 58.893, Müslüman nüfus: 23.405, Müslüman Nüfus oranı: % 44

c. Bûrû (Riedel) Nüfus: 9328, Müslüman nüfus: 3.000, Müslüman Nüfus oranı: % 24

4. Banebda Adaları tabi adalar dahil, (Riedel)

a. Sûlâ, İslamlar % 0.5

b. Ubi

c. Bâcân, Mûlîr, Sıdûr, Terenat, Banda adaların toplam nüfus: 135.000, Müslüman nüfus: 54.270, Müslüman Nüfus oranı: % 43.233

d. Salmahara adaları Nüfus:120.000, Müslüman nüfus: 97.000, Müslüman Nüfus oranı: % 94 Molûk Adaları Nüfus: 375.798, Müslüman nüfus: 213.478, Müslüman Nüfus oranı: % 82 (Philip, Riedel, Skobel 96, 907, 914, Kolon. Verl. 914, Kiepert, Statesm. 913)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3. Malezya	Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
					Toplam	1897	1905	1917
Nakl-i Yekûn	46.305.571	32.017.092	-	-	32.017.092	30.557.071	30.116.041	32.023.753
Malezya'nın Nüfusu	46.305.571	32.017.092	-	81.244	32.017.092	30.057.071	30.116.041	32.023.753
Asya'nın Genel Nüfusu (Hindiçin dahil)	879.479.135	174.007.381	11.039.915	17.7881	185.047.315	158.226.665	158.219.888	185.976.756
Asya ve Malezya'nın Nüfusu	925.784.706	206.024.473	11.039.915	20.624	217.064.407	188.283.736	188.335.929	218.000.509

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4. Avustralya ve Okyanusya				Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
								Toplam	1897	1905	1917
Nakl-i Yekûn					206.024.473	11.039.915	-	217.064.407	188.283.736	188.335.929	218.000.509
Okyanusya:											
1. Yeni Gine: Adası tabi adalar dahil (Maleneziya), (Mikoroneziya), (Polineziya) adaları toplam nüfusu 1.779.000'den ibarettir. (Skobel 913, Kiepert)											
A – Yeni Gine: (Skobel 915, Berghaus, Kolon, Versi 99, 913, Statesm 906, 15)											
	Genel Nüfus	**Müslüman Nüfus**	**%**								
Eskiden Almanya'ya mensub Kısmı, (Kolon Atlas)	110.000	127	0.100								
Hollanda idaresindeki kısım (Kolon, Versi)	200.000	480									
İngiltere idaresindeki kısım (Statesm, Skobel) Yeni Gine	35.000	511		660.000	1.118		0.030	1.118	1.118	1.118	1.118
B – Maleneziya- Mikroneziya – Polineziya Adaları: İslâm nüfusunu gelip geçici İslâm tacirleri teşkil etmektedir ve bunlar Malakalı, Cavalı ve Malaylıdır.				1.119.000	320			320	320	400	320
2. Yeni Zelanda: Steward, Şatam, Germadek, Arkland, Cambel, Boneti adalarından müteşekkildir. (Skobel 914, Statesm 915) Yerliler Buda mezhebindedirler. 4.444 Çinli ve 15.342 Malaylı buralarda yerleşmişlerdir. İslâmlar bunlardan ibarettir.				1.105.353	1.250		0.080	1.250	1.250	1.300	1.300
Okyanusya Yekûnü				2.884.353	2.688		0.048	2.688	2.688	2.818	2.738

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4. Avustralya ve Okyanusya	Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
					Toplam	1897	1905	1917
3. Avustralya (Colon. Year Book 913, Kiepert, Skobel, Statesm)								
A. Quêesland: Hindliler ve Çinliler Müslüman ekalliyetini teşkil ederler. (Skobel)	561.279	17.080	-	3.410	17.800	18.340	18.340	17.800
B. New South Wales: (Berghaus, Skobel)	1.507.630	1.500	-	0.180	1.500	1.500	2.000	1.500
C. Viktoryaland: (Skobel, Statesm)	1.270.319	2.340	-	0.200	2.340	2.400	2.400	2.400
D. Güney Avustralya: (Skobel, Statesm, Petermann Benghous)	420.354	3.591	-	0.074	3.591	3.600	3.600	3.591
E. Kuzey Avustralya: (Skobel, Stetsm, Petermann, Benghous)	-	-	-	-	-	-	-	-
F. Batı Avustralya: (Skobel Stetsm Petermann) 50.000 raddesinde bulunan yerli ahalisiyle	120.364	125	-	0.043	125	125	125	130
G. Tazmanya (Statesm 910 Skobel, 908, 913)	330.144	30	-	0.00016	30	30	30	30
Avustralya Yekûnu	4.210.090	24.666	-	-	25.386	25.995	26.495	25.451
Okyanusya Yekûnu	2.884.353	2.688	-	-	2.688	2.688	2.818	2.738
Avustralya Okyanusya dahil	7.094.443	27.354	-	0.409	28.074	28.673	29.313	28.189

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5. Afrika	Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
					Toplam	1897	1905	1917
Nakl-i Yekûn		206.051.827	11.039.915		217.097.111	188.312.409	188.364.242	218.028.698
1. Batı Afrika (Marakeş'in güney kısmından itibaren)	112.000	110.000		100	110.000	100.000	100.140	110.000
a. İspanya'ya ait büyük sahra kısmı (Kap Boyador'dan itibaren Kap Balanko'ya kadar) **Chat, Rinn, Statesm, 96, 907, 915 Skobel 907 Kiepert**. Tarikatlar; Şâzelî, Kâdirî, Senûsî, Fâdîlîye... Portekiz'e aid Kapvert adalarının nüfusu iki yüz bine yakın olup hepsi Hıristiyanlardır.	2.034.000	2.033.700		100	2.033.700	2.000.000	2.000.000	2.033.700
b.Fransa'ya Ait Batı Afrika; (Senegal'in kuzey kısmı. Senagambi Fransa'ya aid Sudan (Kab Balanko'ya kadar) (Er-Resûd Başuto'dan itibaren Güneyden Tombaktu'ya kadar, Tombaktû dahil) **Brazza, Rinn, Kiepert**, Skobel. Tarikatler: Senûsî, Şâzelî, Kâdirî. Senegâmbi Müslümanlar % 94 (Skobel, 913)	1.128.000	1.112.000		96	1.112.000	1.000.000	1.000.000	1.112.000
Gambiya'nın güneyinden itibaren sahili takiben **(Sierra Leone Altun Sahili – Aşanti Land, Dahome-Benin)** körfezinden Doğu Afrika'ya doğru hat üzerinden Zengibar'a kadar olan havali tamamiyle Müslümanlarla meskûndur. Bu sınırın güney kısmında henüz hiçbir dine mensub olmayan kavimler ile meskun bulunduğundan bu hat İslâm mıntıkasını vahşi kabileler ile meskûn havaliden ayırmaktadır. Bununla birlikte işbu hattın güneyinde yaşayan yerli ahali kuzey ve güney ve güneydoğu taraflarından İslâm tesiratı altında bulunduklarından İslâmiyet bu havalide adım adım ilerlemektedir. Atide tekmil bu havalide (**Kongo**'yu da şamil olmak üzere) İslâmiyetin intişar edeceği şüphe götürmez. **Senegambi** idaresine tâbi kıtalar şunlardır: **(Kajur – Valu, Celef, Dinma, Toro – Futa – Demga – Bondu hükümeti - Salom-bol)** kıtalarıdır. Kieper, Glabus, Skobel, 96, 914 Montet, Rinn, Chat. Tarikatler; Şâzelî, Kâdirî, Dicânîye, Senûsî.								

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5. Afrika	Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
					Toplam	1897	1905	1917
Fransa'ya aid Sudan; (Bambuk – Konguru – Filâdo – Boldu) Skobel, Kiepert.	2.000.000	1.944.000		98	1.944.000	1.800.000	1.800.000	1.944.000
Fransaya aid (Gambiya)'dan itibaren Sierra Leone'ye kadar uzanan sahiller. İslâmiyet (Kazamansa)'ya kadar ilerlemiştir.	151.000	79.800		58	79.800	15.000	15.000	79.800
Fransa'ya aid (Gambiya)'nın hinterlandı (Futa – Filadogu – Calûn) ülkelerini ithiva eder. (Skobel) Bu bölgede Zengibar ve Yemen'den gelen Arablar ile Berberiler ve Filateler ile meskûndur. (Doelter.) Kullâ kabâilinin hemen kâffesi Müslümandır. (Kiepert.)	757.000	721.000		90	721.000	500.000	500.000	721.000
Fransa'ya aid Sudan'ın Senegambi ve Âşanti kıtasıyla İngiltere'ye ait (Nigerya) arasında bulunan kıtalar (Bambara – Susu) kabileler ile meskundur. (Brazza, Kiepert, Skobel.)	2.100.000	1.989.000		89	1.898.000	1.800.000	1.800.000	1.989.000
Fransa'ya ait Sudan'ın mezkûr kıtasında meskûn bulunan (Mandinga) kabileler ve **Eski Samûri ve (Tiba)** hükümetleri tamamiyle Müslümandır. (Skobel, Mantet, Waitz.)	7.028.000	7.022.000		100	7.022.000	7.000.000	7.000.000	7.072.000
Fransa'ya ait aynı mıntıka dahilinde bulunan **(Masina, Muşi, Gurusi, Punag, Cimin)** hükümetlerinin nüfusu beş milyonu mütecaviz olup tamamı Müslüman olduğu gibi bu kıtaya komşu ve İngiltere'ye ait Nigerya kıtasıyla Kamerûn'un hirterlandı arasındaki arazide meskûn **(Filate ve Futuliye)** namındaki kabileler de tamamı ile Müslümandır ve bunların miktarı sekiz milyonu geçmektedir. (Rinn, Mantet, Dureivier.) Tarikatler; Şâzelî, Senûsî, Kâdirî.	5.118,000	5.113.000		99	5.113.002	3.500.000	3.500.000	5.113.000
Nakl-i Yekûn	20.428.000	20.224.500			20.224.500	17.715.000	17.715.000	20.224.500

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5. Afrika	Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
					Toplam	1897	1905	1917
Nakl-i Yekûn	20.428.000	20.224.500			20.224.500	17.715.000	17.715.000	20.224.500
3. İngiltere'ye aid (Gambiya) kısmı, (Skobel, 912, Petermann, Kiepert.) Tarikatlar; Kadirî, Senusî. (Rinn, Duveirier.)	51.000	49.000		99	49.000	45.000	45.000	49.000
4. Portekiz'e aid (Ginea ve Senegambiya) (Kiepert, Skobel, Doelter, Chat, Statesm) 913. Tarikatler; Şâzelî, Kâdirî, Senûsî.	807.000	324.000		34	324.000	80.000	80.000	324.000
5. Sierra Leone (İngiltere'ye tabidir) Sierra Leone'yi teşkil eden asıl kıtanın nüfusu 74.835 civarında olup % 9,833 nispeti Müslümandır ve bunların yekûnu on bine yakındır. **(Ausland).** Bu bölgede İslâmiyeti yayanlar kuzeyden gelmektedir. Tarikatler Senûsî, Şâzelî, Kâdirî. İslâmiyetin terakkisi Senûsilerin himmetiyledir. **(Duveivier, Chat.)** Afrika'da İslâmiyet'in seri bir suretde artma sebebi bütün bir kabilenin birden İslâmiyet'i kabul eylemesinden doğmaktadır.	183.000	97.300		57	97.300	66.000	66.000	97.300
6. Liberya; Bu hükümetin nüfusu 767.500 binden ibaret olub hinterland nüfusuyla iki milyonu geçmektedir. **(Kiepert, Skobel, Ausland, States.)** İslâm nüfuz ve tesirini akim bırakmak için misyonerlerin mesaisi tesirsiz kalmaktadır. (Vey) namıyla bilinen zenciler bilhassa kolaylıkla İslâmlığı kabul etmektedirler. **(Duveivier, Ausland, Brazza.)** Zaten bu bölgenin kuzey kısmı pek eskiden beri İslâmiyet'e açılmış idi.	2.177.000	1.148.000		53	1.148.000	660.000	660.000	1.300.000
7. Altun yahud Fildişi Sahili (Fransa'nın) İslâmlar % 63 nisbetindedir. **(Ausland Kiepert, Duveivier.)**	2.010.000	1.317.000		63	1.317.000	990.000	990.000	1.317.000
8. Altun: Sahili (İngiltere'ye ait kısım) (Nigerya dahil) kıtası ki İngiliz Sudan'ı dahi denilmektedir. İşbu iki kıta arasında Fransa'ya ait Dahome ile eskiden Almanya idaresinde bulunan **Togiyoland** bulunmaktadır.								

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5. Afrika				Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
								Toplam	1897	1905	1917
Altun Sahili – hinterlandı Âşantilerle meskundur. Hıristiyan miktarı dört bine yakındır. İslâmiyet ekseriyet üzeredir. 1750 senesinde Âşantiler İslâmiyet'i kabul etmeye başlamışlardı. Gelişme yavaş olmuştur. Bugün bir artış müşahade edilmektedir. Kuzey bölgesi yoğun İslâm kitlesi teşkil eden Filateler ile meskûn bulunmaktadır. Vanda ve Botan kabilelerinde İslâmiyete meyl ve rağbet görülmüştür. Buralarda Berberiler ve Zengibar tacirleri bulunmaktadır. (Doelter, Skobel, Statesm, 913 Kiepert, Duveivier.)											
	Genel Nüfus	**Müslüman Nüfus**	**%**								
	1.480.000	447.000	15								
Niger Kıtası											
a. Lagos, **(Statesm, Kiepert)**	100.000	63.000	63								
b. Yoruba	3.000.000	1.330.000	84								
c. Niger Nehri mensupları havzası Sağ ciheti (Adu, Sudu) kabileleri ve İngiltere'ye tabi (Dahome)	600.000	370.000	57								
Nehrin sol ciheti **(Kuyûv)** kabilesi 1886 senesine kadar bölgede sâkin İslâmların başlıca beldesi (Abida) şehri idi. (Benue) Nehri'nin Nijer Nehri'nde birleştiği mahal 75 kilometrelik bir mesafededir. Bölgede İslâmiyet'te büyük bir gelişme kabiliyeti vardır. **(Ausland, Waitz, Harbert, Skobel, Statesm, Doelter, Duveivier.)**	260.000	134.000	77								
Nakl-i Yekûn	5.440.000	2.011.000		25.646.000	23.159.800			23.159.800	19.556.000	19.556.000	23.311.800

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5. Afrika				Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
								Toplam	1897	1905	1917
Nakl-i Yekûn				25.646.000	23.159.800			23.159.800	19.556.000	19.556.000	23.311.800
	Genel Nüfusu	**Müslüman Nüfus**	**%**								
Nakl-i Yekûn	5.440.000	2.011.000									
Nigerya (Royal Niger Company) İngiltere'nin.											
1. Niger Nehri'nin güney kısmı havalisi											
	511.000	248.000	49								
2. Dahome'nın güney kısmından itibaren **(Sokoto, Komandugu)** nehirlerine kadar ve **(Çad)** havzasıyla (Sokoto) hükümetine tabi olan **(Gandu)** havalisi, tekmil Müslüman zencilerle meskûndur. **(Borgu)** ahalisi hiçbir dine mensub değildir. **Waiz**. (Gandu ile Sokoto)'nun toplam nüfusu yirmi milyonu mütecavizdir. **(Kiepert, Hartert)** (Sokoto Bauci) Yakubî, Kanu, Kifi, Kaçina) hükümetleri ahalisinin büyük çoğunluğu yine Müslümandır. (**Bornu)** Afrika'nın en kuvvetli İslâm hükümetlerinden biriydi. İslâmiyet buralara Arabların devr-i istilası zamanında dahil olmuştur. Bugün en yoğun miktarda bulunan İslâmlığın Afrika vasatında bir merkezi addolunan bu üç hükümetin nüfusu **(Sokoto – Gandu, Bornu, Nigerya idaresine tabidir.)**											
	28.300.000	24.411.000	85.21								
İngiltere idaresinde bulunan İngiliz Sudanı'nın toplam nüfusu:											
	34.251.000	26.670.000	89.300	34.251.000	26.670.000		89.000	26.670.000	19.160.000	19.160.000	26.670.000
Tarikatler; Şâzelî, Kâdirî, Senûsî, Sadi, Dicânî. **(Rinn, Duveivier)**											
9. Evvelce Almanya'ya ait bulunan **(Tagoland)** kısm-i şimalisi Müslümanlarla meskûndur. (Dr. Wissmann.)				3.500.000	1.751.000		52.587	1.751.000	1.500.000	1.500.000	1.751.000
10. (Dahome), (Benin) Fransa'ya tabi. Skobel, Statesm. İslâm nüfusu % 40. Tarikatler; Halvetî, Senûsî, Şâzelî, Kâdirî. **(Montet, Rinn)**				741.000	360.000		41.452	360.000	345.000	352.000	360.000

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5. Afrika	Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
					Toplam	1897	1905	1917
11. Kamerun; Evvelce Almanya'ya tabi bulunuyordu. Kamerun hinterlandı yine evvelce Almanya'ya ait olan Sudan kısmıydı **(Bantu)** zencileri hiçbir dine tâbi değildirler. Bunlardan pek az miktarı Protestanlığı kabul eylemişlerdir. (**Adamava** İslâm hükümetinin eskiden Almanya'ya aid kısmı sakinleri tamamen Müslümandır. (Montet, Hartert, Skobel.) yine **(Bagirmi ve Bornu)** İslâm hükümetlerinin Almanya'ya ait bulunan kısmı ahalisi tekmil Müslümandır. (Duveivier.)	4.570.000	3.344.000		63.822	2.344.000	1.750.000	1.925.000	3.344.000
12 ve 13. Santoma Adası, Portekiz'in, Müslüman yoktur. Keza İspanya'ya ait Fernando Po Adası'nda Müslüman yoktur.	51.000							
14. Kongo (Fransa'ya ait kısmı) (Gabon dahil) kıtası, İslâm yoktur. (Manten, Skobel.)	6.900.000							
15. Korisko Körfezi (Alubi) Adaları ile İspanya'ya aittir. Burada dahi Müslüman yoktur. **(Skobel, Statesm.)**	30.000							
Nakl-i Yekûn	75.689.000	54.283.800			54.283.800	42.211.000	42.453.000	54.436.800
16. (Kongo) Müstakil hükümet Belçika'nın idaresindedir. (Bulletin de la Societe Geogr, Belge, Skobel Kieperti Statesm, Stanley, Brazza.) Hristiyan pek azdır, bazı misyonerler ve müstemleke memurlarından ibarettir. Ahalisi büyük **(Bantu)** zenci kabilesine mensubdur, Kongo'nun doğu bölgesi ve kuzeyi İslâm tesiri altındadır ve İslâmiyet dahile doğru buralardan nüfuz eylemektedir. Kongo'da bulunan Müslümanlar şu tarikatlara mensubdurlar: Şâzelî, Kâdirî, Senûsî. 17. Porketiz idaesine bağlı Afrika sahillerinin güneybatı kısmındaki **Kongo, Ruanda** kıtalarında Müslüman yoktur. **(Skobel, Kiepert, Hand Atlas, Kolon.)**	12.400.000							
Batı Afrika Nüfusunun Toplamı	119.089.000	56.433.800			56.433.800	44.011.000	44.413.000	56.586.800

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5. Afrika	Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
					Toplam	1897	1905	1917
2. Güney Afrika								
I. Evvelce Almanya'ya tabi bulunan **(Ampu, Damara, Kaku, Nama)** havalisi: Ahalisi **(Hereru ve Huttin , Tunet ve Buşmen)**'lerdir. İslâm yoktur.	205.000							
II. Cape müstemlekesi ekvator göllerine kadar uzanan büyük kıta. **(Statesm 96, Skobel, Kiepert, 907, 918)** (Basutoland, Boşuanaland, Kap, Natâl, Rodezya, Oranj ve Transval).								
1. Cape: (Skobel, Kiepert, Statesm) Hintli ve Çinli Müslüman pek çoktur.	2.230.000	206.440		3.814	206.440	116.000	176.000	206.440
2. Boşuanaland	62.376	411			411	21	21	411
3. Rodezya (Niyasaland, Manabeleland, Maşûnaland) ekvator köylerine kadar devam eder. Müslümanlar Çinli kulilerden (köylü) ibarettir.	2.160,000							11.700
4. Orta Afrika Müstemlekeleri. Ahalisi (Bantu) zencileridir. Bir dine tabi değildirler. İslâm tesiri azdır. Müslümanlar Çinli ve Hintli kulileri olub amelelikle buralara gelmişlerdir ve madenlerde çalışıyorlar.	4.040.500	18.000		0.0280	18.000	4.000	4.000	18.000
5. Basotoland. (Statesm.)	221.000							1.000
6. Natal. Müslümanlar Hintli ve Çinli kölelerden mürekkebdir. (Statesm Skabel.)	611.400							14.500
7. Zululand. (Kiepert, Skobel, Statesm.)	169.217	21.000		2.600	21.000	12.000	17.800	21.000
8. Kongoland. (Montet, Merenski)	39.000							300
9. Oranj; Eski Cumhuriyet **(Skobel, Statesm, Montet.)** Yerli Müslümanlardan başka Hintli ve Çinli Müslümanlar da vardır. **(Rinn).**	311.908	18.700		3.611	18.700	3.704	13.704	18.700
10. Transvâl Eski Cumhuriyeti **(Skobel, Statesm, Montel.)** Müslümanların çoğunu Hint Müslümanları teşkil eder.	1.111.790	22.000		2.221	22.000	15.000	17.900	22.000
11. Aldabra Adaları.	6.000	709		7	709	500	500	709
III. Lorenzo Marquis ve Mozambik (Portekiz müstemlekesi) **(Skobel, Statesm Kiepert.)**	1.512.000	134.000		3	134.000	131.000	131.000	134.000
IV. Madagaskar Adası (Fransa'nın) İslâmlar garb sahillerindedir. Ticaret ellerindedir. **(Skobel, Statesm.)**	4.200.000	112.000		11.120	112.000	70.000	79.000	112.000

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5. Afrika	Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
					Toplam	1897	1905	1917
Güney Afrika (devam)* **Nakl-i Yekûn**	135.978.191	56.967.021			56.961.021	44.323.225	44.852.925	57.047.559
5. Komon Adası (Fransa'nın) tüm nüfusu Müslümandır.								
Majun Adası 12.940								
Tevabi Adalar 49.000	61.940	58.825		87	58.825	52.500	52.500	58.828
Komon 61.940								
6. Maskaren Adaları								
1. Reunion (Fransa'nın) Statesm, 913. 23.161 Hintli ve on bine karib Afrikalı vardır.	176.141	9.000		9	9.000	5.000	5.000	9.000
2. Moruiyus (İngiltere'nin) (Statesm, Skobel)	379.811	41.409		10.350	41.409	36.850	39.000	41.409
3. Rodriges (İngiltere'nin) (Statesm, Skobel)	2.200	400		10.923	400	200	200	400
4. Diego Garcia (İngiltere'nin) (Statesm, Skobel, Kiepert) (Nüfus Murisyus ile birlikte gösterilmiştir.								
5. Seyşel Adaları (İngiltere'nin) (Statesm, Skobel) Ahalisinin hemen hepsi hintlidir.	16.440	2.005		20	2.005	1.700	1.700	2.005
6. Amirant Adaları (İngiltere'nin) (Statesm, Skobel.)	211	71		17	71	14	14	71
Güney Afrika Nüfusunun Toplamı	18.162.632	644.531			644.531	408.489	538.409	644.531
Nakl-i Yekûn	154.140.823	57.611.552			57.611.552	44.731.714	45.391.434	57.692.090
3. Doğu Afrika								
1. Doğu Afrika Eski Alman müstemlekeleri: (Skobel 96,9, 969, 915, Statesm 96, 910, 14 D. Peters, Globus 912, Wissman, Gesellsich Kolonial Atlas, D. Ost Afrika Austland) - Nüfusunu **(Bantu)** zencileri teşkil eder. **Kongo** da dahil olmak üzere tekmil orta Afrika'da bulunan zencilerin tamamı (Bantu) zencileri namıyla adlandırılmışlardır. Bunlar (etnografik) açıdan büyük bir kol teşkil ederler. Ve her biri ayrı ayrı kabile ismi taşıdığı halde hepsi (Bantu) namı altında bir bütün teşkil eylemektedirler. Müstemlekenin bu kısmı bir taraftan **Zengibar** ve diğer taraftan kuzeyden gelen Müslüman zencilerin tesiri altında bulunmakta ve henüz bir dine tabi olmayan zenciler İslâmiyeti kabul etmektedir. Bu havalinin her ne kadar yakın bir gelecekte tamamen İslâmlaşması bu gayretli müslüman tacirleri tarafından teminat altına alınmış ise de son senelerde Protestan misyonerleri araya girerek bazı tesirler altında İslâmların mesaisi yarım bırakılmakta idi. Bununla birlikte misyonerlerin gayretkeşliği İslâm nüfuzunun sebat ve metaneti karşısında neticesiz kalmıştır.	4.028.000	4.026.000	-	100	4.026.000	4.020.000	4.021.000	4.021.000

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5. Afrika				Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
								Toplam	1897	1905	1917
2. Zengibar (Pemba) ve tabi adalardan oluşmaktadır. (İngiltere'nin) ahalisinin bir kısmını Hindli muhacirler diğer kısmını Sevahili Müslümanları teşkil eylemektedir. Mezhebleri Şâfîdir.				238,000	233.000		98	233.000	191.000	214.000	233.000
Nakl-i Yekûn				4.266.000	4.259.000			4.259.000	4.211.000	4.234.000	4.259.000
3. Doğu Afrika (devam) İngiliz sömürgeleri **(Uganda)** ve **(Uncuro dahil)** Ahalisi Sevahili Müslümanlardır. Yerli Somaliler de Sevahili zencilerle karışık bir kitle teşkil etmektedir. **(Somali)**lerin tamamı Müslümandır. Kuzeyde oturan **(Galilâ)** ve kuzey batı kısmında meskûn **(Mâssani)** zencileri hiçbir dine tabi değildirler. Bununla birlikte **(Galilâ)** zencileri arasında İslâmiyet yakın zamanlarda zuhur etmeye başlamıştır. **(Skobel, Peters, Stanley, Kiepert, Statesm.)**				5.609.000	2.497.000		74	2.497.000	2.250.000	2.420.000	2.497.000
Uganda ve Uncuro: Bu bölge vaktiyle Mısır'ın idaresi altında bulunup **"Emin Paşa"** tarafından idare edilmekte idi. **(Kiepert, Stanley, Skobel, Boker, Chat, Rinn Montet, Statesm.)** İşbu havalide İslâmiyet devamlı suretle gelişmektedir.				2.811.000	2.720.000		95	2.720.000	1.620.000	2.600.000	7.720.000
4. (Eritre) İtalya müstemlekesi. İşbu müstemleke Massova' ve Nigerân kıtalarının kuzeyine tesadüf eden havali ile Ben-i Omru Marea, Habab, Danakil, Assab, Aussa, Ruhite, Sevahilî kabileler arazisini kapsar. **(Kiepert, Statesm, Heuglin, Montet.)** Bütün müstemlekede yalnız 3.452 Avrupalı vardır.											
	Genel Nüfus	**Müslüman Nüfus**	**%**								
Eritre- Rasü'l-Kasrdan Bab'ül Mendeb'e kadar havali											
	250.000	250.000	100								
Eritre	194.579	192.000	99,5								
Habeşistan batı kısmı ve güneyinde yer alan (Galila ve Somali) havalisinden itibaren											
	1.500.000	1.328.000	85								
Güney'de İngilizlerin Doğu Afrika sömürgesine kadar Uzanan kıtalar. (Montet, Rinn.)											
	2.019.000	1.804.000	88								
İtalya müstemlekesi	3.963.579	3.574.000	96	3.963.579	3.574.000		96	3.574.000	3.165.000	3.380.000	3.574.000

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5. Afrika			Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
							Toplam	1897	1905	1917
5. Habeşistan: (Skobel, 907, 913, Kiepert,) Peteamann's, Manzinger dahil. (**Tigre, Amhara Şoho, Barea, Bazan)** eyaleti ahalisinin büyük çoğunluğu Hıristiyan'dır. **(Galla, Hanar, Danâkıl)** kıtaları İslâmlarla meskûndur. Habeşistan'ın kuzey kısımlarında meskûn (Takua ve Manea) kabileleri evvelce Hıristiyan iken 1830 – 40 seneleri içinde İslâmiyet'i kabul etmişlerdi. Bunların miktarı birincisinin 9, ikincisinin 16 bini geçmektedir. Tarikatler: Şâzelî, Kâdirî ve Senûsî.			4.831.000	1.571.000		70	1.571.000	1.450.000	1.450.000	1.571.000
6. Somaliland (İngiltere'nin) idareten Bombay'a tabidir. Ahalisi tekmil Müslümanlardır. **(Statesm, 96, 923 Skobel, Kiepert.)** Birçok Hintli ve Malaylı Müslümanlar vardır.			261.000	261.000		100	261.000	240.000	240.000	261.000
7. Fransa'ya tabi Doğu Afrika müstemlekesi (Tacura, Obok) (Kiepert,) Ahalisi Müslümanlardır. Sevahili ve Somalilerden müteşekkildir.			218.000	218.000		100	218.000	200.000	208.000	218.000
8. Sokotra Adası (İngiltere'nin) bütün ahalisi Müslümandır ve Arap ırkındandır. **(Kiepert, Stetesm 911, Skobel)**			11.500	11.500		100	11.500	10.000	11.000	11.000
Doğu Afrika Yekûnu			21.971.079	15.111.500		85	15.111.500	13.146.000	14.563.000	15.111.500
			154.140.823	57.611.552			57.611.552	44.731.714	45.391.434	57.692.090
		Nakl-i Yekûn	176.111.902	72.723.052			72.723.052	57.877.714	59.934.434	72.803.590
4. Kuzey Afrika										
I. Mısır, (Brochous, Petermann, Skobel 910, 15, Statesm 915, Kiepert, Ebers, Mayer.) Vadi'ül-Halfa vadisine kadar 1896 senesinde Mısır'ın nüfus-i umumîsi yedi buçuk milyondan ibaret bulunuyor. **(Duveivier, Rinn, Doelter)**			11.386.169	10.633.359	1180	98.860	10.634.539	6.330.495	8.663.545	10.634.539
Müslim Nüfus	10.633.259									
Gayr-i Müslim Nüfus	752.810									
	11.386.169		1.928.745	1.858.745		98.615	1.858.745	1.295.000	1.618.000	1.858.745
II. Trablusgarb (Derne, Fizan dahil) sahillerde İtalyan ve sair ecnebi miktarı çoğalmaktadır. (Skobel, 906, 911, 913, Statesm, 914)			1.840.314	1.705.000		96.624	1.705.000	1.430.000	1.647.000	1.705.000
III. Tunus; (Duveivier, Rinn, Demenbr, de la Popul 14.)										
IV. Cezayir; (Kiepert, Skobel, Statesm 96, 11 Duveivier, Rinn)										
Katolik	351.000									
Protestan	8.000									
Musevi	52.000									
	411.000									
Müslim Nüfus	4.717.418		5.128.418	4.717.418		89.2288	4.717.418	3.809.665	4.211.665	4.717.418
Toplam	5.128.418									

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5. Afrika			Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
							Toplam	1897	1905	1917
V. Marakeş Sevahilinde İspanya'ya ait kısım.			23.602	9.965		95	9.965	6.503	8.970	9.960
VI. Fas ve Marakeş (Statesm. 909 Rahif's, Rinn, Duveivier, Rinn, Chat Skobel, 912. Kiepert.)										
Fas	3.335.741									
Marakeş	4.121.296									
Salmasa	991.000									
Vadi-i Nûn ve Senûsî	1.618.916									
	10.066.953	Müslim								
	154.206	Musevi								
	9.800	İsevi								
	10.230.959									
	490.000	Güney Doğu havalisi (Tuvât, Vadi-i Garr)								
	81.000	Fas'a tabi Sahra-i Kebir'deki vadiler (Tekna, Suhur)								
	10.801.959	Fas ve Marakeş	10.801.959	10.737.953		98.521	10.737.953	9.807.000	9.950.000	10.737.953
Kuzey Afrika Yekûn			31.109.207	29,662.440	1.180	98.205	29.662.620	22.678.663	26.099.180	29.663.620
Nakl-i Yekûn			176.111.902	72.723.052	1.180		72.723.052	57.877.714	59.934.434	72.803.590
5. Orta Afrika Büyük Sahra ve Doğu Sudan:			207.221.109	102.385.492			102.386.672	80.556.377	85.033.514	102.467.210
I. Büyük Sahra Vadileri: (Skobel, Kiepert, Nachtigail Schweinf.) Adrar tamamiyle İslamlarla meskûndur. Batı Afrika kısmında sayılmıştır. Fransa'ya aid olan doğu kısmı (Tuvât, Fizan)'ın güneyinden vaki havali ile (Timbuktu)'ya kadar uzanan sahalarda oturan ahali.			111.000	111.000		100	111.000	111.000	111.000	111.000
1. Cezayir'e tabi Sahra-i kebir kısmı Tuareglerle meskûndur			3.250.000	3,250.000		100	3.250.000	3.000.000	3.150.000	3.250.000
2. Tuareglerle meskûn yukarıdaki zikredilen havalisinin güneyinden itibaren Sudan'a kadar uzanan kıt'a .			1.000.000	1.000.000		100	1.000.000	670.000	700.000	1.000.000
3. Sahra-i Kebirin Orta Kısma ve Fizan'ın Güneyinden itibaren (Tibu) ve (Neda) zencileriyle meskûn kıt'alar. Tamamiyle İslâmdır.			300.000	300.000		100	300.000	120.000	250.000	300.000
4. Libya Sahrasından Mısır hududuna kadar uzanan havali Büyük Sahra'daki tarikatlar, Senûsî, Kâdiri, Bahâi, Fâdilî, Şâzelî. **(Rinn, Chat, Rohef's.)**			14.000	14.000		100	14.000	9.000	14.000	14.000
Büyük Sahra, Edrar (dahil)										
II. Sudan; (Andrée, Skobel 911, Kiepert.) Devr-i istilada Araplar Marakeş'den itibaren büyük bir kavis çevirerek sahrayı geçip Bornu'ya dahil olmuşlardı. Bu zamandan itibaren buraları İslâmiyet'e açılmış bulunuyor.			4.675.000	4.675.000		100	4.675.000	4.210.000	4.225.000	4.675.000
A. Batı Sudan (Fransız) Senegambiya müstemlekesinin hinterlandı.										
B. Orta Sudan										
a. İngiltetere'ye ait kısmı										
b. Eskiden Almanya'ya aid kısmı										
(Batı Afrika kısmında bu kıtaların zikri geçmiştir.)										
C. Doğu Sudan										
1. Kanem eskiden Vaday hükümetine tâbi bulunuyordu. Bugün müstakildir. (Skobel, Statesm, 11, Kiepert.) Kanem ahalisi Berberi cinsindendir. Cenub kısmı (Bantu) kabilesindendir. Tarikatler; Halvetîye, Senûsîyye, Şâzelî, Semâî. (Duveîvier, Chat, Rinn.)			211.000	211.000		100	211.000	211.000	180.000	211.000

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5. Afrika	Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
					Toplam	1897	1905	1917
b. Bagirmi, Vaday hükümetine tabiidir. Ahalisinin tamamı Müslümandır. 1850 senelerinde nüfus bir buçuk milyondan fazla iken sürekli savaşlar neticesinde bugün yedi yüz küsur binden ibarettir. Ahalisinin büyük kısmını zenciler ve diğer kısmını Araplar teşkil eder. **(Skobel, Kiepert, States, 914)**	1.050.000	750.000		90	750.000	750.000	750.000	750.000
c.Vaday, Sudan'ın en nüfuzlu İslâm hükümetlerindendir. **(Duveivier, Nokhtigall, Skobel, Rinn)**	3.700.000	3.700.000		100	2.700.000	2.700.000	3.500.000	3.700.000
Nakl-i Yekûn	9.636.000	9.336.000	1.180	99.500	9.337.180	7.771.000	8.655.000	9.337.180

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5. Afrika		Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
						Toplam	1897	1905	1917
Nakl-i Yekün		9.636.000	9.336.000	1.180	95	9.337.180	7.771.000	8.655.070	9.337.180
Orta Afrika (devam)									
4. Sudan Mısırı (Evvelce Mısır'ın idaresinde idi)									
Donkala (Hartum dahil)	1.120.000								
Sevakin, Musavva	370.000								
Kordofan	400.000								
Darfur	1.780.000								
Bahr'ül-Gazal, Sinnar	7.000.000								
Zeyla', Berber	150.000								
Yekûn	10.970.000								
1886 senelerine kadar bölgenin nüfusu on bir milyona yakın idi. Savaşlar, kuraklık ve göçler dolayısıyla bugün yedi sekiz milyon arasında bir nüfusa sahip olduğu tahmin edilmektedir. (Skobel 1896, Statesm. 96, 911.) Bölgenin güneyinde oturan (Niyam Niyam) zencileri henüz hiçbir dine tabi bulunmamaktadır. **(Emin Paşa, Selahattin Paşa, Stanley, L'Affare Fachoda, Bahr'ül-Gazal)**		7.500.000	6.800.000		68	6.800.000	4.900.000	5.000.000	6.800.000
Orta Afrika Yekûnü		17.136.000	16.136.000		89	16.137.000	12.671.000	13.655.000	16.137.180
						103.386.672	80.556.377	85.033,514	102.467.210
Genel Afrikası Nüfusu		207.221.109	102.385.492	1.180	52	118.523.672	93.927.377	98.688.514	118.604.390
Nakl-i Yekûn		224.357.109	118.571.492	1.180		118.523.672	73.277.377	98.688.514	118.604.390
			118.521.492	1.180					
			206.051.827	11.039.915		217.093.111	188.312.409	188.364.242	218.028.698
Toplam Müslüman Nüfusunun Nakl-i Yekûn			324.573.319	11.041.095		335.616.783	281.539.786	287.052.756	336.633.088

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

6. Amerika		Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
						Toplam	1897	1905	1917
Hindli ve Çinli (Kuli – Amele) vasıtasıyla İslâmiyet Amerika'da yayılmaktadır. Bazı taraflarda, özellikle Kaliforniya'da İslâm nüfusunun arttığı görülmüştür. Bu da Hindli ve Çinli Müslümanların daha yoğun miktarda vaki olan göçlerinden ileri gelmektedir. (Jocab, Skobel, Kiepert, Statesm, 913.)									
1. Kuzey Amerika, Kanada, (Skobel)		6.035.339	885		0.00136	885	700	850	885
Cemahir-i Müttefika (Amerika Birleşik Devletleri)		135.000.000	17.891	-	0.0017	17,891	12.000	14.700	17.891
2. Orta Amerika	a) Kostarika	763.000	45	-	0.017	45	45	50	50
	b) Küba	1.631.687	7.900	4.0	0.303	7.900	4.200	5.000	7.900
	c) Jamaika	649.521	7.960		0.408	8.000	6.000	8.300	8.000
	d) Guadelüb	142.294	6.780	1.016	0.250	6.896	6.000	6.000	6.894
	e) Martinik	175.863	5.244	30	0.670	5.274	4.300	5.000	5.374
	f) Tirinidad	247.215	600	37	0.243	637	700	650	637
	g) Meksika – Yukatan Yarımadası		14						14
	h) Panama								
2. Güney Amerika: a. Guyen İngiltere'ye ait kısmı (Skobel, Statesm.)		284.887	27.950	432	9.502	38,382	21.372	25,000	28.382
Guyana Hollanda'ya Ait kısmı (Skobel Kolan, Veris)		65.539	6.700	24	4.121	6.724	5.026	5.666	6.724
	a. Arjantin (Skobel, Kiepert)		341						341
	b. Peru (Skobel, Kiepert)		5.300	50	0.266	5.350	5.000	5.021	5.350
Antil adalarındaki Müslümanlar Hindli, Malaylı ve Çinlidir. Güney Amerika'da Suriye'den göçen Müslümanlar da vardır. Amerika'da İslâm nüfusunun çoğalıp azalması muhaceretin miktarına bağlıdır ve daima aynı yekûna yakın olmamaktadır.									
Genel Amerika'da Müslüman Nüfus Yekûnu			87.610	729	0.0081	88.339	65.343	76.237	88.339
Nakl-i Yekün Müslüman Nüfus			324.573.319	11.041.095		335.616.783	281.539.786	287.052.756	336.633.088
Amerika'daki müslüman nüfus			87.610	729		88.339	65.343	76.237	88.339
Umum Müslüman Nüfus Toplamı			324.460.929	11.041.824		335.705.122	281.605.129	287.128.993	336.721.427

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

		Genel Nüfus 1916	Sünniler	Şiiler	Genel Nüfusa Oranı %	Müslüman Nüfus			
						Toplam	1897	1905	1917
Nakl-i Yekûn			324.660,929	11.041.824		335.705.122	281.605.129	287.128.993	336.721.427
Asya ve Afrika nüfusundan yanlışlıkla hesaba dahil edilmeyen								19.841.354	
								306.970.347	
Avrupa		421.318.305	13.898.788	9.318	5.075	13.908.106	12.459.284	12.453.028	13.901.566
Asya		879.479.135	160.108.583	11.034.597	17.788	171.085.190	145.767.381	145.766.860	172.075.190
Malezya		46.305.571	32.017092	-	75.244	32.017.092	30.057.071	30.116.041	32.023.753
Avustralya ve Okyanusya		7.094.443	27.354	-	0.409	28.074	28.637	29.313	28.189
Afrika		224.357.109	118.521.492	1.180	48.197	118.523.672	93.227.377	98.688.514	118.604.390
Amerika		141.104.288	87.610	729	0.139	88.339	65.343	76.137	88.339
Genel Nüfus Toplamı		1.719.658.851	324.573.319	11.045.824	25.534	335.619.143	281.605.129	306.970.347	336.721.427
Bugün dünyada bulunan Müslümanların toplamı tahminen 337-341 milyon civarındadır. 1917 senesi zarfında İslam nüfusunun 337 milyon civarında bulunduğu kabul edilirse, 1917-1922 senelerine kadar geçen beş sene zarfında Asya kıtasının bazı memleketlerinde İslam nüfusunun artış oranı üzerine hesap yürütülecek olursa halihazırda toplam İslâm nüfusunun 340 milyon civarında bulunması gerekir.									
Hiçbir dine mensup olmayan kavimler	165 milyon								
Brahman mezhebine salik olanlar	207 milyon								
Buda mezhebine salik olanlar	454 milyon								
İsevî Katolik	228 milyon								
Protestan	165 milyon								
Ortodoks	105 milyon								
Musevî	15 milyon								
İslam	340 milyon								
Toplam	1.719.000.000								

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MÜBAREK GALİB ELDEM'İN MAKALELERİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

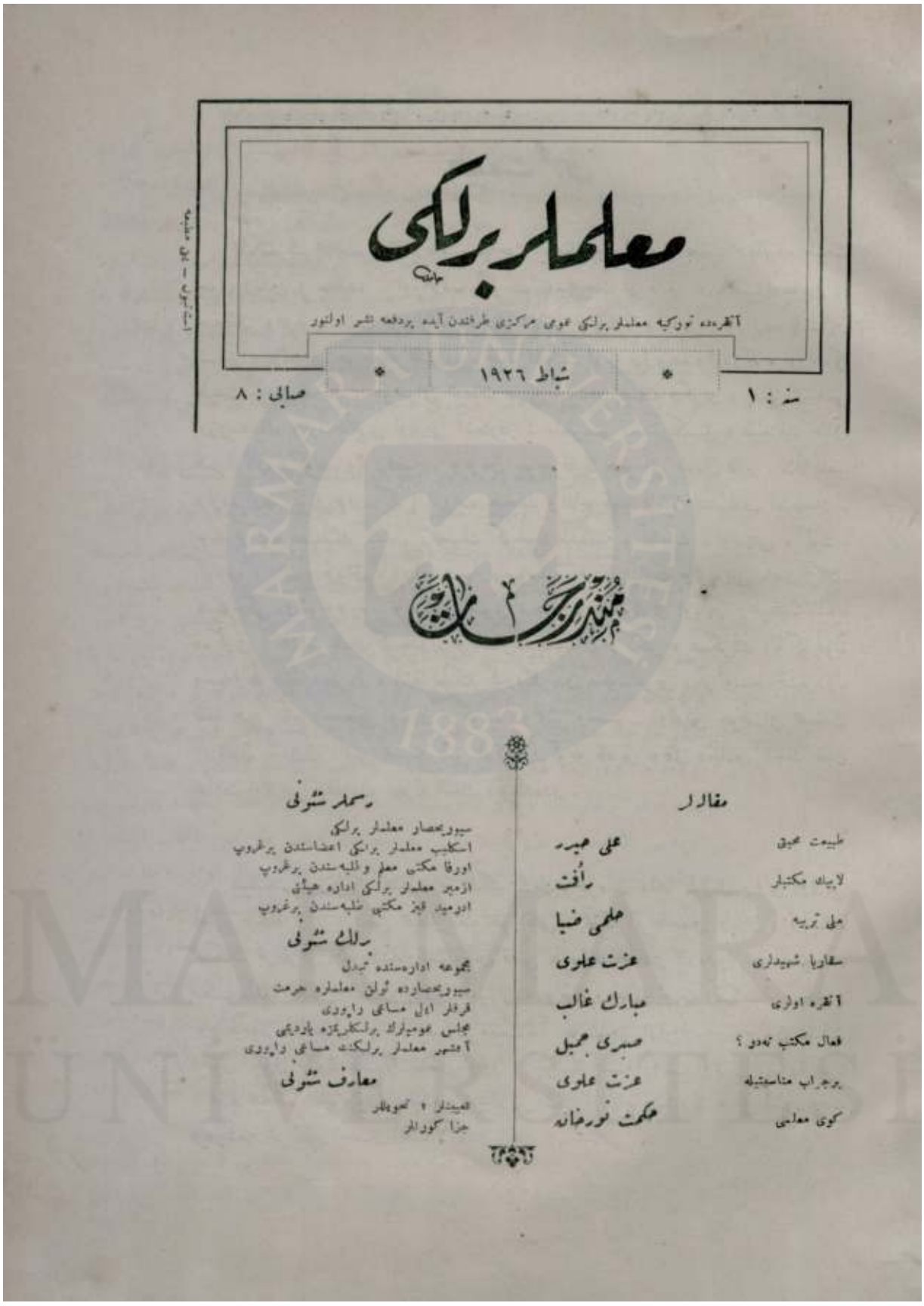

معلملر برلکی

آنقره‌ده تورکیه معلملر برلکی عمومی مرکزی طرفندن آیده بردفعه نشر اولنور

سنه : ۱ — شباط ۱۹۲۶ — صایی : ۸

مندرجات

مقاله‌لر

طبیعت محیق	علی حیدر
لایپک مکتبلر	رأفت
ملی تربیه	حلمی ضیا
سقاریا شهیدلری	عزت علوی
آنقره اولری	مبارک غالب
فعال مکتب نه‌در ؟	صبری جمیل
برجواب مناسبتیله	عزت علوی
کوی معلمی	حکمت نورخان

رسملر شئونی

سیوریحصار معلملر برلکی
اسکلیب معلملر برلکی اعضاسندن برغروپ
اورفا مکتبی معلم و طلبه‌سندن برغروپ
ازمیر معلملر برلکی اداره هیئتی
ادرمید قیز مکتبی طلبه‌سندن برغروپ

برلک شئونی

مجموعه اداره‌سنده تبدل
سیوریحصارده ئولن معلملره حرمت
قرقلر ایلی مساعی راپوری
مجلس عمومیلرک برلکلریمزه یاردیمی
آقشهر معلملر برلکنک مساعی راپوری

معارف شئونی

تعیینلر ، تحویللر
جزا کورنلر

Mübarek Galib Eldem'in "Ankara Evleri" makalesinin yer aldığı *Muallimler Birliği* dergisi, 8. sayısının kapağı. (Şubat 1926, Ankara.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ANKARA'NIN EVLERİ [1]

İlk mesken Nuh'un gemisinin tersine çevrilmesiyle başlamıştır. Mustatil'üş-şekl olan geminin su kesiminden aşağısı ön damı ve geminin üst tabakası ön alt ve temel aksamıdır. Lüzumlu ad olunan bir eşyanın evvelâ malûm olması lazım gelir. Bir masanın ne olduğunu, ne işe yarayacağını bilmeyen, masanın lüzumunu hissetmez; anlayamaz, masa yapmak ihtiyacını göremez. İnsanların vücuda getirdikleri eşyalar, etraflarında ve tabiatta gördükleri şeylerin birer taklididir. Yoksa bir eşya daima bir ihtiyaç bir lüzum üzerine yapılmamıştır. Herhangi bir ihtiyacın sevkiyle ilk insanlar yapmış oldukları bir sandalı yine ihtiyaç sevkiyle tersine çevirerek mesken haline getirmişlerdir. Giydiğimiz ayakkabı ufak mikyasta bir sandalın taklidinden başka bir şey değildir. Lüzum ve ihtiyacı hissedilmiş olduğundan ve göz önünde yalnız bir mesken ve bir sandal mevcut bulunduğundan bunu takliden yapılmıştır. Malum olduğu üzere ilk insanlar meskenlerini daima dere, göl, hâsılı su kenarlarında yapmışlardır. Şekilleri mustatil idi. Gemiye benzer idi. Bilakis dağlık arazideki insanlar evlerini müdevver yaparlardı. Sular taşkın olduğu zamanlarda evler cereyana kapılarak sânih halini aldıkları için kazıklar kakılarak haneler bu kazıklara rabt edilir idi. Fakat suların şiddet – i cereyanına mukavemet edemeyerek Nuh'un gemisi gibi uzaklara kadar sürüklendiği için bu hâle mâni olmak üzere evler sonraları kakılmış kazıklar üzere yapılarak Laguster denilen ve evvelleri yalnız münferiden yaşanıldığı cihetle bir tek haneden ve sonraları aile teşkili vukua geldiğinden birkaç aileyi barındırabilecek müteaddit hanelerden mürekkep köyler Laguster köyleri vücut bulmuştur.

İnsanların menşei ve birbirleriyle olan karabeti yalnız lisanlar üzerinde tedkikatta bulunmakla ve bu lisanları yek diğeriyle bi'l-mukayese ilm-i iştikak bahsi ile hal ü fasl idi. Ve vermek ibtilası ile uğraşanların ekseriya yanlış yollara sapmış oldukları görülür. Halbuki insanlar arasındaki karabetin ne dereceye kadar anlaşılabileceği belki daha ziyade coğrafi tedkikattan daha doğrusu arzın teşkilatıyla alakadar coğrafi hadisattan mütevellid vakıanın ve bu vakianın her bir ülkede coğrafi vaziyette tabien yaşayan insanlar üzerinde icra ettiği tesiratın mahsulü olan efsanelerin tedkik ve mukayesesinden daha yakinen anlaşılabileceği muhtemeldir. Coğrafi hadisat insanlar üzerinde daima büyük tesir yapmıştır, bırakmıştır. "Ârileri" birer kavim olarak kabul ve bu yolda tetkik etmek isteyecek olur isek tetkikatımızı ilerletemeyiz. Asırlardan beri düz ovalarda ve sular kenarlarında mütemekkin olanlara ve evleri Nuh'un gemisine benzeyen insanlara ve hatta düz ovalarda yaşayan ve İndo-cerman kavmine mensub olmayan insanlara da "Ari" denilmiştir. İbranice dağlık arazinin aksi olan düz ovalarda yaşayanlara "Âri Eres" denilir. Şayan-ı tedkikdir ki kuşlara verilen en ibtidai isimler meskenlere verilen isimlerdir: Belargos leylek gibi ki "Argus" kelimesi burada leyleğin tam üzerine yuva yaptığı Nuh'un Gemisi Lâguster o demektir. Latincede kavak ağacı ve halk için bir tek isim vardır. O da Populustur. Sadedin haricine çıkmamak için lisan meselesi ve insanların birbirleriyle olan karabet davasının "tetonolojisinin" hal ve faslını erbabına bırakarak burada mevzu bahsimiz olan Ankara'nın mahallelerine ziyaret ve tetkik edilen iki, iki buçuk asırlık hanelerin tarifine geçelim. Ankara'nın hiç bir sokağı yoktur ki bir ressamın

1 Mübarek Galip, "Ankara'nın Evleri", *Muallimler Birliği*, Sayı:8, Ankara 1926, ss. 354 – 359.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir asar-ı atika meraklısının nazar-ı dikkatini celb etmesin. Her evin kendine mahsus bir üslubu vardır. Hiç bir hane yoktur ki duvarlarında avlusunda bir başlık bir kadim sütun gövdesi, mezbah taşı veyahut mahkûk taşlar bulunmasın. Evler muhtelif memleketlerde iklimlerde yaşayan insanların icabat-ı maişetlerine, mevki-i ictimaiyelerine, zevk-i selimine göre muhtelif ve mütenevvi üslub-i mimariye tabi' tutularak yapılırdı. Bununla beraber şayan – ı dikkattir ki garbın herhangi bir mahallinin şark veya garbın herhangi bir mahallinin evleri ile az çok bir müşabeheti vardır ki bu müşabehetin menşei Nuh'un Gemisi yani Müsta'til'üş-şekl hane ile alakadardır.

Ankara'daki eski hanelerin üslub-ı mimariyesi, müteadid girişler üzerine mevzu ve alt kısım duvarlarından çıkıntılı olarak yapılmış olan üst katları, saçakları hanelerin üç cihetini kuşatan sütunlu terasaları kesme duvar köşelerinin üst kısımlarının ahşaptan mamul istilâkatiyet taklidi, hasılı bu gibi teferruatın hemen kâffesine Avusturya'nın Tirol eyaletindeki hanelerinde tesadüf edilir. Hanelerin harici eşgali ve dahili aksam ve tertibatı ve tezyinatı az çok birbirlerinin aynıdır. En ziyade nazar-ı dikkat-i celb eden cihet şudur ki: kerpiç duvarın üstüne oturtulmuş bu kadar sıkleti iki asırdan beri rasanetine henüz halel gelmemiş olarak el-an muhafaza idilmiş olmasıdır ki bu Evliya Çeleb'nin Ankara'nın kerpici hakkında vermekte olduğu malumat bizi bu mesele hakkında kâfi derecede tenvir etmektedir.

Hanelerin inşasında kullanılan malzeme üç mühim maddeden ibarettir. Kerpiç, sulu veya bazen mermer sıva ve uzaklardan celb edilmiş olan malzeme-i haşebiyyedir ve kerestenin en iyi cinsidir ve mebzulen kullanılmıştır. O derece ki böyle eski bir hanenin enkazından üç dört hane yapılabilir. Girişlerin döşemelerin direklerin kalınlığı şayan-ı hayrettir. Ankara'da rutubet olmadığı için malzeme-i haşebiyye resanetini muhafaza etmiştir. Hatta seneler geçtikçe mukavemeti artmıştır ve murur-i zamanla güzel kırmızımtrak bir renk almıştır. Ahi Şerafeddin ve Ahi Elvan camilerinin nefis ahşap tavanları el-an eski letafetini muhafaza etmektedir. Ankara'nın bir eski evini şurada münhasıran tarif edelim.

Kerpiç bir duvar ve duvarların üzerine çıkıntılı olarak ekseriya 5 sıra üzerine üst üste vaz' edilmiş kirişler hanenin üst tabakasını taşır. Bu tarz inşa duvar üzerindeki sıkleti tahfif eder. Hanelerin üst tabakası ale'l-ekser hattîler arasına çaprazvari sıkıştırılmış kırmızı ve ensiz tuğlalardan yapılmıştır. Pencerelerin tahta kapakları ve demirden ve bazen demir taklidi ahşaptan mamul parmaklıkları vardır. Pencerelerin üzerlerinde daha ufak kıtada ve zarif alçı çerçeveler içerisine alınmış renkli camlardan müteşekkil birer ufak pencere daha vardır. Cephede ve orta mahallinde mihrab şeklinde müdevver bir çıkıntı görülür ki burası ocak mahallidir. Bacası yoktur. Mihrabın alt kısmında açılmış delikler ceryan-ı havayı temin eder. Hanenin medhali tek veya çift kanatlı bir kapıdır. Kapılarda kabartma tezyinat yoktur. Yalnız demir aksamı o zamanki demircilikteki terakkiyi gösterir. Kabarık, oymalı ve içerisi renkli ebzler ile doldurulmuş tokmak yeri, kilitleri demir kollar sürmeler menteşeler hâsılı bunların her biri ince ince işlenmiştir. Ankara evleri tetkik edilecek olursa Ankara'yı memalik-i harreden ad' etmek lazım gelir. Zira Ankara'nın kışı senenin 3 ayını teşkil edip mütebaki aylar yaz olduğundan hanelerin üst katı hep yazlıktır ve yalnız alt katta kışın soğuğunu geçirmeye mahsus bir oda tahsis edilmiştir.

Yandan bir merdiven üst katın terasasına çıkar. Terasanın divanı damın çatısıdır. Terasa parmaklıklı ve sütunludur. Sütunların iki yanı, başlık yerine, taşkınlıdır. Ve sütunların arası bazen düz ve bazen kemerlidir. Avludan itibaren çatıya kadar yükselen sütunların

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kaideleri ya bir eski direk başlığıdır veyahut bir direk gövdesidir. Terasaların tavanları nakışlıdır. Ankara'nın eski nakışları hakkında "Ankara" kitabında etraflıca malumat verilmiş olduğundan burada tekrar etmeksizin yalnız şu kadar söyleyelim ki bu nakışlar Ankara Camilerinde görülen nakışlardan aşağı değildir. Belki onlar kadar güzeldir. Yazık ki nakışlar hakkındaki tedkikattan henüz müsemmer bir netice hâsıl olmamıştır. "Minyatürcülükten" büsbütün ayrı olan bu milli sanat halkın ruhundan doğmuş bir sanattır. Yazık ki ne bu sanat kalmış ve ne de nakışları. İkisi de zeval bulmuştur.

Terasalar geniştir. Bir iki köşesinde iki üç basamakla çıkılır bir mahal-i mahsus vardır ki sahib-i haneye tahsis edilmiş bir mahal olsa gerektir.

Terasadan müteadid kapılar odalara açılır. Odalar münferriddir, nadiren iç içe odalara tesadüf olunur. En müzeyyen oda hanenin misafir ve ictimai odasıyla sahib-i hanenin kendisine tahsis kıldığı odadır. Tavanlarının nakışları bakmakla doyulmaz. Tavan göbeği, etrafını çeviren şal tarzında işlenmiş sular, pencere, dolap çerçeveleri ve kapakları raflar hatta rafların kenarları bunlar hep dolgun renkli nakışlar ve çiçekler ile işlenmiştir. Ekseriya kapı, pencere ve dolap üzerlerinde mai veya sarı zemin üzerine beyaz, kırmızı ve sarı hat ile yazılmış beyitler vardır ki odanın dört etrafını çevirir. Kabartmalı işlenmiş alçıdan mamul ocak ise ayrıca odanın bir ziynetidir.

Bir hanenin tahta bölmesi adeta panolar ile tezyin edilmiştir. Saksı içinde açılmış çiçek buketleri, bir hanenin dahili aksamını gösterir. Mukatta-ı resmi bölmeyi adeta bir büyük resim levhası haline getirmiştir. Diğer bir hanede ise tabak içine yapılmış resimler nazar-ı dikkat celb eder. Elma, nar, ayva ve armutlar tabiata pek muvafık olarak tersim edilmiş olduğu gibi kırmızı ve beyaz çilek resimleri de Ankara'da çileğin vaktiyle mebzul bulunduğana ve nâkışı çilekleri herhalde görerek yapmış olduğu için vaktiyle Ankara'da beyaz çileğin dahi yetiştirilmiş olacağına delalet etmektedir.

Bazı hanelerin tavan tezyinatı rokoko tarzındadır. Mahmud-ı Evvelden sonra Mahmud-ı Sani devrine kadar bu tarz-ı tezyinat Ankara'da devam etmiş ve eski nakışların yerini tutmuştur. Rokoko tavanın en güzel numunesi el-yevm Diyanet İşleri Riyaseti'nin bulunduğu konaktadır.

Gün geçtikçe bu güzelim evler yıkılıyor ve bu nefis tavan tezyinatına su geliyor ocaklar da yakılıyor. Bunların muhafazası lazımdır. Bir daha ele geçemeyecek eserlerdir. Maarif Vekaleti bu eski hanelerden birini mübayaa ederek eski âlât ve edevât-i beytiyye, eski döşemeler, kumaşlar, el işlemeleri, seccadeler ve çinilerden mürekkeb bir koleksiyona tahsis edecek olur ise erbab-ı merak ve ihtisasın tetkik ve ziyaret edecek bir müzesi halini alırdı.

Evvela Anadolu'daki eserlerimizi bilelim. Mimari eserlerimizi tedkik ve tesbit ve meşkûk; meçhul kalmış tarihi nokat-i mahkukâtın ve sicilatın tedkikiyle tenvir edelim ve Anadolu'daki âsârımızı layıkıyla bilip öğrendikten sonra uzaklarda bulunan Türk asarının tedkikatına hasr-ı zihn edelim.

Makaleye hitam vermezden evvel Ankara'nın eski evlerinden birinin planını karini tenvir için şurada gösterelim.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

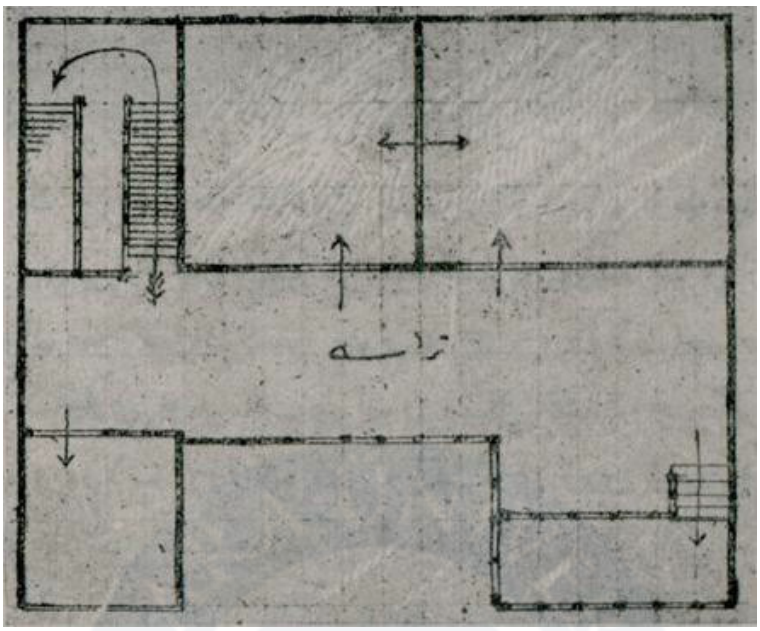

Boyacı mahallesinde bir hane

Nakışlı sofalarda muharrer beyitler, bazılarını da imlalarını muhafaza ederek şuraya derc edelim:

Alaaddin Camii karşısındaki eski hanenin nakışlı odasının dört duvarında muharrer şu beyitler vardır.

Hafız-zade Hacı Seyyid Ağa kim dest-i latifiyle

Ki zîra nakş-ı renk-i amîzi hemrenin râh-ı cânân

Ki yaptı vefk-i tab'i üzere böyle kasr-ı nev-îcâd

Acaba mı her seher hurşîd ederse seyrini mu'tâd

Zehî kasr-ı fer-hezâ kim gören tarh-i nev-üslûbun

Nice medh etmesin seyr eyleyen bu kasr-ı zibânı

Temaşâ eyleyüb ana dediler hep mübârek bâd

Havây-ı dilgûşâsı eylemez mi ebkemi dilşâd.

Alt kısmı bozulmuştur.

Ayan-zâde Bekir Efendi, hafîdi Ali Efendi hanesinin salonunda şu beyitler muharrerdir:

Mübârek ola Enver-zâde Hacı İbrâhim Ağa

Yapıp bir dilgûşâ menzîle münevver şeb-i envârdan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Der hatlar ile müzeyyendir etrāfı
Gül-i reyhān ile memlû ki güyā su-i kevserden

Nidā-yı hâtıf erdi kengre hitām-ı kelâm ile
Hudā'nın latiftir bu menzilin toprağı cevherden

Du'a için çıkıb bir şeyh-i kâmildi diyār-ı suhnî
Emîn ola bu menzîl ya Allāh'ı çeşm-i düşmāndan

Nedenlü medh edersem şerh olunmaz binde bir hüsnü
Zîbānım lâl olur addetmeye hüsnünü kesretinden

1132

İstanbullu-zādelerden Hüseyin Efendi hānesi sofasında da şu satırlar muharrerdir.

Gelişin bağ-ı sa'ādet-i sālik berāh-ı gaza
Hak teala kahr-i çeşm-i dehrden hıfz eylesün

Zā'ir-i Mekke Medine Taif Beytü'l-Hüdā
Nice medet bu bana ma'mur-i abadan ola
Yani Hacı Māsa zat-ı bihtereyn bâ-safâ
Baht-ı ömr devlet-i sa'd ile olub pāyidār

Yabdı tab'ı pākine şāyeste bir âlâ binā
Eyleye bunda devām uz ile zevk ü sefā
Bu ihsān-i Lillah kasr bî-meınen bî-ca-yı bedel
Himem dahi evlād-ı ensābını hoş-āvendi
Turhana meftûn olurdu görse mi'mār-ı kazā
Tûl-i ömr ile ma'mûr ile bār-i Hüdā
Seyre şāyān bir müferreh dilgûşāne kim
İki belā kad ile seyr eyleyüb şâkir dahi
Seyreden yazan tahsîn eyler safâ-yı canfezā
Gördü nev tarz nev enis dîl-pezîr dîl-rübâ
Şöyle tertib eylemiş bu kasrı kim üstadlar

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eyleyib tebliğ dedi tahsîn-i târîhin hemān
Örmüş ol ziynet ana bu tarz bir hüsn-i cilâ

Gevşen-i ra'nâ tak bâlâ-ı menzil ehl-i sefâ

1145

Şair Şakir, Ahmed-i sâlis zamanında Nevşehir'de bulunur idi. Bir aralık Ankara'ya gelmiş olacak ki bu beyiti yazmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

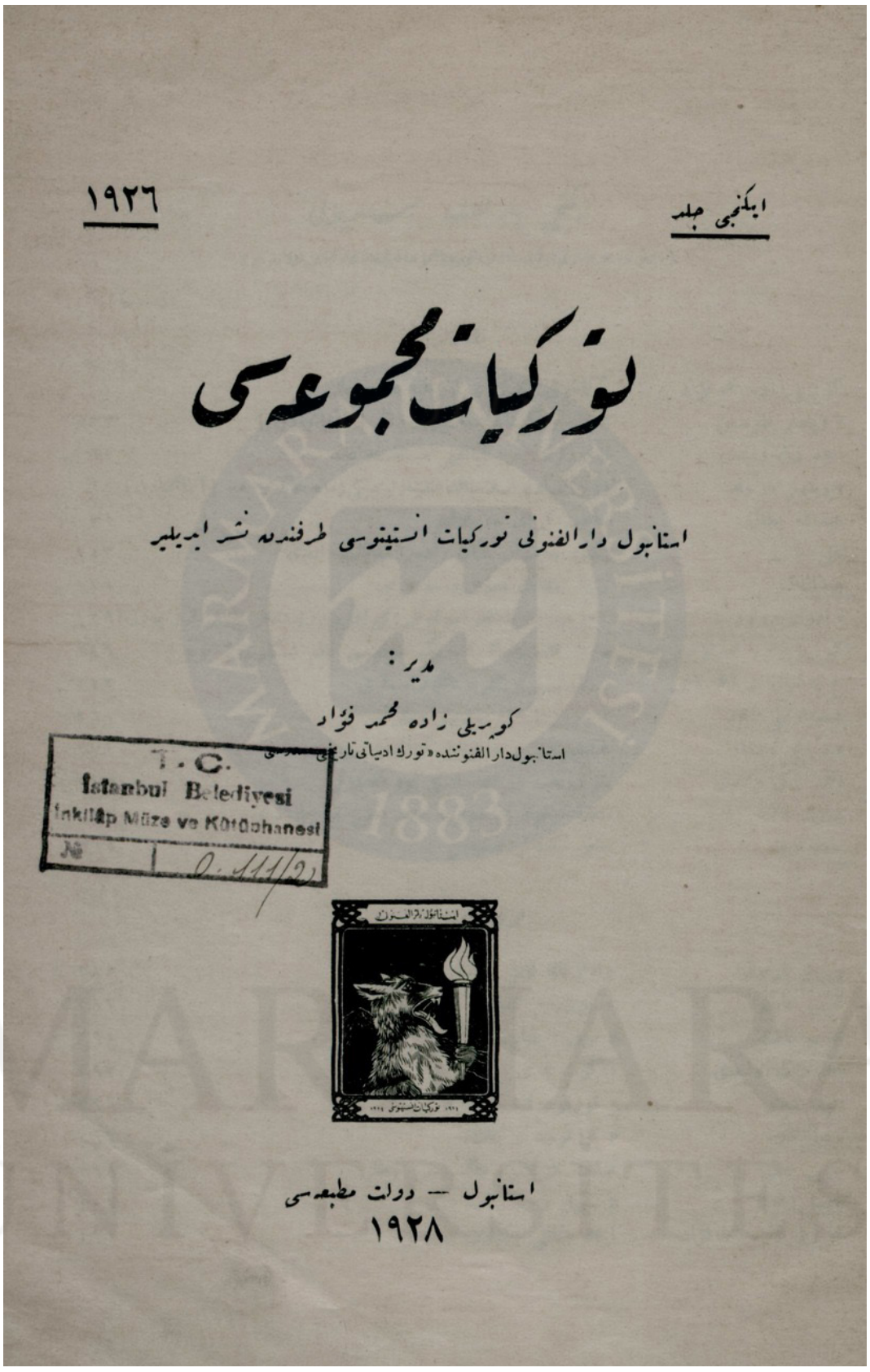

١٩٢٦

ایکنجی جلد

تورکیات مجموعه سی

استانبول دار الفنونی تورکیات انستیتوسی طرفندن نشر ایدیلیر

مدیر :

کوپریلی زاده محمد فؤاد

استانبول دار الفنونده «تورك ادبیاتی تاریخی

T. C.
İstanbul Belediyesi
İnkılâp Müze ve Kütüphanesi
No 1 0.111/2

استانبول — دولت مطبعه سی

١٩٢٨

Mübarek Galib Eldem'in "Menteşeoğulları Devrine Ait Bazı Kabir Taşları" başlıklı makalesinin yayınlandığı *Türkiyat Mecmuası* II. sayısının kapağı. (İstanbul 1926)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MENTEŞE OĞULLARI DEVRİNE AİT BAZI KABİR TAŞLARI [2]

Mübarek Galib

Anadolu'da Türk Devrine ait kitâbeler, mahkûkât-ı kadîme-i İslâmiye meyanında öyle pek az ehemmiyete haiz olanlardan değildir. Anadolu'da Selçukîlerden evvel icra-yı hükümet eden Türk ümerâsı sonra Selçukîler ve bunların inkırazında Anadolu'nun şimal, cenûb ve garb havalisinde zuhûr eden tavaif-i mülûkun tesis kıldıkları hükümat-ı muhtelife devirlerinde vücuda getirilmiş asar-ı mu'amareye ve mebani-i hayriye üzerlerinde mevzu kitabeler hükümat-ı mezkûre hakkında tarihçe mazbut rivayatın ikmal-i nevakısıyla ikmalat-ı tarihiyyesine hizmet eder. Hususiyle kabir taşları bu asırlarda yetişmiş eazım, meşahir ve ehl-i sanat hakkında pek kıymetli vesikalardan maduddur. Mahkukat-ı İslamiye Avrupa erbab-ı tarih ve müsteşrikininin de enzar-ı dikkat ve ehemmiyetlerini celb ederek Anadolu'nun bazı şehirlerinin kitabelerini tedkik ve bunlar üzerinde tetebbuatta bulunarak kıymetdar eserler vücuda getirmiş oldukları gibi [3] Tarih Encümeni Mecmuası'nda da bu gibi kitabelere müteallik müfit makalat neşr edilmiştir. [4]

2 *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: II, İstanbul 1926, s.347-364. Metince sadeleştirme yapılmamış, boşluklar ve soru işaretleri aynen korunmuştur. v

3 Max van Berchem: Amida materiaux pour epigraphie etc: Max van Berchem: et Halil Ethem Bey "Divrighi" materiaux etc.

4 Anadolu kitabelerine dair Tarih Encümeni Mecmuası'nda neşr edilen makaleler:
Halil Edhem, "Al-i Germiyan Kitabeleri", sene 1326
Halil Edhem, "Osman-ı Sani'nin Leh Seferine Dair Türkçe Kitabesi", cüz 4, Sene 1326
Halil Edhem, "İstanbul'da En Eski Osmanlı Kitabesi", cüz 8, sene 1327
Halil Edhem, "Yörgüç Paşa ve Evladına Ait Birkaç Kitabe", cüz 9 sene 1327
Halil Edhem, "Karamanoğulları Hakkında Vesaik-i Mahkuke", cüz 11,12,13 sene 1327-1328
Halil Edhem, "Kadı Burhaneddin Namına Kayseri'de Bir Kitabe", cüz 16 sene 1328
Halil Edhem, "Anadolu'da İslami Kitabeler", cüz 27,32,33 sene 1330, cüz 34, 35, 36 sene 1331
Halil Edhem, "Gekbûzade (Gebze) 787 Tarihli Bir Kitabe", cüz 40 sene 1332
Halil Edhem, "Ankara Ahilerine Dair İki Kitabe", Cüz 41, sene 1332
Halil Edhem, "Merzifon'da Pervane Muinüddin Süleyman Namına Bir Kitabe", cüz 43 sene 1333
Halil Edhem, "Trabzon'da Osmanlı Kitabeleri", cüz 48, sene 1334
Halil Edhem, "Bir Atın Mezar Taşı Kitabesi", cüz 86(9) sene on beşinci
Ahmed Tevhid, "Menteşe Oğulları", cüz 12 sene 1327
Ahmed Tevhid, "Bursa'da Umur Beğ Kitabesi", cüz 15 sene 1328
Ahmed Tevhid, "Selçuk Hatun Sultan", Cüz 15, sene 1328
Ahmed Tevhid, "İlk Altı Padişahın Bursa'daki Türbeleri", cüz 17 sene 1328
Ahmed Tevhid, "Menteşe Oğullarından Ahmet Gazi Beyin Kitabeleri", cüz 18 sene 1328
Ahmed Tevhid, "Akşehir'de Şehzade Süleyman Paşa Kerimesi Mezarı", Cüz 44 sene 1334
Ahmed Tevhid, "Antalya Kitabelerine Dair", cüz 83(6) sene ondördüncü
Ahmed Tevhid, "Antalya Surları", cüz 86(9) sene onbeşinci
Hafız Kadri, "Menteşe Oğullarından İbrahim Bey'in Muğla'da Kâin Camii", cüz 12 sene 1327
Âli, "Eşref Oğulları Hakkında Birkaç Söz", cüz 28 sene 1330
Hamdizade Abdülkadir, "Karatay Medresesi ve Alaaddin Camii", cüz 30 sene 1331
Mehmed Ziya, "Bursa'daki Türbelerimizde Gayri Mektup Kitabeler", cüz 77:63 sene 1339
Tarih Encümeni Mecmuası'nın neşriyatından maada, Maarif Vekâleti hars dairesi, Türk mahkukatı tetebbuatı için bir "korpus" vücuda getirmeye çalışarak "Anadolu'da Türk Asar ve Mahkukatı Tetebbuatına Esas" ünvanı altında neşriyatta bulunarak "Mübarek Galip: Ankara" (cüz 1) ve "Mehmed Behçet: Kastamonu" namında iki eser neşr eylemiştir. Aynı unvan altında "Anadolu Kitabeleri" ile "Sinop Kitabeleri" derdest tab ve "Bursa Kitabeleri" de derdest tertibidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kitabelerimiz meskûkât-ı atika gibi, tarih ve şehirlere ayrılmak suretiyle tasnif ve tarif edilmelidir. Kitabeler iki kısma tefrik olunabilir: Bir kısmı asar-ı mimariye ve mebani-i Hayriye ve abidat-ı saire üzerlerine mevzu'u kitabelerdir. Diğer kısmı ise kabir taşlarıdır ki, bütün milletlerin abidatı meyanında, kabir taşlarımız, gerek şekil ve yazı ve gerek nakışları itibarıyla, baş safhaya geçirilmeye layık ve tarihimiz nokta-i nazarından mühim eserlerdir. Bunlar evvelki kısma ait olan kitabeler ile beraber tarihçe mazbut olmayan ve yahut mazbut olmakla beraber tarihçe muzallim kalan bazı noktayı tenvir ve eazım ve meşahirin meslek ve sanatlarını tesbit eden vesaikdendir.

Eski mahkukat hakkında yapılmakta olan tedkikat, az bir istisna ile asar-ı mimariye üzerlerine konulmuş kitabelere münhasır kalmışdır. Hâlbuki işbu kitabelerden daha az ehemmiyeti haiz olmayan kabir taşları çok ihmal edilmiş ve esaslı bir suretde nazar-ı tedkikatdan geçirilmemiştir. Kabir taşlarını tezyin eden başlıklar ise ayrıca tedkike layık eserlerdir. Zira ekâbir ve ulemanın ve her sınıfa mensup erbab-ı ilim ve sanatın taşımış oldukları milli serpuşun ve kavukların edvar-ı muhtelifede ne gibi şekillere getirilmiş olduğu tedkik edilmiş olur. Abidatımız, asırlara, şehirlere bil-tefrÎk suret-i ilmiyede tedkik ve tarif edilerek bu yolda yapılacak olan tedkikat bir araya getirilmek suretiyle ileride Türk Abidatı ismi altında bir kül teşkil edecek olan eserle tarih-i millimizin tenvirine cidden çok hizmet edebilecek mühim bir eser meydana getirilmiş olacaktır. Aşağıda tarif ettiğimiz kabir taşları ileride yapılacak tetebuânın bir tecrübesidir.

İşbu kabir taşları "Menteşe Oğulları" devrine aittir ki Balat Karyesinden İzmir'e getirtilip şimdi İzmir Müzesi muhteviyatının en kıymetli eserlerinden ma'duddur. Miktarı yetmişe karib olan bu taşlardan şekil nakış ve yazı itibarıyla en ziyade nazar-ı dikkati celb edenler ayrı ayrı tarif edilmiştir.

Tarifattan anlaşılacağı vechle bunların irtifaları ale'l-ekser 1,80 metreyi geçmez ve asgari 70 santimetreden aşağı değildir. Arzları ise irtifaları nisbetinde ve şekillerine göre 20-60 santimetre arasında tehalüf etmektedir. Sahnları bi'l-istisna 9-10 azami santimetredir. Suret-i umumiyede ibad-ı mezkure bi'l-umum kabir taşlarına teşmil edilebilir. Bu mezar taşlarının bir kısmı nadiren İslam devrinden evvel yapılmış bir sütun gövdesi olup sonra suret-i muntazamada yontularak, işlenerek ve yazı ve nakışlar hak edilerek kabir taşı haline getirilmiştir. Baş tarafları geniş olup aşağı doğru incelen taşlar, ekseriya on birinci asırdan itibaren işlenmiş olan taşlardır. Hicri 7. Asrın taşları "Selçukî neshi" denilen girift yazılar ile mahkukdur. Sekizinci asırdan itibaren sülüs hattı yazılmışdır ki ve bunların pek güzel numunelerine tesadüf olunmaktadır. Bursa'nın Deveciler kabristanı ise bu meyanda başlı başına bir hazine teşkil etmekte ve tarih nokta-i nazarından büyük kıymeti haiz bulunmaktadır. Talik yazısı istimali on ikinci asırdan itibarendir. Daha evvel ki asırdan talik hattıyla yazılmış kabir taşlarına az tesadüf olunur.

Clandler, Texier, ilaahir gibi seyyahlar Milas şehrini tarif ile Menteşeoğullarına dair malumat-ı tarihiyye ita eyledikleri gibi İbni Batuta da Anadolu'da yaptığı seyahatlerde Milas'ı gördüğünü yazar ve "ihsan-ı bilad-ı Rum" diyerek pek çok vasfeder. Milasta bulunduğu zaman oranın emiri ''Şücaeddin Orhan Bey bin Menteşe" olduğunu söyler ki Milas'a vuku bulan işbu seyahati 733 senesine müsadiftir. Menteşeoğulları hakkındaki eski eserlerde (Leun Clavius, Masino, Pachymerés, Chalkokondylas, Ducas) ve Menteşeoğulları devrinde Avrupa sevahiliyle yapılan bahrî ticaret hakkında da (Heyd: histoire du commerce du Levant) nam eserde kıymetli tafsilat-ı tarihiye münderiçdir. Buna binaen Milas'ın burada tekrar malum olan tafsilat-ı tarihiyesine girişmekten sarf-ı nazarla, taşların tarifine şuru' ediyoruz:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kabir taşlarının tarifinden evvel iş bu kitabeyi derç edelim:

1

Tarihi 645

Mustatil şekilde mermer levha
Çift hatlı çerçeve içinde Selçukî sülüsü ile

1) Emr bina hazihi'ş-şifaiyye fi ahd
2) Sultan-ül azam izzü'd-dünya ve'd-din
3) Keykavus bin Keyhüsrev bin Keykubad Kasım emirü'l-müminin
4) Abdullah (Abdehu) Kara Sungur, hamse erbain ve sitte-mie

Tuli: 0.90, arzı: 0.60

2

Tarihi 790

Beyaz mermer. Güzel bir sülüs hattı ile

Vechi:

Ulu ? e'd-dünya ve
fi şehr-i rabiü'l-ahir
Li-sene ve tis'in seb'a-mie

Yazının üst kısmı nakışlıdır.
Alt kısmı boş bırakılmıştır.

Zahrı:

İbare yoktur. Yalnız zincire merbut bir kandil resmi (levha)
Tuli: 0.73, arzı: 0.33

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3

Tarihi 795

Beyaz mermer. Üst kısmının sağ tarafı kırıktır. Güzel sülüs

Vechi:

……por ?
……. Şehid
es-Seyyid Turhund

Kasım Bey

binti

rahmetullahu teala

İbarenin iki tarafında burmalı birer sütun

zahiri;

evvel-i şehr-i safer sene

seba-mie

ve tisin

ve hamse

İbarenin iki tarafında burmalı birer sütun.
Vechinde ve zahrında ibarenin alt kısmı boş bırakılmıştır.
İbarelerin tuli: 0.58, boş bırakılmış kısmı 0.17
Sütunların tuli 0.22
Üst kısmın en geniş mahli:32
Tuli: 0.86, arzı: 0.25

4

Baladakinin aynıdır ve aynı ebad dahilindedir.

Tarihi yoktur
Vechi: El Ma'fure
Durhunt
Binti Hacı
Şahi…?
Zahrı: İbare yoktur

İşlenmemiş olarak bırakılmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5

Tarihi: 800

Beyaz mermer. Güzel sülüs ile yazılmıştır.

Vechi: En üst kısımda

Seman-mie

Bunun altında ?

E'd-dünya fân

İbarenin alt kısmı boş bırakılmıştır.

El-ahire bakiye

Zahrı: İbare yoktur. (Levha)
İbarenin tuli: 0.55
Boş bırakılan kısmın tuli 0.31
Tuli: 0.86, arzı 0.23

6

Tarihi 807

Beyaz mermer. Gayet güzel sülüs hattı ile
Vechi:

Yukarısında: Es-Seyyid
Altında: El-Gafur
İbare iki burmalı sütun arasında: *İla rahmetullahu teala*

Pehlivan Ali

Zahrı üst kısmında:*Seman-mie*

En-nebi seb'a ve

Fi şehri Ramazan

Mübarek

İbare iki burmalı sütun arasına alınmıştır.
Vechinde ve Zahrında ibaratın alt kısımları boş bırakılmıştır.
İbaratın tuli: 0.54
Sütunların tuli: 0.30
Boş bırakılan kısmın tuli: 0.30

Tuli: 0.84, arzı: 0.38

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

7

Tarihi 836

Beyaz mermer yazısı güzel değildir.
Vechi:

Yukarısında: *İla rahmetullahu teala*
Zahrı: *Mehmed bin Seyyid hacı İbrahim*
Üzerinde: *Seman-mie*

Sene tarih ve selase

Altında sütun arasında:

Hicretü'l-nebiyyü's-selam ve eyyamu aliyye

Vechinde ve zahrındaki ibareler iki burmalı sütun arasındadır.
İbarelerin alt kısımları boş bırakılmıştır.
Sütunların tuli: 0.25
Tuli: 0.85, arzı: 0.27

(Levha)

8

Tarihi 843

Kara taş, bozuk kufi hattı
Vechi:

Yukarısında: *El Mağfur*

….*Seyyid*

Burmalı sütunlar arasında taşın vasatına müsadif

Sene selase erbain

Zahrında ibare yoktur.
İbarenin tulü: 0.59
Sütunun tulü: 0.18
Boş bırakılan kısmın: 0.29
Tuli: 0.88, arzı: 0.31

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

9

Tarihi 847

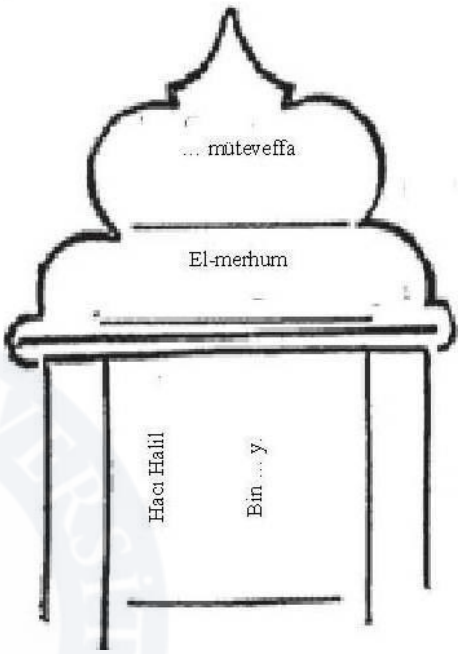

Beyaz mermer yazıları güzel bir sülüstür.
Vechi:

…müteveffa

El merhum

El merhum

Burmalı sütun arasında: Hacı Halil b… ?

Zahrı: *fi*
Şehr-i rebiü'l-ahir
tarih
seba seman-mie

Burmalı sütun arasında: erbain ve sene

İbarelerin tuli: 0.37
İbare altında boş bırakılan kısmın tuli: 0.31(Levha)
Sütunların tuli: 0.16
Tuli: 0.67, arzı: 0.30

10
Tarihi 850

Beyaz mermer nefis bir hatt-ı sülüs
Vechi: İkinci satır sütun arasındadır.

İla rahmetullahi

El merhum el mağfur seyyid Ahmet bin …?
Zahrı: *Sene, Tarih, Hamsin ve seman-mie*

İbarelerin son kısmı burmalı sütunlar arasına alınmıştır.
Yazıların alt kısımları boş bırakılmıştır.
İbarelerin tuli: 0.60
Sütunların tuli: 0.29
Boş bırakılmış kısımların tuli: 0.32
Tuli: 0.91, arzı: 0.32

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

11

Tarih 853

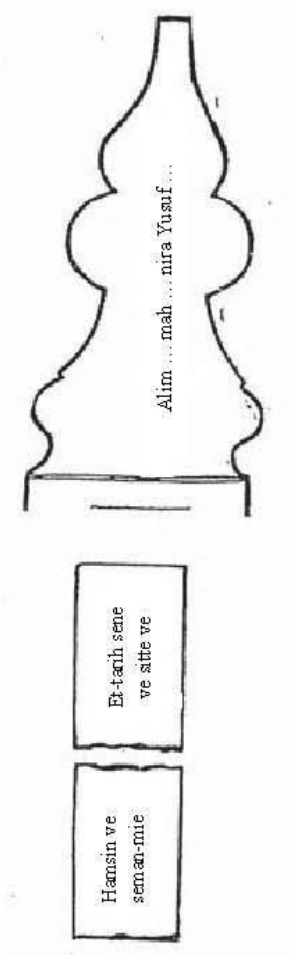

Beyaz mermer. Güzel sülüs yazısı

Vechi:

alim …?

Mah…?

Yusuf …?

Zahrı:

vechi tarzında muharrer olup şu şekilde ibare ikiye bölünmüştür.

Fi tarih sene ve sülüs ve hamsin ve seman-mie

Tuli: 0.80, arzı: 0.27

(Levha)

12

Tarihi 854

Mermer gayet güzel bir sülüs yazısı ile
Vechi: *El merhum ila rahmetullahu teala Seyd-i Emin Mehmed bin Ahi*

Son kısmı burmalı
Sütun arasında:

Zahrı: *En-nebi*

Hicret-i aleyhisselam

Burmalı sütun arasında: *Sekiz yüz elli dört*

İbarelerin alt kısımları boş bırakılmıştır.
İbarelerin tuli: 0.68
Sütunların tuli: 0.18
Boş bırakılmış aksamın tuli: 0.32

Tuli: 0.98, arzı: 0.33

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

13

Tarihi 856

Beyaz mermer. Güzel hattı sülüs. Taşın sol kısmı zedelenmiştir. İbarat okunmuyor. Sol kısımdaki sütun dahi yoktur.

Vechi: Yukarısında Nakış

Altında *Er – merhum*

Yusuf Tur(hund) Paşa...

Zahrı
Yukarısında Nakış
Altında *Tarih sene sitte ve hamsin ve seman-mie*

Taşın alt kısmı kırılmıştır

Tuli: 0.71, arzı: 0.32

14
Tarihi 859

Beyaz mermer. Yazısı güzeldir.
7 numrolu taşın şekil, hattı ve nakış itibarıyla aynıdır.
Vechi: *Teveffü'l-merhume ve'l-mağfure*

İla rahmetullahteala
Selçuk bin Av……?

Zahri: *Tisa ve hamsin ve seman-mie*

15
Tarihi 894

Beyaz mermer üst tabakası tamamıyla kırılmıştır. Yazısı güzel değildir.

Vechi: Düz hatlı çerçeve içinde *rahmetüllahuteala*
Çerçeve içinde girift murabba nakışlar vardır. *Mehmed bin Ahmed*
Nakışlar dardır *Yevm*
El kabir……?

İbarenin alt kısmında iki sıra üzerine üçer adet işbu resim vardır:

Zahrı:

Yukarısında

Sene tis'in

Erbaa ve seman – mie

Altında iki satırlık bir ayet

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

16

Tarihi olmayıp ismi muharrer olanlar

Beyaz mermer vechinin yazıları talik tarzında, zahrının ibaresi sülüsdür.

Vechi: *ila rahmetullahiteala*

…..binti İshak

Zahrı: *el merhum el mağfur eş-şehid es-said*

İbarelerin alt kısımları boş bırakılmıştır.

İsmi okunamıyor.

Tuli: 0.71, arzı: 0.26

17

Beyaz mermer güzel bir sülüs hattı. Taşın üst ve alt kısımları kırılmıştır.

Vechi: *merhum mağfur ila rahmetullah*

Seyyid Ahmet bin …?

Son kısım burmalı sütun arasındadır.

Zahrı: İbare yoktur.

İbarenin tuli: 0.57

Sütunların tuli: 0.20

Boş bırakılan kısmın tuli: 0.39

Tuli: 0.96, arzı: 0.33

18

-ahire

Bakiye

İbarenin alt kısmı boş bırakılmıştır.

Zahrı: İbare yoktur. Üzerinden duman çıkan kulplu bir vazo resmi

İbarenin tuli: 0,43 sütunların tuli: 0.19 Boş bırakılmış kısmın tuli: 0.34

Tuli: 0.97, arzı: 0.37

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

19

Beyaz mermer. Yazısı bozuktur.

Taşın yalnız bir tarafında ibare vardır. O da şöyledir.

Allah

El-Baki

Ed-dünya kantara

Tuli: 0.85, arzı: 0.74

20

Beyaz mermer levha. Üst tabakanın iki yanı kırılmıştır.

Levha çift hatlı bir çerçeve içine alınmış olup çerçeve nakş-ı Arabî ile işlenmiştir. Üst kısmında nakışlı çerçevenin altında kalın ve gayet güzel bir sülüs ile muharrer bir ayet ve bunun altında girift kavislerden müteşekkil sütunlar üzerine merkuz bir kemer, sütunların arasında ve ortada bir vazo, iki yanında birer servi tersim edilmiştir. Kemerin iki yanında ufak ve gayet güzel bir sülüs ile sağda: "Besmele", solda: "Külli nefsin zaikatü'l-mevt" yazılıdır. Levhanın arka tarafı boş bırakılmıştır. İşbu levha Selçuk'tan getirilmiştir.

Tuli: 1.01, arzı : 0.67

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

21

Sütun Tarzında Olan Kabir Taşları

Sahibi ve tarihi muharrer değildir. Müdevver mermer eski bir sütun kündesi dört köşe olarak işlenmiş ve yazılar ve nakışlar ile tezyin edilmiş olarak kabir taşı yapılmıştır. Baş tarafa gelen taşın ucu toprağın içine gömülecek ve rabt edilecek bir tarzdadır. Ayak tarafa gelen taşın ucu ise müdevver bırakılmış ve yivlerinden bunun eski bir sütun kündesi olduğu anlaşılmıştır.

İbarat fevkalade güzel bir sülüs hattıyla yazılmıştır. Taşın iki cihetindeki ayetler tulen ve diğer iki cihetinin ibaratı arzen yazılmıştır. Taşın köşeleri yivli ve zarif başlıklı ve kaideli ince sütunlar ile ve ibaratın etrafı nakş-ı Arabi ile tezyin edilmiş ve çerçeve içine alınmıştır. Arzen muharrer ibareler ise ikişer satırdan ibaret olup çifte hatlı çerçeveler içerisine alınmış ve bunlar nakş-ı Arabi ile birbirlerinden tefrik edilmiştir.

Baş cihetine gelen taşın yukarısında dört dal'ında ve yekdiğerinden güzel bir nakışla tefrik edilmiş beyzi kemer içerisinde:

Huve'l Kerim

Huve'l Hay

Huve'l Gaffar

Huve'l Baki

Sütunun uzunluğuna doğru iki ciheti āyāt ile doldurulmuş zal'ın bu cihetinde beş satır muharrer olup her satırı tek hatlı bir çerçeve içine alınarak şu ibare vardır:

Kale Rasullullahi

Sallallahu aleyh

El Müminu layemutune

Bel yentekılune min dārü'l-fenā

İla dārü'l-bekā

Diğer cihetinde ise ibare yoktur.

Ayak tarafına gelen taşın yukarısı baş tarafa gelen taştaki ibareler ile doldurulmuş ve taşın iki zalı nakışlı çerçeve içine alınmış ve yekdiğerinden yine nakışlı bir su (?) ile tefrik edilmiş olup tulen muharrer farisi dört beyit yazılıdır. Diğer bir zalında nakışlı çerçeve içerisine alınmış ikişer satırdan mürekkeb işbu ibareler yazılıdır:

Teveffi Kaidü'l-emirü'l-kebirü'l-muazzam
El-muvahhidinu bi's-Selam
Cüyuş tîn

Hem "İslam" hem "selatin" okunulabilecek surette yazılmıştır.
Tuli:1.44
Arzı: beher zalın 0.36

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

22

Sahibinin ismi ve tarihi muharrer değildir. Sekiz zal'lı bir sütun tarzındadır. Başlığı murabba şeklinde olup ikişer zallı yekdiğerinin aynıdır. Aynı nakışlar ile tezyin edilmiştir. Sütunun 8 zal'ında üstüvani olarak gayet güzel bir sülüs ile farisi beytler yazılıdır.

Başlığın her zal'ında zarif çerçeve içerisine alınmış işbu ibareler muharrerdir ki, ibarelerin hatları Farisi beytlerin hatlarının aynıdır.

Kale Resullullahi sallallahu

Sadaka Resulullahi baki (Levha)

Aleyhi ve ala alihi ed-dünya

Faniye El-Ahiretu Bakiye ve'l-malu ariye

Her bir ibarenin üst kısmı çerçeve içerisine alınmış ve nakışlar ile süslenmiştir. Çerçevenin arası nakışla doldurulmuştur. Taşın rekz edilecek kısmı işlenmemiştir.

Tuli:1.69

Arzı:0.34

EKLER

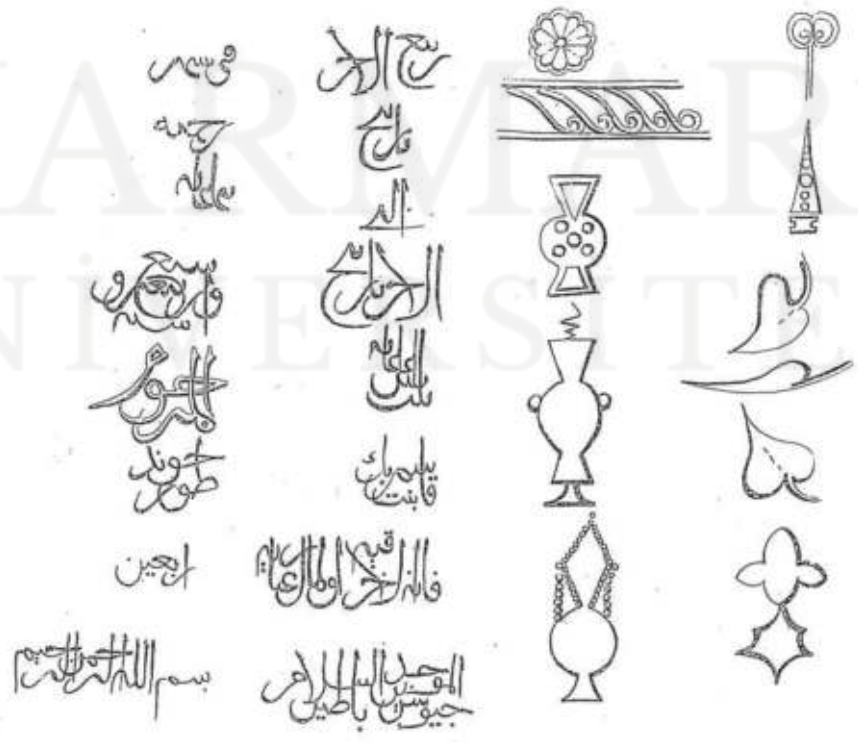

Ek 1: İşbu taşlarda muharrer yazılardan bazılarının tarz-i tahriri ve mahkûk nakışlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

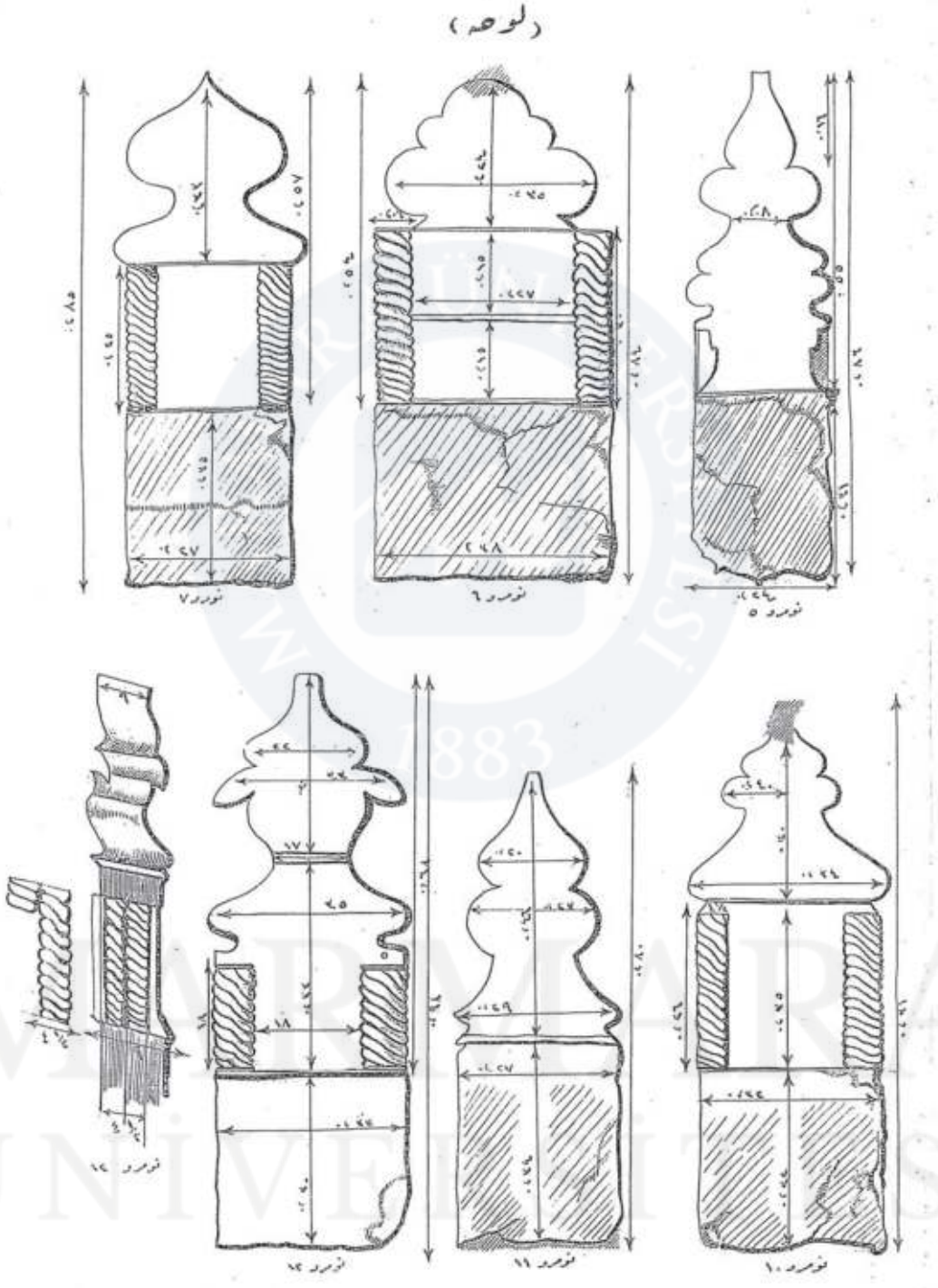

Ek 2: Levhalar (Numara: 5, 6, 7, 10, 11, 12, 13)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

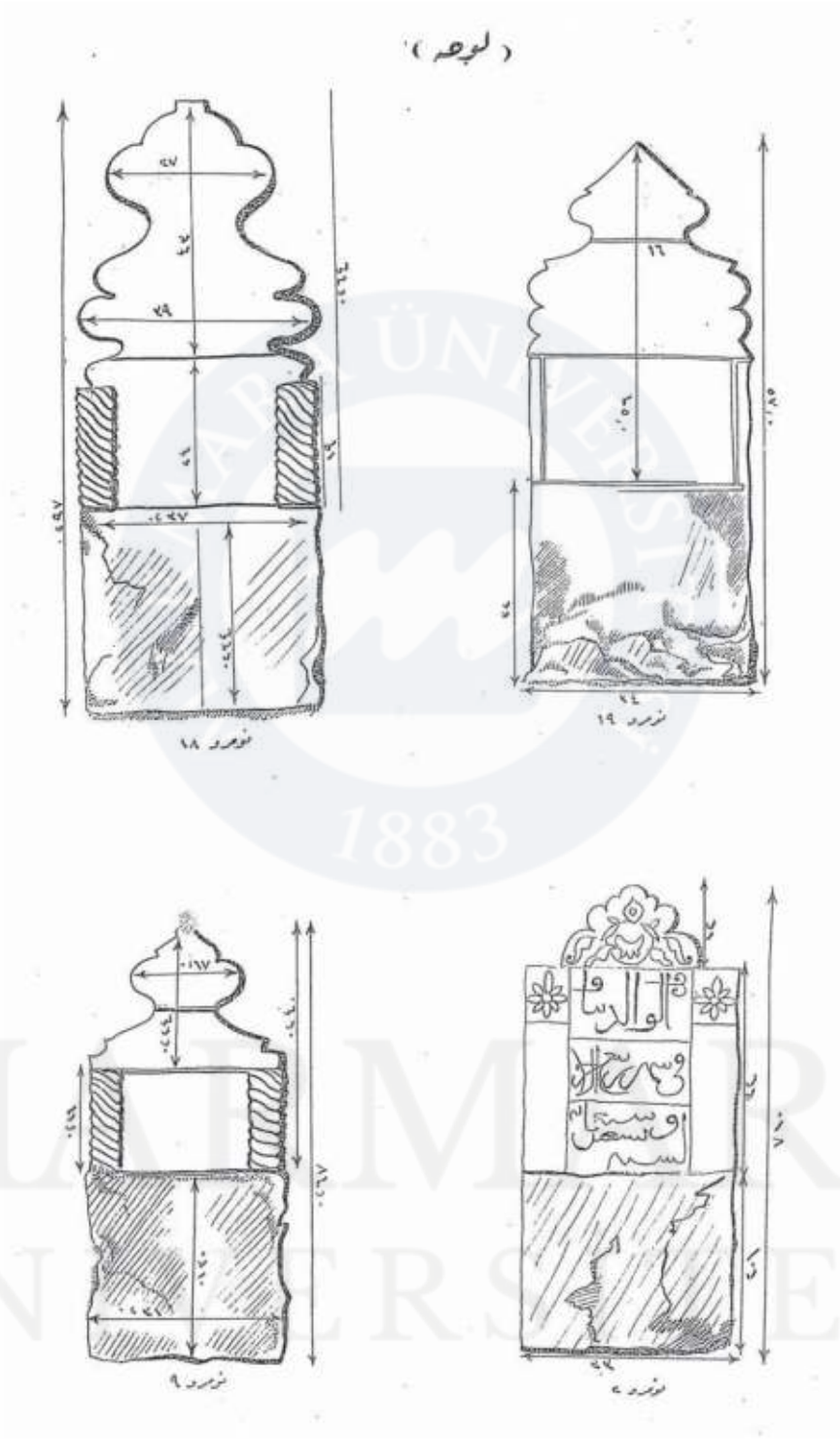

Ek: 3 Levhalar (Numara: 3, 9, 19, 48)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NÜMİZMATİK
DERGİSİ

KRALİYET NUMİZMATİK TOPLULUĞU HİMAYESİNDE YAYIMLANMIŞTIR.

Hazırlayanlar:

Le Vte B. De JONGHE, Le Cte Th. de LIMBURG-STIRUM, A. de WITTE

1897

ELLİ ÜÇÜNCÜ YIL.

Brüksel,

J. GOAMAERE, KRALİYET MATBAASI,

Rue de la Limite, 21.

1897

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İKİ İLHANLI PARASI HAKKINDA BİRKAÇ KELİME [1]

İlhanlı paralarından oluşan koleksiyonumda, nadirliği dolayısı ile dikkat çekilmesi gerektiğini düşündüğüm gümüş bir para bulunuyor.

Daha önce görülmemiş bu paranın bir yüzünde Süleyman'ın, diğer yüzünde de Togay Timur'un ismi ve unvanları bulunuyor. 741 yılında Tebriz'de basılmış olduğunu düşünüyoruz; zira bu tarih, tarihi olaylarla uygunluk gösteriyor. Şimdiye kadar bu parçanın varlığı yok sayılmış; kendi adıma, buna eş değer bir paradan bahseden hiçbir Avrupalı nümizmatik firma kataloğu bilmiyorum.

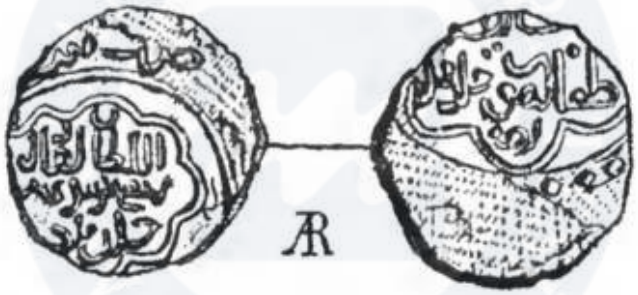

Para üzerindeki yazılar:

Ön. İki dilli. Daire içerisinde, sekizgen tip:

السلطان العال
خلد ملكه

Dairesel yazılar:

..... ضرب تبر[یز] ? .....

Arka. Daire içerisinde, beşgen tip.

[السلطان الاعظم]
طغاتیمور خلد ملکه
لنصره بی

1 Fransızca orijinalinden Mehmet GÜNÛŞEN tarafından çevrilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dairesel yazı silinmiş.

Çap: 19 milimetre. Ağırlık: 1 1/2 gr.

Burada, 736 yılında Ebu Said'in ölümü sonrasında kendi aralarında dövüşmekten başka bir şey yapmayarak İlhanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına sebep olan Ebu Said'in haleflerine dair uzun ayrıntılara girmeme gerek yok.

Oryantalist Hammer eserinde [2], Ebu Said'in ölümü sonrasında, sadece birkaç yıllık bir

dönem içerisinde İlhanlı tahtını ele geçirebilen emirlerin bitmek bilmeyen savaşlarına dair çok ayrıntılı bilgiler sunuyor ve hanedanın sonlarına doğru artık Hülagu'nun imparatorluğunun içinde bulunduğu durumu çok iyi bir şekilde özetliyor.

Burada bana sadece, bizi ilgilendiren parçaya dair bazı tarihi gerçekleri aktarmak kalıyor.

Ebu Said'in amcası Bağdat Valisi Âli tarafından hükümdar ilan edilen Musa, Meraga'da yenilip, Hasan Celayir'in emri ile 737 yılında idam edilince ve Muhammed de 738 yılının sonlarına doğru yapılan Aladağ savaşında ölünce iki Hasan, Celayir ve Çobanoğlu, imparatorluğu birkaç parçaya böldüler. Celayir'in isyancı subayı Ali Cafer tarafından bir kez daha Hakan seçilen Togay Timur 737 yılında Horasan'ın bir kısmını ve Mazenderan'ı aldı ve 741 yılına kadar burada kaldı. Yerini Cihan Timur'a bırakmak zorunda kalan Togay Timur, kısa süre sonra Celayir tarafından tekrar tahta çıkartıldı. 740-741 yılları arasında karşısında Çobanoğlu tarafından seçilen rakip hükümdar Süleyman vardı.

Bu hükümdarların devirleri bir süreliğine sakin geçmiş olmalı; zira tarihi kayıtlarda Ebher Savaşı'na kadar bir sorundan söz edilmiyor. 742 yılında yapılan bu savaşta Çobanoğlu'nun kardeşi Eşref tarafından yenilen Timur Mazenderan'a sığındı ve Serbedar Hoca Yahya Karavi tarafından öldürtülene kadar on üç yıl burada yaşadı. 748 tarihli paralarına sahip olduğumuz Süleyman ise 745 yılından sonra tarihçiler tarafından zikredilmemektedir.

Bu iki emir üzerlerinde isimlerinin de bulunduğu bu paraları neden bastırmış olabilirler? Biri Horasan'da biri de Tebriz'de olmak üzere barış içinde hüküm sürebilmek adına imparatorlukta düzen sağlamaya çalışmış olabilirler mi? Buna benzer başka para örneklerinin bulunması, bu gizemli kalmış tarihi bilgiyi de ortaya çıkarmamızı sağlayabilir.

Moğol paralarından söz etmişken, Türkmen paraları kataloğu içerisinde sınıflandırılmış, daha önce görülmemiş bir bakır paraya dair birkaç kelime etmek yerinde olur.

Bir tarafında Gazan Mahmut'un, diğer tarafında 693-712 yılları arasında Mardin'i yöneten Artuklu (İlgazi boyu) emiri Kara Arslan'ın oğlu II. Necmettin Gazi'nin isimleri ve unvanları bulunuyor. Bu paraya yukarıda bahsedilen ve babam Galip Ethem Bey'e ait olan kataloğun 78. sayfasında değiniliyor.

Ne yazık ki bizim elimizde olan paranın üzerinde tarih ve darphanenin ismi bulunmuyor. Bu parçayı yaklaşık olarak 702 yılına ait olarak sınıflandırabiliriz zira Hammer yukarıda bahsettiğimiz eserinin 126. sayfasında, aynı yıl Gazan Mahmut'un Necmettin Gazi'ye "Sultan Melik-el-Mansur" unvanı ile Diyarbakır ve Diyar Rabia bölgelerini verdiğini anlatıyor.

2 HAMMER, *Geschischte der Ilkhane* B. II, s. 314, vs.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

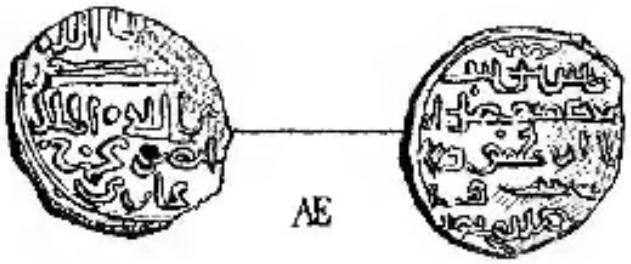

Para üzerindeki yazılar:

Ön. Halka içerisinde:

Arka. Halka içerisinde:

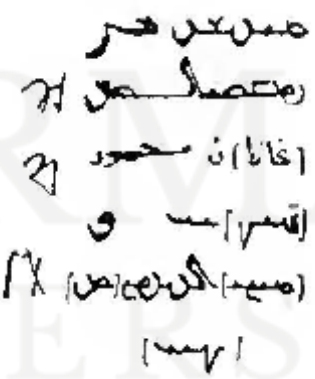

Çap: 23 milimetre

Türkmen paraları kataloğu da 77. sayfasında, Hülagu'nun ismini taşıyan, Kara Arslan'a ait bir bir parçayı gösterdiğinden, bu iki paranın varlığından, Mardinli Artuklu emirlerinin Gazan'ın ölümüne kadar İlhanlıların himayesi altında kaldıklarını çıkarabiliriz.

MÜBAREK GALİB BEY.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BELÇİKA

NÜMİZMATİK DERGİSİ

KRALİYET NUMİZMATİK TOPLULUĞU HİMAYESİNDE YAYIMLANMIŞTIR.

Hazırlayanlar:

Le Vte B. De JONGHE, Le Cte Th. de LIMBURG-STIRUM, A. de WITTE

1904

ALTMIŞINCI YIL.

Brüksel,

J. GOAMAERE, KRALİYET MATBAASI,

Rue de la Limite, 21.

1904

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEHDİ'YE AİT GÜMÜŞ BİR PARA [1]

İlk olarak Stanley Lane Poole'un Orient Sikkeleri Kataloğu Eki'nde ve son olarak M.E. Drouin tarafından 1901 tarihli *Nümizmatik Dergisi*'nde (*Revue Numismatique*) yayımlanan Mısır Sudan'ı Mehdi idaresinin paraları 1302, 1304, 1310 ve 1315 tarihlerini taşımaktadır. Tüm bu paralar – ki kalanlarının bulunması pek zordur – Türk "Mecidiye" şekline sahiptir. Sadece, ağırlıkları farklıdır.

Benim yayımladığım para, Mehdi'nin halefi Abdullah'a aittir. Abdullah'ın iktidarının dördüncü yılında, 1304'te Omdurman'da basılmıştır. Değeri, belirtilmemiş olsa da, yirmi "*guruş*"tur. Bu üsluptaki diğer parçalardan farkı, üzerinde bulunan güzel deseni ve yukarıda da belirttiğim üzere, genellikle bütün diğer parçalarda tuğranın altında bulunan değer işaretinin eksikliğidir. Parçanın deseni ve tasviri:

Ön yüz. Aşağıdaki kelimelerden oluşan tuğra:

مقبول
الله

altında:

سند ٤

Arka.

ضرب ٤
ام درمان
١٣٠٤

Çap: 37 mm. Ağırlık: 24 gr.
M. GALİB.

1 Fransızca orijinalinden Mehmet GÜNÛŞEN tarafından çevrilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BELÇİKA

NÜMİZMATİK DERGİSİ

KRALİYET NUMİZMATİK TOPLULUĞU HİMAYESİNDE YAYIMLANMIŞTIR.

Hazırlayanlar:

Le Vte B. De JONGHE, Le Cte Th. de LIMBURG-STIRUM, A. de WITTE

1899

ELLİ BEŞİNCİ YIL.

Brüksel,

J. GOAMAERE, KRALİYET MATBAASI,

Rue de la Limite, 21.

1899

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SÜSLEMELİ TÜRK PARALARINA DAİR AÇIKLAMA [1]

Belçika Nümizmatik Dergisi Direktörü A. de WITTE'ye;

Burada yayımlayacağım paralara ve daha önemlisi Müslüman para tarihinde tüm dönemlerde ve farklı şekillerde büyük rol oynayan Müslüman para süslemelerine dair özel bir çalışmayı uzman nümizmatlara bırakmak gerektiği düşüncesindeyim. Birkaç örnek haricinde olağan yazıların yerine süsleme desenlerin konulduğu bir takım Türk paralarına dair küçük bir açıklama ve basit bir tarif yapacağım.

Bu türde paraların Osmanlı paraları arasında kabul edildiklerine şüphe yoktur; ancak Galip Bey'in *Osmanlı Paraları Kataloğu*'nda (*Catalogue des monnaies Ottomanes* de J. Ghalib Bey) bir kısmı yayımlandığında bunlarla karşılaşılmıştır. Bu paralar pek çok defa görülmüş olsa da şaşırtıcı bir şekilde şimdiye kadar nümizmatların dikkatini çekmemiştir ki ilginçlikleri ve Osmanlı nümizmatiği için önemleri sebebiyle dikkate alınmayı hak etmektedirler. Bu paraların üzerinde iki tip süsleme bulunmaktadır ve bahsi geçen katalogda da, Türk paraları üzerinde görülen bu iki süsleme (Türk ve Arap süslemeleri) arasında ayrım yapılmıştır.

Koleksiyonumda bu paraların bakır olanlarından elli tanesi bulunuyor ve daha iyi sınıflandırma yapmak için elimizde bir eser ya da katalog bulunmadığından, bunları üç seriye ayıracağım. İlk sınıf, bir yüzünde basım tarihi ve yerini, diğer yüzünde de bir süsleme içeren paraları kapsıyor. İkinci sınıf, sadece basım yerini gösteren paraları içerirken, son olarak üçüncü sınıf ise basım tarihi ve yerine basit bir süsleme içeren paraları kapsıyor. Yukarıda bahsettiğim ilk iki sınıfa ait olan paraların tanımı, üzerlerinde tarih bulunması ve basım yerinin belirtilmesi sebebiyle kolaydır. Ancak, eğer bir tarih bulunmasaydı bile basım yeri için kullanılan harfleri, bilinen diğer paralardaki yazılar ile karşılaştırarak bir çıkarım yapmak da kolay olabilirdi; zira farklı Osmanlı hükümdarlarının bastırdığı paraları, üzerlerinde yazılı olan harflerin farklarından yola çıkarak birbirlerinden ayırt etmek çok kolaydır. Üçüncü sınıftaki paralar için ise, yukarıda bahsedilen katalogdaki göstergelere göre, yapılacak tek ayrım, iki farklı süs tipi arasındaki farklardır. Üzerlerindeki desenleri, yine bu süslerin bulunduğu yazılı paralar ile karşılaştırabilir ve böylece hükümdarın kim olduğunu tespit edebiliriz; ancak basım tarihlerini bilmemiz yine de mümkün olmaz. O dönemdeki gerçek "mangır" değerlerini alamadığımız, özellikle de şimdiye kadar hiçbir Türk ya da yabancı tarihçi bunlara değinmediği ve Avrupa müzelerindeki kataloglarda da bu paralardan hiç bahsedilmediği için, gerçek parasal değerleri de bizim için bir bilinmez olarak kalacaktır. An itibariyle bildiğimiz tek nokta, bu paralarının basımının II. Mehmet ila I. Süleyman'ın hükümdarlıkları arasında gerçekleştiğidir; zira bu hükümdarların öncesinde ve sonrasında, III. Mustafa zamanında basılan ve üzerlerindeki güzel rokoko türündeki süslemeleri ile ayırt edilebilen paralar haricinde, Türk paraları üzerinde küçük Arap süslemeleri ile birlikte basit yazılar bulunmaktadır.

Elimde Türk paralarındakilere hiç benzemeyen süslemelere sahip birkaç parça da var. Bu iki seri arasındaki farkı gösterebilmek için bu parçalardan bir tanesinin desenini göstereceğim. Farklı

1 Fransızca orijinalinden Mehmet GÜNÛŞEN tarafından çevrilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dönemlerde ve farklı Müslüman hanedanları idaresinde bu tip paralar belirli bir değere sahip şekilde dolaşmış gibi görünüyor. Bu paralardan oluşan bir koleksiyon, nümizmatik öneminin yanında, Arap süsleme sanatına dair bilgi dağarcığımızı genişletmemize de yardımcı olacaktır.

Nümizmatların ilgisini bu ilginç paralara çekebilmek için koleksiyonumdaki birkaç parçayı açık olarak sunuyorum. Değerlerine ve Osmanlı sultanları tarafından basılma sebeplerine dair şüpheleri ortadan kaldırmak için sadece uzman nümizmatların fikirlerini bekliyoruz. Doğu nümizmatik biliminin büyük ilerleme gösterdiği birkaç dönemdeki gibi, Müslüman paraları üzerindeki süslemelere dair yapılacak bir çalışma da, sadece nümizmatların işine yarayacak ve önemsiz olacak gibi gözükmemektedir. Aksine, böylesine bir çalışmanın bugüne kadar Arap süsleme sanatına dair çıkan çok çeşitli eserler için tamamlayıcı bir özellikte olacağı görülmektedir.

Bahsedilen paralar: No I.

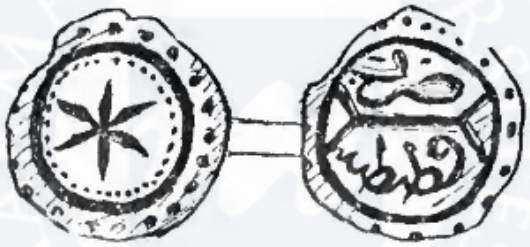

Arka.

ضرب
قسطنطنيه

Çap: 16 mm.

Basım yeri İstanbul'dur. قسطنطنيه harfleri, II. Mehmet tarafından (Hicri 855-856 yılları) İstanbul'da bastırılan paralardakilere benzemektedir ve bu paranın aynı hükümdara ait olduğuna dair hiçbir şüphe yoktur.

No 2.

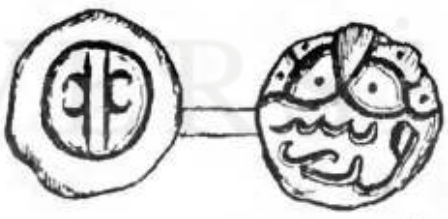

Arka.

ضرب ـــرز

Çap: 15 mm.

Basım yeri Serez'dir. Bu para, aynı şehirde II. Mehmet tarafından bastırılan diğer parçalardaki harflerin aynılarını taşımaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

No 3.

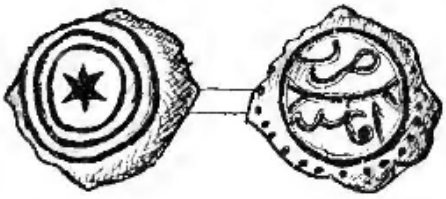

Arka.

ضرب
اماسیه

Çap: 19 mm.

Basım yeri Amasya'dır. II. Beyazıt'a aittir (Hicri 886-918 yılları).

No 4.

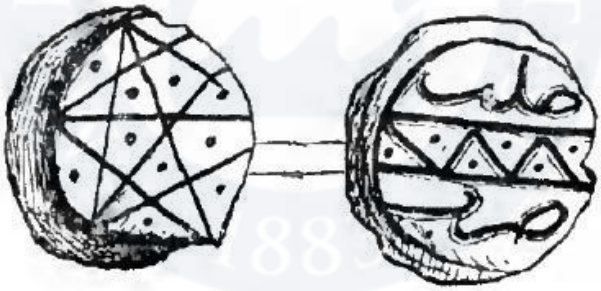

Arka.

حلب
ضرب

Çap: 17 mm.

Basım yeri Halep'tir. I. Selim'e aittir (Hicri 918-26 yılları). Aynı Sultan'a ait olan, Halep'te ya da başka bir yerde basılmış diğer parçaların arka kısımlarının da bizim paramızdakine çok benzediğini biliyoruz.

No 5.

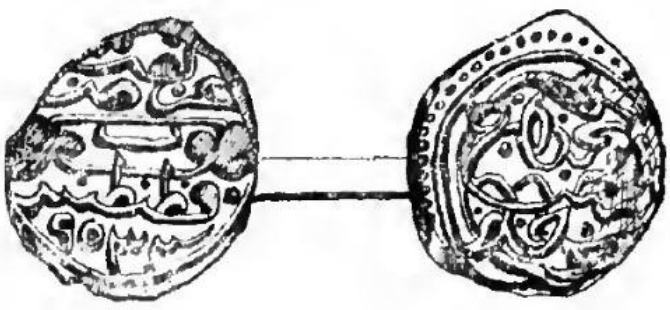

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ön. Arap süslemesi.

Arka.

نصره
عزه ضرب
قسطنطنیه
٩٥٣

Çap: 18 mm.

I.Süleyman tarafından, 953 yılında İstanbul'da bastırılmıştır.

No 6.

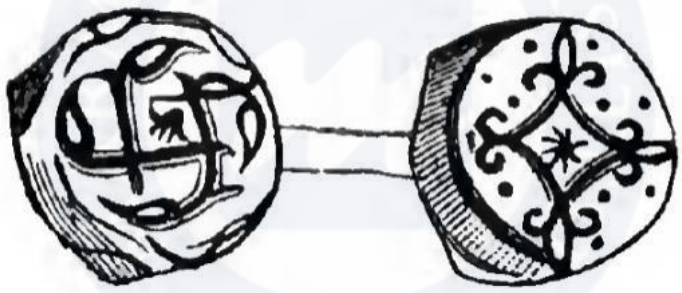

Çap: 17 mm.

Arap süslemesi. Basım tarihi ya da yeri yok. Başka hiçbir parada üzerindeki süslere rastlanmayan tek para.

No 7.

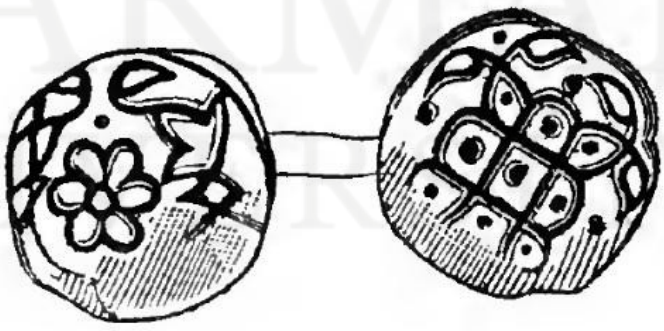

Çap: 19 mm.

Arap süslemesi. Basım tarihi ya da yeri yok. Arka kısımdaki süsleme, I. Selim dönemi paralarındakilere benziyor.

No 8.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

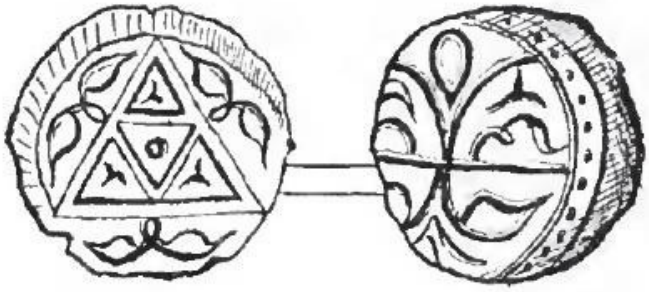

Çap: 19 mm.

Arap süslemesi. Bası tarihi ya da yeri yok. Arka kısımdaki süsün orta kısmına, I. Selim dönemi paralarında rastlıyoruz.

No 9.

Çap: 7 mm.

Türk süslemesi. II. Mehmet dönemindeki birçok parada, burada ön yüzde gördüğümüz tırfıla rastlıyoruz. Basım tarihi ya da yeri yok.

No 10.

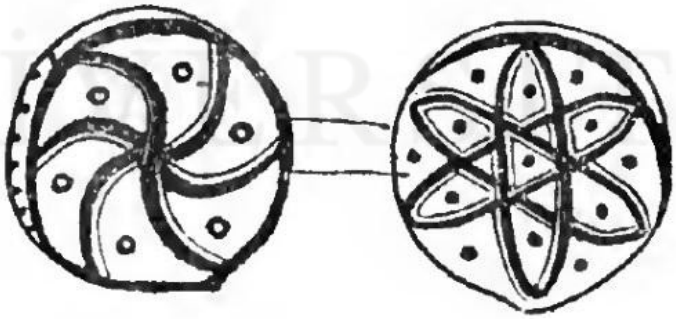

Çap: 17 mm.

Türk süslemesi. Basım tarihi ya da yeri yok.

No 11.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

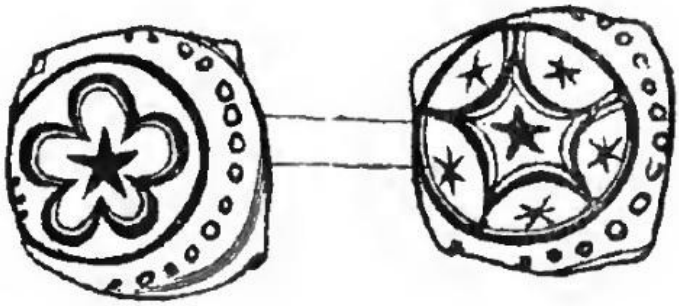

Çap: 15 mm.

Türk süslemesi. II. Beyazıt dönemine ait bakır paralardan birinde, burada arka yüzde gördüğümüz desene rastlıyoruz. Oradaki tek fark, küçük yıldızların yerinde, basım tarihi ve yeri bulunmasıdır.

No 12.

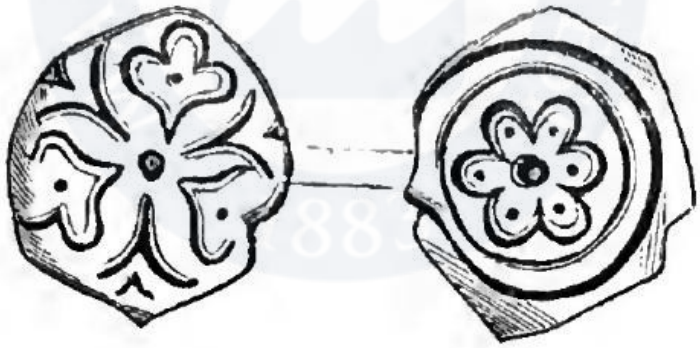

Çap: 19 mm.

Türk süslemesi. II Beyazıt ya da I. Selim olabilir; zira ön yüzdeki desene Beyazıt dönemine ait parçalarda rastlanırken, arka yüzdekiler de I. Selim dönemi paralarında görülüyor.

No 13.

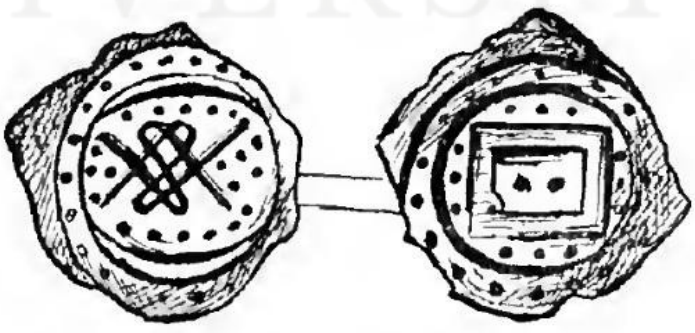

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çap: 21 mm. Türk süslemesi.

No 14.

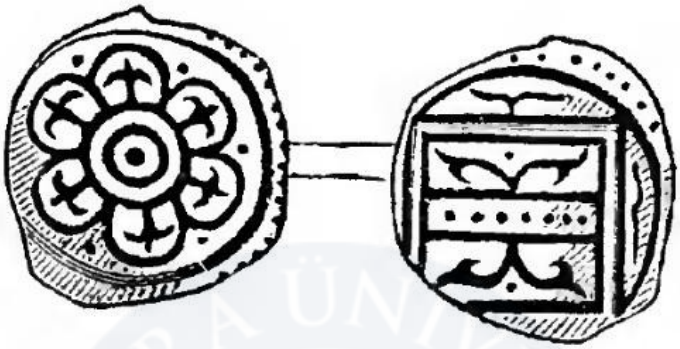

Çap: 18 mm.

Türk süslemesi. Basım tarihi ya da yeri yok. Bu ve bir önceki para üzerinde bulunan desenler, yine II. Beyazıt ve I. Selim dönemine ait paralarda görülüyor.

No 15.

Çap: 19 mm.

Bu para, Osmanlı paraları serisine ait değil.

Süslemeye sahip Türk paralarına dair bu kısa açıklamayı bitirirken, bu paraların, özel bir ilgi ve uzman nümizmatların da yardımı ile Doğu nümizmatiğinde yeni bir dal açacağını ümit ediyorum, Sayın Direktör.

İstanbul, 19 Aralık 1898.

MÜBAREK GALİB BEY.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MİLET VE DİDİMA[1]

Berlin Müzeleri Müdürü Mösyö Wiegand tarafından Didima harabesinde yapılmakta olan hafriyatı tetkik etmek ve bu vesile ile tekrar Milet'i görmek için İzmir ve havalisi âsâr-ı atika müfettişi Aziz Bey'le İzmir'den erken hareket ederek öğleden biraz sonra Söke'ye geldik. Söke'den seyahatimize devam edebilmek için o günü bir vasıta-i nakliye bulmak imkânı olmadığından geceyi Söke'de geçirmeye ve ertesi günü Balat tarikiyle yolumuza devam etmeye karar vermiştik. Sahibinin himmetiyle hakikaten temiz olan Zafer Oteli'nde iki oda tedarik ile biraz yıkanıp temizlendikten sonra şehri gezmek üzere sokağa çıktık. Otelin karşısındaki cesîm okaliptüs ağaçlarıyla tezyin edilmiş gölgeli ve serin meydana geldiğimizde yorgunluk almak üzere burada birer kahve içmek lüzumunu hissetmiştik.

Reşadiye İstasyonu'ndan itibaren Söke'ye ayrılan demiryolu yirmi iki kilometre imtidadındadır. Menderes'in solunda vâki Tekeköy karşısına müsâdif ve 1891-93 seneleri zarfında Berlin müzeleri tarafından mütefevvâ Doktor Humann marifetiyle yapılan hafriyat neticesinde mühim âsâr-ı mimarî keşfedilen kadîm Manisa harabesi de Söke'den altı kilometre mesafede bulunan Morali İstasyonu kurbundadır. Manisa hafriyatında zuhur etmiş olan en mühim âsâr-ı mimariye meşhur Mimar Hermdgenes tarafından kable'l-milât üçüncü asırda inşa edilmiş olan Artemis Mabedi'dir. [2]

Milet ve Didima'ya gidebilmek için en kestirme tarîk İzmir-Söke tarîkidir.

Söke her ne kadar Harb-i Umîmîde hasara uğramış ise de bir ticaret merkezi olmak mevkiini daima muhafaza etmiştir. Elyevm bütün şehir dahilinde hummalı bir faaliyet meşhûddur. Her tarafta yeniden birçok mebânî yapılmakta veya tamir edilmektedir. Temiz eczahaneler, doktorlar, lokantalar ve birçok zengin mağazalar vardır. Caddeleri temizdir ve geceleri elektrikle tenvîr olunmaktadır. Bazı güzel mebânîsi de vardır. Büyük tüccar ve ashab-ı emlâkin sayfiyeleri caddeleri tezyin etmektedir. Bir demiryolu ile Kuşadası'na rabtedilecek olur ise Söke'nin ehemmiyeti artacaktır. Maamafih Söke ile Kuşadası ve Selçuk arasında işlemekte olan otomobiller bu irtibatı temine şimdilik kâfi gelmektedir. Günde dört-beş defa iki cihetten karşılıklı olmak üzere münferid eşhas tarafından işletilmekte olan otomobil servisi memlekete ve caddelere hayat vererek birçok yolcu ve eşya taşımaktadır. Söke sath-ı bahrdan 38.1/2 metre irtifâındadır. Âdeta sahil rüzgârı gibi seri ve serin esen gündüz rüzgârı güneşin kızgın sıcaklığını tahfif etmektedir.

Dahil-i şehirde şâyân-ı dikkat eski mebânî yoktur. Yalnız 1227 senesinde ve kitabesinden Muğla Sancağı Mutasarrıfgerdesi İlyas Ağa tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılan büyük bir cami vardır. Kubbelidir. Kapısı ve minberi Menteşeoğullarından İlyas Bey tarafından Balat'ta inşa edilmiş ve eski âsâr-ı mimarîmizin en güzel numunelerinden olan mabetten getirtilmiş

1 *Türk Yurdu III*, (14) Ankara s.11-12 1925; s.161-180 ve s.54-55. Türk Yurdu Dergisinin tamamı Ahmet Zeki İzöger editörlüğünde bir heyet tarafından yeni harflere aktarılmıştır. Biz de bu metni oradan alıyoruz. Bkz. *Türk Yurdu Dergisi* c.X, s.36-43 ve 83-90.

2 Şimendifer harebe içinden geçerek sağda 900 metre irtifaında bulunan Gümüş Dağının eteğini vusûlde Menderes'i takip ederek yirmi ikinci kilometrede Söke'ye vâsıl olur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve bu camiye konulmuştur. Bir ism-i müşabeheti "Mutasarrıfgerde" İlyas Ağa'ya şâyân-ı afv olmayan bu serbestiyi vermiştir. Bu camiden başka şehirde nazar-ı dikkati câlib mebânî yoktur.

Yolculuğun verdiği iştiha ile lokantada yemek yiyip otelimize çekileceğimiz esnada Balat'a bizi getirmek üzere ısmarladığımız arabanın sahibi gelip hayvanının hastalığını bir bahane ederek ancak daha ertesi günü bizi Balat'a getirebileceğini söyledi. Çarnaçar kabule mecbur olduk. Çünkü başka vasıta-i nakliye yok idi.

Henüz uyanan şehrin yavaş yavaş yükselen cıvıltısı, otomobillerin boğuk feryatları bana ani bir fikir vermişti. Otomobil ile Kuşadası ve Selçuk'ta ufak bir seyahat yapmak her hâlde bütün bir günümüzü Söke'de boş geçirmeye müreccah idi. Derhal kararımızı verdik ve otelimizin karşısındaki meydanda müşterilerini bekleyen otomobile atladık. Otomobil ile gezmeyi sevmez değilim. Fakat pek süratle gitmemesi şartıyla! Bereket versin Aziz Bey'i de – o da benim gibi sinirli olacak ki – fikrime tamamıyla iştirak eder bularak, şoförümüze buralara ilk defa geldiğimiz için etrafı rahatça seyredebilmek için daha az bir süratle gitmesini rica ettik. Ricamız derhal kabul edildi ve yola çıktık. Söke ile Kuşadası arasındaki cadde düz ve otomobil işlemesine salihtir. Mesafe on yedi kilometredir. Bir saat bir çayırlıkta kat edilir. Cadde Söke'den itibaren üç yüz metreye kadar yükselir. Badehu Kuşadası'na iner. Menâzırın letafetini kalem ile tarif gayr-ı kabildir. Yeşil dağlar, incir bahçeleri, bağlar, zeytinlikler hep birbirini takip ederek bütün havalinin bir bahçeden ibaret zannını vermektedir. Her karış toprağı mezrudur.

Bu lâtif levhayı koyu mavi bir deniz, ufukta görülen adalar itmam etmektedir. Âsâr-ı atîkaya büyük bir meyil ve muhabbet gösteren Kuşadası muktedir kaymakamı Ekrem Bey'le Kuşadası ve civarı âsâr-ı atîkasına dair bir hayli görüştükten ve şehirde gezdikten sonra yolumuza devam ettik. Kuşadası'yla Selçuk arası yirmi bir kilometre olup otomobil bu mesafeyi bir buçuk saatte kat eder. Otomobil şimendiferi beklemek ve posta ve yolcu almak üzere istasyona gideceğinden biz de Efes harabesi önünde indik. Bu muazzam harabede de müteaddid defalar ve evvelâ 1870 senesinde İngiliz Mimar Wood, yedi sene sonra 1894 senesinden 1904 senesine kadar da Viyana müzeleri ve 1904-5 [senelerinde] İngiltere Müzesi ve tekrar 1908-12 senelerine kadar Berlin müzeleri tarafından hafriyat yapılarak gerek meşhur Artemis Mabedi ve gerekse sûret-i umûmiyede mühim neticeler elde edilmiştir. Çıkarılan âsârın kısm-ı küllîsi İstanbul Müzesi'ndedir.

Harabeyi dolaştıktan sonra Aydınoğullarından İsa Bey tarafından sekiz yüz altı senesinde inşa edilmiş olan camii ziyaret ettik. Cami kalenin garp cihetinde ve Efes'in muazzam mebânîsini sanki gölgede bırakmak üzere tam bunların karşısında inşa edilmiştir. Türk sanatının en dilrubâ nümûnelerinden olan bu bî-nazîr bina acınacak bir hâle gelmiştir. İlk ziyaretimde ild-kubbe, mevcut idi. Şimdi bunlardan eser kalmamıştır. Seneden seneye harap olmaktadır. Tezyinat rasânete tercih edilmiş olduğu için bu güzelim eser de asırlara mukavemet edememiştir. Bu binayı büsbütün mahv ve harap olmaktan kurtarmak için tersîn suretiyle tamirine acilen tevessül edilmelidir: Yoksa eski sanatkârlarımızın yâdigâr olarak bıraktıkları eserlerin emr-i muhafazasına bir çare-i âcil bulunmayacak olur ise bundan elli altmış sene sonra maalesef elimizde medeniyetimizin hiçbir nümûnesi ve o devirde sanatın yüksekliğine şahit bir eser kalmayacaktır. İstasyon civarında bir köşeye atılmış iki güzel mezar taşını mahfuz bir mahalle koyarak İzmir Müzesi'ne nakillerini ilk mektep muallimlerinden Kemal Bey'e havale ettim. Bu ilim aşıkı muallim daha birçok kitaba toplamış olduğunu ve bunları bilâhare göndereceğini vaat etmişti.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Söke'den sabahleyin yedi buçukta hareket etmiştik. Akşamın dokuzunda avdet ettik. Bu küçük seyahatten geçilen yolların ve mütemadiyen değişik menâzırın letafeti Kuşadası'nın sevimli sahili Efes harabesinin heyeti, Türk eserlerinin kudsiyeti unutulmaz bir hatıra bırakmıştır.

Sabahleyin büyük bir patırtı ile erkenden otelimizin önüne gelen araba ikimizi de sefere hazır bir vaziyette bulmuştu.

Arabamız İzmir vilâyetinde kesretle görülen iki tekerlekli, yüksek ve yaylı ve envâ'ı renge boyanmış bir araba idi. Püsküller, boncuklar, birçok çıngıraklar ve renkli çuha parçalarından mamûl koşumlar ile süslenmiş olan beygir bu gelin tezyinatı altında âdeta inliyordu. Güler yüzlü lâkırdıcı arabacımıza gelince birçok defalar bizim gibi yolcuları taşımış olacak ki arabasına bir kilim yapmış ve iki de yastık koymuştu. Yastıklar yolda bize şifa-bahş oldu. Bu arabalar rahat olmakla beraber bazen çekilir dert değildir. Düz muntazam şose üzerinde mükemmel ve seri bir vasıta-i nakliyedir. Sarsmaz. Fakat gayr-ı muntazam ve taşlık yollarda sarsıntısı bir felâkettir. Bu arabalarda iki kişi serbestçe oturabilir. Ancak bunların bir kusuru daha vardır. Gayet yüksek olduklarından müşkilâtla çıkılıp binildiği için bir kere oturuldu mu mahall-i maksûda kadar inmekten sarf-ı nazar edilmelidir.

İlerde bahsedilecek olan Milet ovası müstatîl şeklinde olup arzı on iki ilâ on dört ve Söke'den Balat'a tûlen on sekiz ve Balat'tan sahile dokuz kilometredir. Garp ve cenub-ı garbisini Adalar denizi ile Gümüş dağı ve İzmir vilâyetinin cenub-ı garbî hududunu teşkil eden – bin üç yüz metreden fazla bir irtifada bulunan – Samsun, kadîmde Mikale dağlan ile mahdûd olup kısm-ı şarkîsi kadîmde Latmus ismini taşıyan ve bin dört yüz metre irtifaında olan Beşparmak dağı ile Baf gölü ve Kaşıklı dağı ile tahdid edilmiştir. Ovanın şimâl, şimâl-i şarkî kısmı Goncalı'ya kadar imtidad eden Aydın Ovası'na merbûttur.

Söke'den Balat on sekiz kilometreden ziyade olup bu mesafe araba ile dört nihayet beş saatte kat edilir. Araba Perpen harabesinin üç çeyrek mesafesinde bulunan Gülbeş'e kadar Samsun dağlarının eteğini ve Menderes'in kuru mecrasını takip ederek Priyen önünden Karşıyaka'yı tutarak bu vâsi ovayı arzan kat ve Menderes'in geçit mahallinde tevakkuf eder.

Ova dümdüzdür. Yegâne tepeciği eskiden bir ada olan Lade tepeciğidir. Ovanın her ciheti mezrudur. Gavr-ı mezru aksamına beyaz, pembe ve kırmızı çiçekler ile donanmış zakkum ağaçları hoş bir manzara vermektedir. Şurada burada serpilmiş yeşil ağaç kümeleri ve bunların her birinin altında mebzul sular akan çeşmeler kızgın bir çöl güneşinin altında boğulmuş, bunalmış seyyaha serinlik verir, hararetlerini teskin eder. Yörüklerin beyaz çadırları ve çayırlarda otlayan hayvanat ovanın sâkit hâlini canlandırmaktadır. Yörüklerin asıl servetini teşkil eden bu önümüzde otlatılan hayvanat kadar besili hayvanata nâdiren tesadüf ettim. Vücutları dolgun, tüyleri parıl parıl parlıyordu. Koyun ve rengârenk oynak keçiler arasında cüsseli devasa boğalar mağrurâne dolaşıyordu.

Çadırlar önünde bir lâhza tevakkuf ettik. Arslan olmasına ramak kalmış cesîm bir çoban köpeği hakikaten câlib-i nazar-ı dikkatti. Çadırlar önünde çocuklar oynamakta idiler. Bez çadırın önünde bir kadın çorap örüyor idi. Yaşı belli olmayan bir ihtiyardı. Kimbilir kaç asırlıktı. Misafirperverâne bir edâ ile uzatılan ayranı kemâl-i iştihâ ile içip teşekkür ettikten sonra yolumuza devam ettik.

Sigaraları yakarak yolumuzu kısaltmak bahanesiyle koyulduğumuz mübahaseye devam ederek bu defa âsâr-ı atîka işlerine, hafriyat mahallerine o derece dalmıştık ki arabamızın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

geçit mahalline geldiğinden haberimiz olmamıştı. Aziz Bey tam manasıyla bir sanatkârdır, bir ilim adamıdır. İzmir Müzesi'nin vücut bulması Aziz Beyle müdürü bulunan Ali Tevfık Bey'e medyûndur. Hafriyat mahallerinin her bir kısmı vilâyet dahilinde serpilmiş âsârın teferruatına varıncaya kadar miktarı, bunlardan hangilerinin mahallerinde bırakılması lâzım geleceği ve hangilerinin İzmir Müzesi'ne aldırılması icap ettiği zihninde hep tefrik ve tespit edilmişti.

Menderes'in geçit mahallindeki umku beş kulaç imiş. Cereyan oldukça seridir. Nehri bu mevkide hemen hemen elli metre arzında bulunup ufuklarda sisler arasında müphem bir surette gözüken menbaına kadar bu genişliğini muhafaza ettiği tahmin olunur. Nehrin bu noktasında köprü vazifesini ifâ eden bir saldır. İki sahile zincir ile merbut bulunan sal müselles şeklinde olup geniştir ve zincire bağlı olduğu için ipleri çözüldüğü zaman akıntının cereyanı birkaç dakika içinde karşı yakaya sevkeder. Bu mahalden Balat karyesine giden tozlu yol Milet harabesinin yanından ve Amfitevatr'ın altından geçer. Köye mesafe bir çeyrekten ziyade sürmez. Balat, Menderes'in solundadır. Bir kattan ibaret olan hanelerin bir kısmı kârgir ve çoğu ahşap veya kamışlardan yapılmıştır. Evler bahçeli olduğu için nahiyenin işgal ettiği saha oldukça vâsidir. Mescidi ve mescidin yanında bir de mektebi vardır. Mescit yenidir. Yalnız son cemaat mahalli tarz-ı mimarîsi itibarıyla belki daha eskidir.

Balat'a girerken nazar-ı dikkati en evvelâ leylekler celbeder. Bu derece çok leylekli bir yeri henüz görmemiştim. Bunların sıkleti altında damlar âdeta çöküyor ve takırtılarından kimse kimsenin lâkırtısını anlamaz oluyor.

Buradan itibaren yolumuza araba ile devama imkân olmadığından harabenin bekçisi ve aynı zamanda Milet'in canlı bir rehberi olan Hasan Çavuş'un oğlunu beygir tedariğine göndererek set üzerinde bulunan kahvenin yanındaki çınarın dibine çöktük. Kahvecinin ikram ettiği leziz ve serin karpuz basit yemeğimize başka bir çeşni veriyor idi.

Beygir bulununcaya kadar biz de vaktimizi harabenin ziyaretine hasrettik. Zaten gerek burada gerek Akköy'de İzmir Müzesi'ne gönderilecek tefrik edilmiş birçok eserler var idi ki bunları tekrar tetkik ve tefrik etmek icap ediyor idi.

Milet Harabesi

Eskiden muazzam mebânîsi ve medeniyeti ile şöhret almış olan Milet eski devirlerin en muarref ve en müterakkî bir beldesi idi.

Müverrihlerin kavlince nüfusu iki yüz bini mütecaviz olup o zamana göre bu derece kesîr bir nüfusa mâlik hemen hiçbir şehir yok gibi idi. Azîm mebânîsi, kesif ve zengin ve refah-ı hâle garkolmuş ahalisi, vâsi ticareti ve birçok müstemlekâtı ile müştehir bu şehrin üzerinden muhtelif zamanlarda pek çok tarihî vak'alar geçmiştir.

Fenike elifbası burada ikmal edilmiştir. İlk meskûkât burada basılmıştır. Evzân ve mikyâsât usûlü burada carî, ulûm-ı tabiiye burada öğrenilir idi. Milet birçok meşâhirin de mahall-i vilâdetidir. Tales, Aıiakasimender (Anakasemiyenes) gibi filozoflar; Hakateüs gibi müverrih, Şair Nimoteus, Mühendis Hipodamus meşhur Perikles'in muhibbesi Espasya Miletlidirler. Didima Mabedinin mimarı Dafnis ile Ayasofya'nın mimarlarından İzidor, Milet'te doğmuşlardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şehir, İstanbul'un Sarayburnu'na müşâbih bir yarımada üzerinde ve Menderes'in munsabbında inşa edilmişti. O zamanlarda Milet ovası vâsi bir deniz, Bafı gölü ise bu denizin bir körfezi idi. Dalgalar Milet'in surlarını ve karşı cihette Priyen'in eteklerini okşuyordu. Şehrin etrafı da çamlık idi. Kable'l-milât yedinci asırda hâkimi bulunan Terasipulos zamanında Milet fevkalâde kesb-i mamuriyet etmiş ve o devrin bir Venedik'i olmuştu. Açık denizler gemilerine bahrî ticareti temin kılmış, berren de Menderes boyunca içeri Frijya'ya kadar ticaret yolu kendisine açık bulunuyor idi.

Siyaseten ve ticareten şehrin mevkii gayet iyi intihab olunmuştu. Üç taraftan denizle muhât olduğu gibi cepheye müsâdif Lade Adası da muhafız ve karakolluk vazifesini görüyordu.

Milet birçok vekayie sahne olmuştur. Terasipulos'un vefatından sonra dahilî kanlı karışıklıklar servet ve kudretine halel ve ticaretine durgunluk getirmişti. Keyhüsrev ile akdedilen ittifak mukadderatını İran'a bağlamıştı. Kable'l-milât beş yüz senesinde Aristagores zamanında "İyonik İttifakı" İranîlerden ayrılarak topladıkları gemiler ile Lade adası önünde 494 senesinde İranîler ile çarpışmışlar ve donanması dağılarak Milet İranîlerin eline geçmiş ve tahrip edilmişti. 479'da istiklâline kavuşabilir ise de 440 senesinde Atina ile yapmış olduğu itilâf neticesinde Milet bu defa da Atina'nın taht-ı himayesine geçmişti. 412'de İsparta'nın muavenetiyle İkinci Lade Muharebe-i Bahriyesinde fakat az bir zaman için serbestisini elde edebiliyor ve 401'de tekrar İranîlerin taht-ı işgaline geçmiş bulunuyordu. İskender-i Kebîr'in zamanına kadar bir daha eski kudret ve servetine nâil olamadığı gibi mühim mebânî de vücuda getirememiştir. Kalabak tepesi eteğinde vaki eski Milet'i terk ile ahali daha şimâle geçerek yarımadayı intihabla yeni şehri burada bina etmişti. 334 senesinde İskender-i Kebîr tarafından fetholunmus, fakat hürriyeti yine iade kılınmıştı. Vefatında Selefkosların, hususuyla Laudise ve Setratunise şehirlerinin bânîsi olan Antivohosteus Miletlilere lütufkâr bulunması hasebiyle yine mühim bir mevki tutmaya ve eski mamuriyet ve servetine kavuşmaya başlamıştı. Kable'l-milât ikinci asrın evâilinde Roma'nın taht-ı idaresine ve himayesine geçinceye kadar mevkii tedricen yükselerek, Roma idaresinde tamamıyla eski mevki ve refah ve saadetini elde etmeye hatta Romalıların muavenetiyle Didima mabet ve arazisini de taht-ı himayesine alarak, bu suretle hududunun tevsiine muvaffak olabilmişti. En muazzam âsâr-ı mimarîsini Milet, Roma devrinde vücuda getirmiştir.

Bizans devrinde Milet artık sönmeye başlayarak [3] İkinci Andronikos'un zaman-ı saltanatında Selçukîlerin eline geçiyor ve tarihî mevki ve ehemmiyetini kaybediyor. Bu hâdise yalnız tarihî vekayiin tesiriyle vukû bulmuyor. Daha kat'î ve müessir sûrette tabiatın gayr-ı kabil mukavemet husûle getirdiği bir tahavvül tesiriyle nâm ve şanı sönüyor. Menderes'in seri cereyanları bilâ-fasıla sürükleyip döktüğü çamur ve kum kütleleri limanını kapıyor, denizi bir ova hâline getiriyor. Bu suretle vaktiyle zengin ve işlek bir ticaret limanı olan Milet'in bahren ihtilâtı kesilir ve ticaret-i bahriyesine kat'î bir darbe vuruluyor. Aynı hâdise, aynı tehlike bir vakitler İzmir için de başgöstermişti. Eğer vaktinde Gediz mecrası istikameti tebdil edilmemiş olsa idi İzmir'in de bahren ihtilâtı kesilmiş bulunacaktı.

Her ne kadar Milet için artık güzel günler geçmiş ise de karşısında vaki Balat karyesinde Menteşeoğulları zamanındaki mamuriyeti kendisi için belki bir teselli olmuştur. O zamanlar güzel âsâr-ı mimarî ile süslenmiş ve ticareti ile ehemmiyet kesbetmiş olan Balat son derece

3 Texier, Küçük Asya'da Milet'ten bahsederse de hâl-i hazır için eskimiş bir eserdir. Bu hususta, tarihi ve âsâr-ı atîkası ve hafriyatı hakkında Mösyö Wiegand'ın neşrettiği raporlar kari'in daha ziyade malûmat edinmesine yardım eder.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mamur idi. Üzerlerinden asırlar geçmiş bu âlî mebânî şimdi bir enkaz hâlindedir. Mütehassıslar bunları tetkik ve bunlar üzerinde tetebbuatta bulunmakla lezzet alıyorlar. Geçici bir seyyah ise bu eserlere mütehayyirâne bakmakla iktifa ederek geçiyor. Eski muazzam Milet şimdi bir enkazdan ibaret. Balat ise ufacık bir karyedir. Hiç değilse Türk sanatının vücuda getirmiş olduğu bu eserler harap olmamış olsaydı.

Milet'in muhtasaran nakledilen vukûat-ı tarihiyesi harabeyi gezerken zihnimde canlanmıştı. Vaktin darlığı bu tarihî vekayi üzerinde daha ziyade tevakkufa imkân bırakmadığından şimdi de harabenin heyet-i umumiyetinden biraz bahsedelim.

Berlin Müzeleri Müdürü Schone ve sonraları Mösyö Wiegand tarafından 1896 senesinden beri muhtelif tarihlerde yapılmış olan hafriyat neticesi Milet'in tarihî topografyası hemen tespit ve mimarî eserleri tetkik edilmiş, hafriyat mahallinin ihtiva ettiği âsâr ve mahkûkâtın tekmil resimleriyle beraber mufassal risaleler neşredilmiştir. Mimarî eserlerin miktarı nisbeten az ve nâ-tamam bir hâlde olarak topraklar altından çıkartılmış ise de en kadîm (arkaik) devrinden itibaren Bizans devrine kadar olan zamanı ihtiva etmesi ve her birinin birer nümûnesi elde edilmiş olması itibarıyla Milet harabesi mühim bir mevki tutmaktadır.

Şehrin işgal etmiş olduğu saha gayet vâsi olduğundan hafriyat henüz her cihette tamamıyla bitmemiş, daha kazılacak mahaller, keşif ve ihraç edilecek eserler mevcuttur.

Milet, Karya arazisinde vâkidir. İlk şehir Tiyatro Limanı kenarında Giritliler tarafından tesis edilmişti. Girit'te Milet nâmıyla bir şehir daha vardı.

Çıkarılan bazı âsârın taş devrine ait eserler olduğu anlaşıldığından Milet'in o devirlerde kable'l-milât belki on ikinci asırda inşa edilmiş olması karîbü'l-ihtimaldir. En eski şehir Kalabak tepesi eteğinde, bu tepe ise o zamanlar şehrin akropolü bulunuyordu. Bir müddet sonra Akköy'e giden yolun garbına müsadif Kalabak Tepe eteğinde bir şehir daha tesis edilmişti. Daha sonraları bu iki şehir birleştirilip arazisi Tiyatro Limanına kadar tevsi edilmiş ve bu limanın sahilinde yeniden bir şehir daha vücuda getirilmiş idi. Bu suretle kable'l-milât yedinci asırda şehir Kalabak tepeden itibaren sahili yarım kilometre imtidadında takip ederek Tiyatro Limanına kadar vâsi bir arazi işgal etmiş oluyor. Ahalisi bu asırdan akdem ziraatle meşgul iken Terasipulos devrinden itibaren müstesna mevkii, limanları ve gemileri sayesinde o zamanın en zengin ve faal tâcirleri olmuşlardı.

Didima'ya müntehî Mukaddes Yol, Arslanlı Limanından itibaren cenup istikametini takip ediyor idi. Bir cadde Romalılar zamanında Didima mabedinin ziyaretine gidecek hacılar için yapılmış bir yol olup buna binaen Mukaddes Cadde nâmı verilmiş, Didima mabedi ve arazisi gibi bu cadde de Milet'in taht-ı himayesinde bulunuyordu.

Bu cadde 7.1/2 metre arzında olup şehri hemen ortasından ve şehrin diğer sokakları ise bu caddeyi üstüvânî sûrette kat ederler.

Bu caddelerin zemini asr-ı hâzırdaki kanalizasyon derecesinde bir kanalizasyon usûlünü irâe ediyor idi. Ana lağımı caddenin iki metre altında bir buçuk metre arzında ve altmış beş santimetre irtifâında ve hanelerin lağımları ise bu ana lağıma merbut bulunuyordu. Şehrin satranç tahtası gibi çizilmiş caddeleri Yunan devrine aittir. Şark ve garp mahallâtın sokakları yirmi dokuz, şimâl ve şimâl-i cenubî aksamınınki birbirlerinden elli beş metrelik mesafelerde bulunuyordu. Hafriyat neticesinde Mukaddes Cadde'nin İmparator Trayan zamanında tamir

edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Arslanlı Limanı'nın büyük bir medhalinden bu caddeye geliniyor idi. Medhal pek musanna' idi. Hafriyatın da bu medhalin zemininde diğer eski bir medhalin temelleri bulunmuştur.

Medhal İmparator Trayan devrinde yapılmıştır. Bunun sağ ve solunda beş ilâ on metre arzında cesîm surlar bulunuyor ve bu surlar şimâl-i garbî istikametinde sahili takip ederek Kalabak tepenin eteğinden tekmil şehri ihâta ediyorlardı. Bu surlar da Trayan zamanında tamir edilmişti.

Bade'l-milât altıncı asrın nihayetine doğru bu eski surların enkazından Bizanslılar yeniden bir kale duvarları yaparak şehri kuşatmışlardı. Bu duvarın bir kolu Arslanlı, diğer kolu Tiyatro Limanına dayanıyordu. Hafriyat esnasında bu surların altından bir hayli eserler çıkarılmıştır. Kalabak tepe ile kale duvarları arasında ve tahminen sekiz yüz metre umkunda bulunan arazi şehrin nekropolü idi.

Eski Milet ilk devirlerde burada müesses idi. 63 metre irtifâındaki Kalabak tepe şehrin akrapolü idi. Bilâhare Tiyatro Limanı ile Arslanlı Limanında hafriyat esnasında birçok arkaik eserlere tesadüf edildiği cihetle şehrin Kalabak Tepe'den itibaren bu sahaya kadar tedricen tevsi edilmiş olduğuna şüphe bırakmıyor. Maamafih en parlak devrinde Milet'in işgal etmiş olduğu sahanın vüs'ati henüz karivyetle tebeyyün etmemiştir.

Kable'l-milât 494 senesinde yani Milet'in İranîlerin eline düştüğü ve tahrip edildiği devirde ahali Kalabak tepe civarını terk ederek, iki tarafı Arslanlı ve Tiyatro Limanı ve önü ise denizle temdîd edilmiş yarımadaya çekilip burada yeni bir şehir inşa etmişlerdir. Kalabak tepe civarında üç dört metre arzında keşfedilen bir sur enkazı altında bir hayli âsâr-ı züccaciye çıkarılmıştır ki bu eserlerin yedinci asra ait olduğunu göstermektedir.

Yunan-ı kadîm devrinden kalma bir tiyatro ve enkazı üzerine üçüncü ve ikinci asr-ı milâdîde yapılmış olan Amfiteatr yarımadanın şimâl-i garbî cihetindeki tepenin eteğindedir. Tepenin şarkında Arslanlı Limanı vusulünde, Tiyatro Limanı bulunuyor idi. Sular tiyatronun mahzen katının duvarlarını okşuyor ve buradan da vâsi bir merdivenle tiyatroya dahil olunabiliyor idi.

Tiyatronun cephesi 140 metre ve nihaî galerinin çizdiği nısf dairenin tûlî yarım kilometreden fazladır. Vaktiyle gayet muhteşem bir tarzda yapılmış olması muhtemel dehlizler, galeriler ve merdivenler henüz bakidir. Seyircilere mahsus galeriler üç kısma tefrik edilmiş olup her bir kısmı on sekiz mermer sıradan ibarettir. Sıralar ve mermerler elân mevcuttur. Hükümdara mahsus sütunlu levha birinci sıra galerinin ortasında bulunmaktadır. Nazar-ı dikkati câlib bir ciheti daha vardır ki binanın Roma'daki Marselus Tiyatrosu gibi etrafında başka hiçbir ebniye olmayıp münferid bulunmasıdır.

Bu cesîm bina Romalıların Kolise'den sonra vücuda getirmiş oldukları en muazzam ve en güzel eserlerdendir. Yirmi beş binden ziyade seyirci istiabına müsait bulunuyordu.

Sahnesi otuz dört metre tulünde olup rengârenk mermer levhalar ile mozayik tarzında süslenmiş döşemelerini muhkem murabba sütunlar taşıyor idi.

Sahnenin yan ve arka duvarlarının yalnız bir kısmı ile orkestra mahallinin bazı aksamı mevcuttur. Bu duvarların bazı renkli mermer levhaları vaktiyle sahnenin ne kadar müzeyyen ve ne derece musanna bir sûrette yapılmış olduğunu göstermektedir. Tiyatronun şarkında bir âbide enkazı ve Arslanlı Körfezi'ne nazır şehrin hamamları keşfedilmiştir. Bu limanın etrafında

limana mail on veya on sekiz metre arzında bir rıhtım bulunmakta idi. Limanın kenarında yüz altmış metre tulünde bir pazar mahallî ve bunun karşısında şehrin en mukaddes mabetlerinden olan Apollo Mabedi bulunur.

Bu mabedin müdevver tarzında yapılmış, 50-60 metre terbîinde sütunlar ile tezyin edilmiş bir avlunun ortasında bulunuyordu. Limandan on altı sütun ile yapılmış cesîm bir medhalden girilerek 30 metre arzında muhteşem binalarla müzeyyen bir caddeye gelinir ve bu cadde Şimâl Pazarı mahalline müncer bulunuyordu. Bu ikinci pazar mahalli 43 x 90 metre terbîinde azîm bir bina olup avlusunun dört cephesini ikişer katlı mağazalar işgal ediyordu. Bu Yunan ve Roma tarzı mimarîsi nokta-i nazarından mühim bir binadır.

Caddenin şarkında Vergilius Capito nâmında bir Romalının bade'l-milât ikinci senesinde yaptırtmış olduğu 14 metre tûlündeki ve sıra sütunlar ile süslenmiş bir gezinti mahalli gelir.

Erkek talebeye mahsus jimnaz bu mahallin arka cihetinde bulunuyordu. Jimnazın tarih-i inşası bade'l-milât 150'nci seneye müsadiftir. Büyük bir avlusu olup üç cephesi "devrik" tarzında ve dördüncü cephe ise "iyonik" tarzında yapılmış sütunlarla tezyin edilmişti. Bu kısmında büyük bir salon ve dört odayı ihtiva eden bir daire bulunmakta idi;

Hamamların tarih-i inşası bade'l-milât 41-45 senelerindedir. İmparator Clavdius zamanında yapılmıştır; Soğuk ve sıcak suları ihtiva eden cesîm havuzlu salonları, ayrı ayrı banyo mahalleri ve soyunmaya mahsus kamaraları vardı. Bina duvarlarının bazı mahallerinde renkli nakışlar elân görülmektedir. Büyük cadde takip edildikte bir meydana gelinir. Meydanın solunda Nimfeum ve sağında ayân-ı beldenin içtimâ mahalli olan Bouleuterium bulunur idi. Nimfeum, İmparator Titus zamanında yapılmıştır. Yirmi yedi hücreli ve her hücresi bir ilâh heykeli ile süslenmiş nısf bir dairenin önünde yirmi metre arzında büyük bir havuz bulunuyor. Havuz ve hamamlar sularını şehrin cenubundan gelen suyolları vasıtasıyla alır idi.

Bouleuteium 164-175 senelerinde Timarhus ve Heraklidus [isimli] iki Miletli tarafından Selefkoslardan Dördüncü Antiyehus Epifan nâmına bir tiyatro binası tarzında yaptırılmış bir eserdir. Binanın nihayetindeki dairenin evvelce hazine olması pek muhtemeldir. Evvelisinde 7 x 9.1/2 metre terbîinde temeller bunun bir mabet olması zannını da vermektedir. Auguste'ün ufak bir mabedi de Bouleuteium ile Şimal Pazarı arasında bulunuyordu. Yine büyük cadde üzerinde İmparator Adriyanus devrine ait bir palestra mahalli ve pazar mahalli ile stadyum arasında bade'l-milât ikinci asırda ve iki imparatoriçe Fostina'dan hangisine ait bulunduğu tebeyyün etmemiş olan cesîm hamamlar gelir. Bu muazzam binanın ne ihtişam ve ziynet ve ne büyük bir sanatla vücuda getirilmiş olduğunu hâl-i hazırda bile görmek ve keşfetmek mümkündür. Seksen bir metre tûlündeki sıcak ve soğuk suları istiâb eden havuzlu cesîm iki salon, hususî banyo mahalleri, soyunup giyinmeye mahsus kamaraları ve soğukluklar, telzîz-i dimağ için bir konferans salonu, hâsılı Roma devrinde bir hamam binasının istilzâm ettiği teferruatı ve ziyneti hâvi bu muhteşem eser şâyân-ı dikkat ve tedkiktir. Soğuk suya münsahır salonun cephesinde, mavi mermerden hâl-i tabiînin iki misli cesâmetinde ve sol koluyla dayanarak uzanmış bir vaziyette Meander ilâhı elân mevcuttur. Bu nefis eserin İzmir'e nakli düşünülmüş ise de cesâmet ve sikleti hasebiyle naklinde büyük müşkilâta maruz kalınacağı anlaşıldığından naklinden salf-ı nazar olunmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bouleuteium'dan üç gözlü büyük bir medhalden geçilerek Cenup Pazarı mahalline gidilir. Bu mahal 196 x 164 metre terbîinde olup Yunan-ı kadîm devrinin vücuda getirmiş olduğu pazar mahallerinin en büyüğüdür.

Bu pazar mahallinin cenubunda umûmî abdesthaneler ve bunun garbına müsadif kısmında büyük zahire anbarları ile Serapeum binasının temelleri vardır. Costina hamamlarının ittisalinde 74 x 230 metre terbîinde stadyum binası bulunuyor idi. Binaya girilecek medhal hemen 44 metre bir genişlikte idi. Stadyumun garbında bir jimnaz ve bunun da ittisâlinde Atena ilâhesi için yapılmış bir mabet vardı. Mabedin avlusunda Bergama Kralı Eymen'in bir âbidesi ve âbide önünde bronzdan mamul cesîm bir heykel bulunuyordu.

Milet ile Didima'yı birbirine rabteden Mukaddes Cadde şehrin medhalinden itibaren Kalabak tepesinin eteğini dolaşarak cenup istikametini takip edip iki yüz metre irtifâında bulunan Akköy'ün eteğinden geçer ve şarkî cenubî istikametini alırdı. Şimdiki yolu ise Akköy'den sonra gelen vadiyi geçerek sahile iner ve sahil boyunca giderek şarkî şimâlî istikametinde Didima'ya müntehîdir. Bu vechile kadîm cadde ile şimdiki yol arasında dört kilometrelik bir mesafe vardır. Eski yol Didima'nın cenubundan Panormures Limanı'na iner ve bir kolu da mabede gelir idi. Eski yolun bazı aksamında müşahede edilen temellerinden bunun 7 metre arzında olarak yapılmış olduğu anlaşılmıştır.

Balat'ta Bizans devri âsârı azdır. Bunlar tiyatro binasının fevkindeki kale, Şimâl Pazarı'nın garbında vâki yedinci asırda yapılmış Saint Michel Kilisesi harabesi ve Nimfeum'a muttasıl diğer bir kilise enkazından ibarettir. Bu kilisenin Ayasofya'dan evvel yapılmış olması tahmin edilmektedir.

Menteşeoğulları zamanından kalma ve tarih-i mimarîmiz nokta-i nazarından mühim olan eserler şunlardır:

Bazı duvar aksamı ile kemerleri mevcut müstatîlü'ş-şeki kervansaray binası pek harap bir hâlde bulunduğundan mimarî tezyinatından hiçbir eser kalmamıştır. Kitabe de yoktur.

Romalılar devrine ait hamamın kurbunda güzel bir hamam binası vardır. Bina oldukça iyi muhafaza edilmiştir. Hatta iki kubbesi kalmıştır. Bina murabba; şeklinde olup küçük fakat güzel bir medhalden girilir. Medhalin sağ ve solunda iç içe iki ufak oda vardır. Medhalin karşısındaki tarafta yine iç içe iki büyük sofa gelir. Oda ve sofalarda bu binanın hamam olarak yapılmış olduğuna dair hiçbir eser mevcut değildir. Yalnız medhalin yanına müsâdif sağ ve sol taraftaki dört küçük odanın yıkanmaya mahsus oda oldukları melhûzdur. Mevcut kubbe güzel kemerler üzerine mevzu olup köşe cihetleri nefis istalaktitler ile tezyin edilmiştir. Kubbeyi taşıyan kemerlerin kornişleri dahi zarif nakışlar ile tezyin edilmiştir. Küçük odaların ikisinde yedinci asrın evâhirinden dokuzuncu asrın evâiline kadar bütün bir devri ihata eden muhtelif tarih ve isimler ile mahkûk hutût ve nükûş itibarıyla pek güzel İslâm mezar taşları toplanmıştır. Bunlar İzmir Müzesi'ne naklettirilecektir.

Balat'ın en kıymetdar ve en güzel eseri ve Türk mimarî eserlerinin en güzel bir nümûnesi olan 804 tarihinde Menteşeoğullarından İlyas Bey tarafından inşa ettirilmiş camidir.

Vâsi bir avlu içinde murabba şeklinde bir binadır. Camiin cephesine bir kütüphane binası ve medrese müsâdiftir. Bu binanın duvarları ve kubbeleri mevcut ise de sûret-i umûmiyede haraptır. Avlunun ortasındaki şadırvandan yalnız ufak bir fıskiye taşı ile müseddes şeklinde ve güzel nakışlarla mahkûk kaidesi kalmıştır. Şadırvanın sütunlarından iki üç adedi mevcuttur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Camiin cephesi beyaz mermerdendir. Medhalin tarafeynde beyaz mermerden masnû başlığıyla yeşil simakiden mamûl iki güzel sütun vardır. Renkli mermer levhalar ile mozaik tarzında süslenmiş cephenin pek zarif sütunlarıyla ve stalakritlerle işlenmiş fevkalâde musanna mermerden medhali yeşil simaki sütunlarıyla o derece güzel bir manzarası vardır ki insan bakmakla doyamıyor. Cami musanna kapısıyla minberini yukarıda söylendiği vechile İlyas Bey'in isimdaşı olan Mutasarrıfgerde tarafından Söke'deki camiine sürükleterek bu nefis mabedi iki nefis eserinden mahrum bırakmıştır.

Camiin mermer mihrabı bir şâheserdir. Dahil-i binanın duvarları iki metre bir irtifâa kadar mermer levhalar ile süslenmiş ve camiin döşemesi ise kırmızı murabba tuğlalarla döşenmiştir. Şimdi camiin içi kuşlara mesken olmuştur. Bir derece tahribattan masûn kalması için Profesör Wiegand pencerelere tel kafes koydurmuş ve medhalin iki tarafında bulunan mâi-i inhidam güzel sütunları demir çemberlerle tersin ettirmiştir. Velev ki kendi milletine ait olmasa da, bir eser-i sanat karşısında hiss-i hürmetle mütehassis bir ilim adamı olduğunu bu takayyüd ve ihtimamıyla ispat etmiştir. Kabil olsa idi ihtimal bu kıymettar binayı tamir ettirmekten de çekinmeyecekti. Bu satırlarımı Mösyö Wiegand'ın medh ü senâsını â'lâya çıkarmak fikriyle değil, bu hususdaki ihmalimiz ile mukayese etmektir.

Roma ve Roma'nın daha evvelki devirlerinin mahsûlü olan âsârın gösterdikleri ihtişam ve azametin insanlarda hayret ve takdiri celbetmemesi kabil değildir. Tarihin bu dilsiz fakat ölmemiş eserlerinin temaşası bir hiss-i hayret uyandırmaktadır. Bu âsârın uyandırdığı hiss-i takdire bedel – Balat'ta olduğu gibi – kendi malımız, kendi eser-i sanatımız karşısında kalplerimiz, bir sevinç, bir inşirah ile dolmaktadır. Çünkü gözlerimizi okşayan bu eserler, Türklerin tarih-i medeniyetteki terakkilerini ve sanattaki yüksekliklerini göstermekte olduğundan bizde bir hiss-i iftihar uyandırmaktadır. Yazık ki bunlar, muhafazası zımnında henüz bir çareye tevessül olunamadığından pek yakın bir zamanda bir taş enkazından ibaret kalacak ve bu enkaz karşısında bâ-husus ilim adamları teessüfle nigerân olacaktır. Harabe bekçisi Hasan Çavuş sekseni mütecaviz bir ihtiyardır. Hayatının yirmi beş senesini bu harabeyi beklemekle geçirmiştir. Bir şeyhü'l-bilâd ıtlâkına sezâ olan bu ihtiyarın dünyada on yaşındaki oğlundan ve harabesinden başka birşeyi yoktur. Harabenin her bir taşını, mevkiini, kâşifini nereden ve ne sûretle çıkarıldığını ve şimdi mevzu bulunduğu mahalle neden getirildiğini bilir, anlatır. Harabenin canlı bir rehberi olan muhterem ihtiyarı, bu vazifeşinas pîri hürmetle yâd ederim. Tiyatro binasının yanındaki ebniye elyevm ufak bir müzedir. Ufak heykelcikler, âsâr-ı türâbiye, mermerden mamûl küçük mezbah taşları, heykel, baş, bunlar her biri raflarda dizilidir.

Bunların birçokları mükerrer olduklarından hafriyat mahallinde tefrik edilen bazı heykel ve tesâviri hâvi taşlar ile beraber İzmir Müzesi'ne nakledilecektir. Harabeyi dört saat kadar dolaştıktan sonra yine set üzerindeki kahveye döndük. Beygirlerimiz de hazır idi. Harabede görülemeyen bazı cihetleri avdetimize ta'lîkan kahvedeki ahbaplarımızla vedalaştık. Beygir üzerinde kendime pek güvenemediğim için en uslusunu intihab etmiştim. Güneşin şiddeti zâil olmuştu. Böylece yolumuza koyulduk.
(Mâ'bâdı var)

Mübarek Galib

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MİLET VE DİDİMA

DIDIMA YOLUNDA 2 [4]

Balat ile Yoran arası on sekiz kilometredir. Pline bu mesafenin 130 stade raddesinde bulunduğunu söyler ki, aşağı yukarı on sekiz kilometre demektir. Yol Balat'tan cenubî garbı istikametini takip ederek Kalabak ve Güllük tepelerin eteğinden dolaşır ve garp istikametinde ağaçlıklı, iki tarafı alçak tepelerden müteşekkil bir boğazdan geçip, bir buçuk saatlik bir gidişten sonra iki yüz otuz metre irtifaında bulunan Akköy'e gelir. Arazi tepeciklerden müteşekkildir ve bu tepecikler şimâlî garbî istikametinde Beşparmak Dağı'nın eteğiyle birleşir. Akköy değirmenleri, mektebi ve büyük kilisesi, güzel kârgir ikişer katlı evleriyle harpten evvel mamur bir Rum köyü imiş. Elyevm birkaç muhacir ailelerinin işgal etmekte oldukları onbeş yirmi haneden maadası gayr-i meskûndur. Sekiz değirmeninden ise bugün ancak biri işliyor. Karyenin hareketsiz, cansız sokakları boş, insandan hâlî evleriyle ruha sıkıntı ve nihayetsiz sükûtu insana ürkeklik vermektedir. Karyeye giren yolun solundan bir yol ayrılıp Milet hafriyatını yapan mütehassısların, kendi ikametleri için yaptırmış oldukları iki katlı, balkonlu ve bütün istirahatlerini temin edebilecek sûrette yapılmış eve gider. Bu o karyenin garbında bir tepede ve büyük bir bahçe içindedir. Buradan manzara, bütün Milet ovasını, denizi, Sisam, Patmusi adalarını ihata eder. Ev ve vaktiyle mamur bahçesi, Harb-i Umûmî neticesi bugün harap bir hâldedir. Hafriyattan çıkarılmış heykeller mahkûk taşlar, direk başlıkları, tesâviri hâvi levhalar, berây-ı tetkik buraya getirilip bahçenin bir kenarına dizilmiştir. Mütehassıslar hafriyat hitamında Balat'tan buraya gelirler, tetebbuatta bulunurlar ve burada yatarlar idi. Hanenin bir odası, birçok heykelcikler, kandil, vazo gibi âsâr-ı türâbiye dizilmiş raflarıyla âdeta ufak bir müze hâlini almıştır. Burada mevcut eserlerden bazı mahkûkât ve tesâviri hâvi taşlar ve fevkalâde güzel yapılmış üç kadın heykeli ile birçok âsâr – ı türâbiyeyi İzmir Müzesi'ne gönderilmek üzere tefrik ettirdim. Bir saat kadar burada tevakkuftan sonra yolumuza devam ettik.

Akköy'den itibaren yol yine cenubî garbî istikametini tutup Akköy'ün meskûn bulunduğu zamanlar, bostanlarıyla pek mamur olan bir vadiden geçer ve iki saatte Plata Burnu'ndan sahile iner. Bu mevkide manzara Pozeydun Burnu'na kadar tekmîl sahili Lipso, Patmos, Gaydaronis adalarının ufuklarda görünen tepelerini ve Menderes'in dört kilometre kadar denize uzanmış munsabbını ihâta eylemektedir.

İleride memlekete daha ziyade bereket vermesi memûl olan bu güzel ve acıb Menderes senede on dört veya on altı metrelik bir mahalli getirdiği çamurlar ile denizi bilâ-fasıla doldurmaktadır. Denize uzattığı dilin bazı kısımlarında hatta nebat neşv ü nemâ bulmaya başlamıştır. Bu gidişiyle, istikametini tebdil etmeyecek olursa, birçok asır sonra sahil ile, kable'l-milât 70 senesinde korsanların bir zamanlar henüz genç bulunan Jül Sezar'ı kaçırdıkları Gaydaronis adası belki birleşmiş olacaktır. Bu hâlde vaktiyle bir körfez olan Milet ovası yerine Sisam'ın

4 Birinci makale cilt 3, numara 13'tedir.

cenubunda yeniden vücuda gelmiş büyük bir körfez kaim olacağı tahmin olunur. Girintili sahilin tahminen kırk metre yüksekliğinde ve bir taşlık araziden geçen yol dar ve çakıllıdır. Bir tarafı kayalık ve deniz tarafı uçurum olup kayalar bazı mahallerde sahile doğru birden iner.

Beygirler yürümekte pek müşkilât çekiyorlardı. Yolun kara tarafı ise tepeciklerden müteşekkil arazidir ve bu tepelerden birçok dereler denize akmaktadır. Derelerin iki tarafı zakkum ormanlarıyla muhat ve munsabları ekseriya bataklık ve sazlıktır. Sahilin kayalar ile kat olunmayan aksamı kumluktur ve bu kumluk Menderes munsabına doğru ilerledikçe genişler ve Mikale Burnu'na doğru bir kavis çevirir. Sahil boyu gayet güzel olup bir taraf deniz ve uzakta adalar, kara tarafı ise muhtelif irtifada tepecikleriyle mezrû vadileriyle zeytinlik ve incelikleriyle hoş ve sevimli bir manzara irâe etmektedir. Buranın zenginleri tarafından vaktiyle tarla ve incirlik ve bostanlar içinde yaptırılmış yazlık haneler şimdi enkaz halindedir. Yolda Bizans devrinden kalma bir de kilise ve Manastır harabesine rast gelinir. Bütün bu yerlerde saatlerce gidilse tek bir insana tesadüf olunmadığı gibi kuş bile uçtuğu görülmüyor. Kumluk sahile dalgaların vurmasından hâsıl olan gürültüden başka bu mahalde ses, sadâ işitilmediğinden ve her cihetle lâtif olan bu yer, kalbe hüzün vermektedir. Bu kuş uçmaz, kervan geçmez yollardan mütemadî beş saat gittiğimiz hâlde bir tek insana rast gelmek nasip olmadı. Kalbi melâlle dolduran bu metruk yerlerden geçerken Alaşehir, Salihli, Bergama'nın canlı, pür-hayat ovaları gözümün önüne geldi. Kırmızı başörtüsü veya al peştemalleriyle yeşil tarlalarda birer gelincik hâlini alan İzmir türkülerini söyleyerek pür-şevk ve şetâret çalışan kadınları hatırladım. Gözlerim o güzel gelincikleri, bu ıssız yollardan geçerken aramıştı. Sevgili vatanın bu güzel topraklarına afvı kabil olmayan tarih hatası olarak saldıran canavarlar, bu sevimli gelinciklerden kim bilir ne kadarını soldurmuş, kırmıştı.

Güneş çoktan gurub etmiş, Didima'nın limanı olan Kovala yani eski Panormos'tan uzaklaşmış ve cenubî şarkî istikametini takip ediyorduk. Geçilen iki üç köprü ve işitilen köpek havlamaları Yoran'a yaklaşıldığını ima ediyordu. Tepeden bir değirmen gözükmeye başlamış ve yol da bir cadde hâlini almıştı. Uzaktan birkaç kişinin bize doğru gelmekte oldukları görüldü. Gecikmiş olduğumuzdan ve ortalık hayli kararmış olduğundan bizleri aramaya çıkanlar hafriyat yapan Doktor Hurmann ile iskân işleri için Yoran'da bulunan Akköy kaymakamı idi.

Hâfırlerin misafirperver hanesinin aydınlık sofasında, akşam yemeği için tertemiz örtü ile süslenmiş mükemmel bir masa bizleri bekliyordu.

Profesör Schede İstanbul'da bulunduğundan kendisine vekâlet eden muavini, âsâr-ı atîka mütehassısı Münih Şehremaneti mimarı Mimar-Mühendis Doktor Hurmann ile hafriyat ve hususuyla Didima'ya dair uzun ve tatlı mübâheselerle geç vakte kadar oturuldu. Ertesi sabah erkence hafriyat mahalline gidilmeye karar verilerek odalarımıza çekildik.

Hafriyat yapılan Didima mabedi, kasabanın hemen ortasında ve mürtefî bir mahaldedir. Hafriyattan evvel, Texièr'nin tarifi vechile o şimdiki mabedin yerinde o zaman bir değirmen bulunuyor ve mabedin ancak üç cesîm sütunu görülebiliyordu.

Hâl-i hazırda bu topraklar atılmış ve bu nazîrsiz bina meydana çıkarılmıştır.

Asl-ı mabet on iki metre terbîinde olup kırk bin metre terbîinde ve tekmil bir mahalleyi istiaba müsait bir meydanın ortasında bulunuyor. Mabedin ve meydanın tathiri için çıkarılan toprağın miktarını tahmin insanı hayrette bırakıyor.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Vâsi hafriyat mahallinin etrafı, meydana çıkarılan mabedin tahribattan vikayesini nazar – ı itibara almış olan Profesör Knacfuss bir duvarla her tarafını çevirtmiştir.

Mabet Pozidium Limanından üç kilometre mesafede bulunan tepenin üzerinde inşa edilmiş, müstatîl şeklinde olup her cephesi yedi basamaklı bir merdivenle çevrilmiş ve zemini mermer levhalarla döşenmiş bir terasa üzerindedir. Dört etrafı çifter iki sıra sütun (dipger) üzerinedir. Cephe (Pronaus)'de üçer sıradan on iki sütun vardır. Kalbe'l-milât dördüncü asrın başlangıcında Miletli Daphnis ve Efesli Peavinus tarafından bina edilmiş olan bu mabet Efes'in Artemis mabediyle hem-asırdır. Kable'l-milât ikinci asırda ber-hayat olan Mimar Vitrov, Didima mabedini tarif ederken bunun Olimpia'daki Jüpiter, Efes'teki Artemis ve Alaisis'teki Seres mabetleriyle dünyanın en büyük ve en müzeyyen meâbidinde madûd olduğunu söylemektedir. Kable'l-milât 150 senesine doğru ikinci salonun medhali yapılabilmiş ve yüz sene sonra Ondördüncü Ptelemeo mabede hürmeten medhal için fıldişinden mamûl kapılar konulmasını emretmişti. Maamafih tedricî bir sûrette mabedin itmâmına çalışıldığı hâlde hiçbir zaman itmamı müyesser olamamıştır. O derece vâsi ve fevkalâde bir itina ile yapılıyor idi. Belki Mısır'ın o cesîm binalarına bir nazîr yapılmak isteniliyordu.

Pek eski bir devirde ahali-i asliye tarafından müesses bir Oracle yerine bilâhare İyonyalılar Apollo İlâhı'na nisbetle bir mabet teessüs etmişler ve bu mabet asırlarca Branhid nâmıyla yâd edilen bir rahip ailesinin elinde bulunuyordu. Başrahiplik vazifesi babadan oğula intikal eden bir vazife-i ruhâniye idi.

Didima Mabedi pek ziyade şöhret alarak Delphi'deki meşhur mabet ile rekabette bulunuyordu. Her taraftan ziyaretine ve kâhinden istiknâh etmeye gelirlerdi ve Milet'te Didima'nın şerefine oyunlar tertip ediliyordu. Bir zamanlar mabedin şöhreti o kadar artmış idi ki kable'l-milât yedinci asırda hükümet süren Mısır Kralı Nehu ve Lidya Kralı meşhur Karazus ve Bergama Kralı Pruzbas pek çok kıymettar hedâyâ göndermişlerdi.

Gönderilen hediyelerin miktarıyla gönderenlerin isimleri, mabedin etrafına ta'lîk edilen mermer levhada hak ediliyordu.

Milet'in fethinden sonra, kable'l-milât 494 senesinde Dara, mabedi yaktırmıştı. Halefi Serahs, Didima mabedinden maadâ İyonya'nın tekmil maâbidini tahrip ettirmiş ve Didima'daki meşhur Apollo heykeli ile beraber Branhid ailesini İran'a sevk ettirmişti. Branhidler beraberinde mabedin hazinesini de götürmüşlerdi.

Branhid ailesi mabedin hazinesini Serahs'a teslim etmiş olduğundan İskender-i Kebîr, Dara'yı mağlûp ve payitahtı olan Ekbatan şehrini fethettiği zaman bu ailenin bütün efradını ihanetlerinden dolayı idam ile meşhur Apollo heykelini tekrar Didima mabedine iade ettirmişti. İskender-i Kebîr zamanında mabedin şöhreti tekrar her tarafa yayılmaya başlamış, bâ-husus bu hükümdarın haleflerinden Selefkoslar birçok hedâyâ göndererek şeref ve kudsiyetini â'lâ etmişlerdi.

İşte bu zamanlarda mabedin inşasına yeniden yukarıda isimleri zikrolunan mimarlar tarafından başlanılmış, Trayan ve Adrian da inşaatın itmamına çalışmışlar ise de, mabet pek vâsi bir mikyasta tutulmuş olduğundan dahilî ve haricî aksam ve tezyinatının bir kısmı yapılmış olmakla beraber tamamıyla itmam edilemediği gibi sütunlarının hepsi de yerlerine rekz edilememiştir. Bununla beraber şöhreti pek büyük olup hazinesi de birçok kıymettar

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hediyeler ihtiva etmekte idi. Sonraları mabedin etrafına kable'l-milât üçüncü asırda jimnaz, hamamlar ve misafirhaneler ilâve edilmişti.

Mabet defaatle yangın ve zelzelelerin tahribatına maruz kalmıştır. Kable'l-milât ikinci asırdan bade'l-milât on beşinci asra kadar vukûa gelen şiddetli hareket-i arzlar Garbî Cenubî Anadolu'nun her tarafını sarsmış, birçok beldelerini harap etmişti.

Tarihte mukayyed en şiddetli hareket-i arzların bazıları şunlardır:

İmparator Ogüst zamanında büyük bir zelzele Aydın ve havalisini tamamiyle tahrip etmişti.

İmparator Tiber devrinde aynı günde Garbî Anadolu'nun on iki şehri hâk ile yeksân olmuştur.

İmparator Trayan'ın zaman-ı saltanatında bade'l-milât 150 tarihinde Garbî Anadolu ve Galatya ülkesinde azîm zelzeleler vukûa gelmişti.

İmparator Antoinen zamanında 145 tarihinde Rodos ve Anadolu'nun cenubî garbîsinde büyük tezelzülât-ı arziye vukûa gelmişti.

238 ve 244 senelerinde yine büyük zelzeleler olmuştur. Gratien zamanında ve 262 senesinde Rodos ve Lidya'da büyük bir zelzele vukûa gelmiştir.

354 ve 365 senelerinde de Nikomedya'da müthiş bir zelzele olmuştur.

400 senesinde İstanbul ve civarı ile Anadolu'nun garbî sevâhilindeki şehirler kâmilen harap olmuştur.

544 senesinde vukûa gelen harekât-ı arziye müverrihlerin rivayetine göre kırk gün devam etmiştir.

557 senesinde ise İstanbul'da vukûa gelen zelzele on gün devam etmiştir.

742 senesindeki zelzele tekmil Avrupa'yı sarsmış ve altı yüz şehir harap olmuştur. Muhtelif asırlarda vukûa gelen zelzelelerin istikameti yıkılan sütunların vaziyetinden tayin olunabildiğini Manisa, Neos Efes, Preyen ve Didima mabetlerinin sütunlarının bir kısmı şark ve şimâlî şarkîye ve diğer kısmı garp ve cenubî garbî cihetine doğru yıkılmış olduklarından muhtelif zamanlarda vukûa gelen harekât-ı arziyenin de aynı istikametten gelmiş olması nazariyesinin baîdü'l-ihtimal görülmediğini Texier zikreder.

Zelzelelerden maadâ Didima mabedi korsanların da matma'-ı nazarı olmuş ve milâttan 80 sene evvel mabedin hazinesi ve kıymettar eşyaları yağma edilmişti. Şimâlden Anadolu'ya hücum eden milletlerle bahren Gotlar Didima mabedini yağma ve tahrip etmişlerdi. İşte bu gibi vukûata maruz kalan mabedin sadmelere mukavemeti azalmış, harîkler Pronaus'un tavanını ihrâk ettiği gibi sonraki zelzeleler de bu mahallin sütunlarının başlarını tahrip etmiş ve kıymetli musanna frizler yerlere düşerek parçalanmıştır. Vâkıa mabet her hareket-i arz vukûunda tamir edilmiş ise de Selçukîler devrinde metruk kalmış ve nihayet 1449 senesinde vukûa gelen büyük bir zelzele binanın tamamıyla mahvını bâdî olmuştur. İşte burada muhtasarca tarif edilen mabede hakkında kari, Mösyö Wiegand'ın Milet ve Didima hafriyatına dair teşriyatından ta'mîk-i malûmat edebilir.

Bizans'ın Jüstinyen devrinde daha henüz tekmil aksamıyla mevcut bulunan mabedin halvetgâhına bir burç ve bir ufak kilise yaptırılmıştı. Harîk neticesinde muhterik olup bilâhare

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

aynı mahalde yine bir kilise binası vücuda getirilmişti. Elyevm halvetgâh Bizans eserlerinden tamamıyla tathir edilmiştir.

1858 senesinde İngilizler tarafından yapılan hafriyat birinci hafriyat olup mukaddes caddenin iki tarafını tezyin eden heykeller o zaman İngiltere'ye naklolunmuştu.

1872'de Rayet ve Thomas tarafından hafriyatta bulunuldu ise de sathî bir tecrübeden ibaret kalmıştır. İlk ciddî hafriyat 1895-96 senelerinde Pontremoli ve Haussoullier nâmında iki Fransız âlimi tarafından icrâ edilip hafriyata dair mühim eserler neşreylemişlerdir. 1906 senesinden İtibaren Milet hafriyat sahasına ithal edilen Didima hafriyatı Berlin Müzeleri Müdürü Mösyö Wiegand tarafından fasıla ile bugüne kadar yapılmakta olup pek mühim neticeler hâsıl olmuş, sınaat-ı kadîmenin Anadolu'da vücuda getirmiş olduğu bu nazîrsiz eser-i mimarî topraklar altından tamamıyla meydana çıkarılmıştır.

Mabet mermer levhalarla döşenmiş ve 52 + 110 metre terbî'inde yedi basamakla çıkılır bir terasa üzerinde inşa edilmiştir. Binanın şark cihetinde nısf daire şeklindeki terasa arkaik devrindendir. Hafriyat esnasında terasanın zemininde zuhur eden temeller İranîler zamanında ihrak edilen kadîm mabedin temelleri olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Hatta elyevm mabedin cephesine müsâdif müdevver şekildeki bir mezbah mahalli şimdiki mabedin cephesinin biraz cenubî şarkî cihetinde bulunması, bu mabedin arkaik devrinden kalma ve daha ziyade garba müteveccih olarak bir mabedin enkazı üzerine yapılmış olması kavlimizi te'kîd etmektedir. Zira bu mezbah mahalli evvelden eski mabedin tam cephesinde bulunurken yeniden inşa edilen mabet daha ziyade garba müteveccih olarak yapılmış ve işbu mezbah da şimdiki mabedin cephesinde inhiraf etmiş oluyor.

Mabedin cephesine müsâdif nısf daire şeklindeki terasadan dört kadem ile mabet önündeki düz mahalle inilir. Mabedin cenup tarafında yedi kademeli merdivenler tarzındaki sıralar mabedin etrafında vuku bulan koşular ve oyunları seyredenler için yapılmış sıralar olup bazılarının mermer döşemelerinde bu yerleri işgal edecek olan muteberânın isimleri mahkûktur.

Mabet dört cepheden yedi basamaklı merdiven ile çevrilmiş olup cepheden on üç basamakla mabede dahil olunur. Basamaklar mermerdendir. Gerek basamakların ve gerek binanın duvarlarının bazı mahallerinde taşçı ustalarının ilk hurufâtı mevcuttur ki, işbu aksamın henüz düzeltilmeyip nâ-tamam kalmış olduklarını gösterir. Ebniye inşaatında taşçı ustaları işledikleri kısımlarda isimlerinin ilk hurufâtını taşlar üzerine hak ederlerdi. Bununla bina emini ustaların ne kadar müddet işlediklerini ve yevmiyelerini hesap ederler ve ustalar da maiyetlerinde çalışan çırakların esâmîsini tutarlar idi. Terasadan itibaren binanın zemin kornişlerinde görülen tezyinatın henüz taslak hâlinde işlenmiş ve itmam edilmemiş olduğunu göstermektedir. Hatta ustaların tezyinat ve menkuşâtın ne tarzda işlenmesi lâzım geleceğine dair çıraklara çizdikleri nümûneler de mevcuttur. Mabedin dört etrafı çift sıra sütunlar ile çevrilmiştir. İki cephedeki sütunların miktarı onar ve yan cephelerininki yirmi ve Pronaus'un on iki ki mabedin bu sûrede yüz yirmi adet sütunu vardır. İkinci salonun da ayrıca iki sütunu vardır.

İyonik tarzında sütunların sekiz köşeli kaidelerinin kuturları 2.45 ve sütun gövdelerinin kuturları 2.35 metre olup yalnız sütun gövdelerinin irtifaı 19-50 ve başlık, korniş ve frizleri ile beraber tekmil bir sütunun irtifaı 24.50 metredir. Sütunlar olukludur. Olukların miktarı otuz üçtür, Efes mabedinin sütun oluklarının miktarı otuz altıdır. Kaidelere çift trohilus tarzında

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

oturtulmuştur. Bunların çemberleri birbirlerine girift yaprak ve çemberlerin alt kısımları başka nakışlar ile işlenmiştir. Sekiz köşeli kaidelerden İmparator Caligula zamanında rekz edilmiş olanları ikisi daima aynı nakışlar ile tezyin edilmiştir. Bunların her bir zıl'a müsadif levhadan biri tesâvir ve diğeri çiçek nakışları hâvidir. Köşelere müsâdif sütun başlıkları ise ikişer boğabaşı bir ilâh tasviri ve başlıkların köşeleri kanatlarını yarım açmış kartal resimleriyle süslenmiştir. Frizlerin menkûşâtı çelenk içine alınmış meduz başlarını hâvidir. Şimdi sütunların ekserisi yarısına kadar yıkılmıştır. Yalnız üç sütun tamam bir hâlde ve bunlardan yanyana bulunan ikisi korniş ve frizleriyle mevcut olup üçüncü sütun ise rekz edilmiş olduğu hâlde henüz işlenmemiş ve nâ-tamam bırakılmıştır. Mabedin bazı mahallerinde sütunların yalnız kaideleri işlenmiş olarak konulmuş ve üzerlerine sütun rekz edilmemiştir. Hatta sütun kaidesi yapılmak üzere celbedilmiş olan cesîm mermer parçaları sütunun rekz edileceği mahalle kadar getirtilmiş olduğu hâlde orada bırakılmış ve işlenmesi nasip olmamıştır.

Mabedin her mabet gibi evin orta ve iç salondan (Sella) ibaret olup iç salonunda mabedin en mukaddes mahalli "Aditon" bulunuyordu. Salonları yekdiğerlerinden tefrik eden duvarların irtifaı dörder metre, bazı mahallerinde ise daha ziyadedir. Hatta iç salonun duvarlarının irtifaı sekiz metreden ziyadedir. Mabedin duvarları fevkalâde itinalı bir tarzda yapılmıştır. Üst üste mevzu taşların ara fasılaları bile görülmemektedir. Taşlar o derece imtizaclı konulmuştur.

Pronaus'un arzan dörder sıra derinliğe doğru üçer sıradan on iki sütunu vardır. Vaktiyle tavanı vardı. Birinci salonu ikinciden tefrik eden duvarın irtifaı dokuz metreye karîb aslında mabedin tekmil duvarlarının irtifaı sütunların irtifaları nispetinde bulunuyordu. Pronaus'tan ikinci salona açılmış medhalin arzı sekiz metre olup basamağı ve yan şokeleri yekpare cesîm mermer parçalarındandır. Bu medhalden ikinci salona yani kâhinlerin gaipten almış oldukları haberi kendilerine müracaatta bulunanlara söyledikleri salona geliriz. Görüyoruz ki dünya, kurulalı safdiller ve üfürükçülerin elinden kurtulamamışlardır.

Bu büyük medhalin sağ ve sol tarafında ve mabedin altından geçerek halvetgâha müncer iki tünel gibi yol vardır. Bu yollar o derece iyi muhafaza edilmiştir ki taşçı ustasının oradan henüz çıktığı zannını vermektedir. İkinci salon Pronaus'tan bir buçuk metre daha yüksektir. Kademe yoktur ve bu yüksek mahalden kâhinler züvvâra Orakl'in mukarrerâtını bildirirlerdi ve bu sebepten bu salonun medhali kapısız olarak gayet vâsi tutulmuştur. İkinci salonun iki sütunu mevcuttur. Burası da vaktiyle tavanlı idi. Duvarları iyi muhafaza edilmiştir. Bu salonun da sağ ve sol tarafından duvarların kalınlığı arasından mabedin üst tabakasına çıkan merdivenler vardır. Merdivenlerin mermer basamakları ve tavan nakışları hatta bu nakışların muhtelif renkleri bile muhafaza edilmiştir.

Üçüncü salon Sella, yani halvetgâh ikinci salonun dört buçuk metre aşağısında bulunmaktadır. Bu iki salonu yekdiğerinden tefrik eden ve 16 metre arzında mermer levhalardan yapılmış üç gözlü bir medhal vardır. Girilince bir sahanlık gelir ve buradan yine on altı metre arzında ve mermerden mamûl on yedi basamaklı merdiven ile halvetgâha inilir. Burada Bizans devrinde yapılmış hemen halvetgâhın nısfı ve tekmil merdivenlerini içine almış bir kilise bulunuyordu. Hafriyatta halvetgâh bu kilise enkazından tathir edilerek bu güzel merdiven ve tekmil halvetgâh meydana çıkartılmıştır. 58 metre, tûlînde olan ve sütunlarının bir kısmı duvara muttasıl ve her sütunun arası hücreli olan halvetgâhın duvarları bazı mahallerinde yedi metre irtifaına kadar mevcuttur. Sütunlarıyla, tesâvir ve nakışlarla işlenmiş duvarlarıyla vaktiyle pek müzeyyen

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir mahal olduğu elân mevcut aksam-ı muhtelifesinden istidlal olunmaktadır. Bu mahaldeki mukaddes kapı hâlâ mevcuttur.

Halvetgâhın arka duvarının köşesinde hafriyat esnasında bazı temellere tesadüf edilmişti. Bu temellerin mabedin en mukaddes mahalli addolunan Aditon ufak bir mabedin temelleridir ki içerisinde meşhur Heykeltraş Kanahus'un yapmış olduğu Apollo'nun bronz heykeli bulunurdu. Bu heykel Branhidler tarafından İran'a getirilmiş ve İskender-i Kebîr tarafından yine mabede iade olunmuştu. Heykeltraş Kanahus meşhur Poliklet'in şâkirdi olup kable'l-milât altıncı asrın evâilinde ber-hayat idi. Mabede kâhinlerin ziyaretine gelen züvvâra bu heykelin ufak mikyasta yapılmış bronz taklitleri satılmakta idi. Heykelin ufak kıtada bir misli Londra Müzesi'ndedir.

Tekmil mermerden mamûl bu muazzam bina sütunları, âhenin duvarları ve heyet-i mecmuası bu sütun ormanı beyaz mermer döşeme üzerine saçılan zayıf mavimtrak gölgeler züvvâr üzerine unutulmaz cazibedar bir tesir bırakmaktadır. Bilâ-ihtiyar uzaklardan derinden işitilen bir musikinin garip sadâsı ve mahzun şarkılarla başlarına altın çelenkler geçirmiş uzun beyaz libaslar ile mestur ihtiyar rahiplerin ve sükûtî beyaz rahibelerin bu dehlizlerde dolaşan hayalleri göz önüne geliyor ve Mozart'ın "La Flüte en chante" operasının "bu mukaddes dehlizlerde" diye yazdığı unutulmaz lâ-yemût musikisi kulaklara aksediyordu.

Mabedin civarında Milet'ten Didima'ya müntehî "mukaddes caddenin" bazı aksamına tesadüf olunur. Burada zuhur eden bir mahkûk taş caddenin 16.1/2 kilometre imtidadında bulunduğunu ve Trayan devrinin 101 – 102. senesinde yaptırılmış olduğunu bildirmektedir. Bu mevkiden itibaren mabedin civarına kadar caddenin iki tarafında elleri dizleri üzerine konulmuş ve oturmuş bir vaziyette olarak, eski Mısır heyâkiline müşâbih on heykel bulunuyordu. Bunlardan yalnız bir heykelin kol-bacak gibi aksamı mevcuttur. Mütebakisi vaktiyle Londra Müzesi'ne getirilmişti.

Hafriyat pek itinalı bir tarzda yapılmaktadır. Hâfirler tarafından tekmil mabet meydana çıkarılmış ve her tarafı tathîr edilmiştir. Sütunlar hakkında bir fikir hâsıl edebilmek için münhedim sütunlardan biri tekmil aksamıyla üstüvânî olarak bir sıraya dizdirilmiştir. Saçak tabanları, kornişler, başlıklar, tesâviri hâvi levhalar mabedin nerelerinde bulunduysa oralara muntazam bir sûrette vaz edilmiş ve mabedin şekl-i aslîsine halel getirilmeksizin duvarlarının bazı tehlikeli aksamı da tersîn edilmiştir. Didima'dan Balat'a kadar Aziz Beyle beraber aynı yollardan avdet ettik. Balat'ta harabenin bazı mahallerini tekrar tetkikten sonra Menderes'in geçit mahallinde birbirimizden ayrıldık. Mumaileyh Didima'ya, ben Söke'ye avdet ediyordum.

Sözünü tutmuş olan arabacı vakt-i muayyende gelip aynı güler yüzle arabası ve tezyinatı altında inleyen beygiri yanında geçit mahallinde beni bekliyordu.

Gelirken arkadaşımla hoş musahabeler yolumuzu kısaltmıştı. Şimdi ise yalnız başıma bu koca ovayı nasıl geçeceğim diye cidden düşünüyordum. Arabacının ince perdeden tutturduğu bir şarkısı ve beygirin yürürken mütemadiyen salladığı başı üzerinde dizili çıngırak sadalarının tesiriyle sükûta dalmıştım. Sarsıntıdan ve güneşin hararetinden okumaya imkân yoktu. Etrafı seyrederken ister istemez birçok projeler yapmaya başladım. İspanya'da bir hayli şato kurduktan sonra hülyalarıma vüs'at vererek memleketin her tarafından şimendiferler geçirdim. Geçtiğimiz ovadan cetveller açarak üzerinden kayıklar, vapurlar işlettim. Buralara asrın terakkiyatı duhûl etmiş, nüfus artmış ve ovanın her karış toprağı ekilmiş, münbit bir hâle gelmiş olduğunu gördüm.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Denizleri karaya tahvil eden ve elinden gelse çamurlarıyla birkaç asır sonra bütün Akdeniz adalarını karaya rabtetmek emelini gösteren Menderes, Strabon'un kavlince eskiden Milet ile Preyen arasında denize munsab oluyordu. Preyen şehri ise Piütark, Strabon ve Pilin'e göre sahilden 40 stade yani 7 kilometre mesafede bulunuyordu ki, şimdiki tedkikat da bu müverrihlerin söylediklerinin doğruluğunu ispat etmektedir.

Menderes'in tûlî üç yüz elli kilometreden fazladır. Menbaı kadîm Selena ve şimdiki Dinar ve yakınında sonradan tesis edilmiş Apamea şehriyle Uluborlu arasındaki bin üç yüz metreye karîb irtifada bir dağdadır. Strabon Menderes'in menbaının Selena şehrinin tam ortasında bulunduğunu söyler. Müverrih Pilin ise bu şehrin eskiden Anayenon tesmiye edildiğini ve Ulukıran nâm gölden nebeân ettiğini ve gölün ismiyle müsemmâ bir dağda bulunup nehrin Selena, Apamea, Oymanya (Işıklı) ve Pargabila (Güvercinlik)'ten geçerek Preyen'in 40 stade mesafesinde Preyen ile Milet arasında denize döküldüğünü yazar. Menderes pek kavisli ve dolambaçlı bir nehirdir. Eskiden yalnız Milet'in biraz yukarılarına kadar gemiler işleyebiliyordu. Fakat Melizander'in kable'l-milât 414 senesinde ilk defa olmak üzere Karya ülkesinin müntehâ-yı hududuna vâsıl olabilmek için nehrin kısm-ı ulyâsına kadar kayıklarla gittiğini Pozanyas yazar. Menderes ve Menderes ovası hakkındaki müşahedâtım ve Profesör Grond ile Philipson'un bu ovanın teşkilâtı hakkındaki derin tetkikatları mücmelen şöylece hulâsa edilebilir: Söke'den itibaren Menderes ovası üç kısma tefrik olunabilir. Şimal kısmı eski Menderes'in civarıdır. Cenup kısmı Menderes'in yeni mecrası ve etrafı ve üçüncüsü ise sahil aksamı ki Menderes'in denize döküldüğü mahal ve havalisidir.

Menderes'in eski mecrası şimdi kurak bir hâldedir. Yalnız kışın Samsun dağlarından dökülen ırmaklar ile dolar ve etraf taşar. Söke'nin cenubundan itibaren ovanın şimâl kısmının eteklerini takip ile Preyen'in biraz ötesinden cenup istikametini alarak, Milet ile Lada adası arasından sonradan açmış olduğu yeni mecra ile birleşip denize munsab olurdu.

Eski mecra pek dolambaçlıdır. Hâl-i hazırda bazı mahalleri sazlık ve bataklıktır. Ekseri mahalleri kurudur. Kışın dağdan gelen sular taşarak etrafı bir göl hâline getirir ve bu sular hazirana kadar çekilmez, mürûr u ubûr hemen munkatı olur.

Menderes'in şimdiki geniş mecrası taşkın ve seri cereyanlı sularını denize dökmektedir. Suları yükseldiği zaman irtifaı ovanın sathını geçerek taşar ve etrafını bir göl yapar ve bu sebepten Söke ile Balat arasındaki münakalât Söke'nin cenubundan itibaren kesb-i suûbet eder.

Ovanın şimâl kısmı Menderes'in sularının hücumuna maruz kalmayıp yağmurlu mevsimlerde de bataklık hâlini almaz. Ova bu mevsimlerde iki manzara irâe etmektedir. Şimâl kısmı çayırlık ve yeşillik ve mezrû olup cenup kısmı ise tamamıyla bir göl hâlindedir. Nehir bu bataklık içinden iki tarafına yığdığı kum siperleri arasından denize dökülüyor.

Ovanın şimâl kısmının sathı cenup kısmından daha mürtefı olduğu Grond ve Philipson'un tetkikatından anlaşılmıştır. Bu tetkikata nazaran ovanın Sarıkemer civarı on ve Preyen havalisi ise altı metre irtifaındadır. Milet ile Preyen arasına müsâdif kısmın irtifaı henüz sûret-i kat'iyyede tetkik edilip anlaşılmamaktır. Maamafih bu kısmın eskiden çökmemiş olduğu tebeyyün etmiştir.

Strabon'a göre Menderes'in menbaı yukarıda da söylediğimiz veçhile Preyen'den 40 stade ve Meyus'tan 30 stade mesafede bulunduğu ve munsabdan itibaren nehrin umku az olduğu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

için altı düz kayıklarla Meyus'a gelindiğini söyler. Bu sûretle Meyus'u limanı tedricen dolarak tedricen bir liman olmaktan çıkmış ve ahalisi Milet'e hicret etmiştir.

Sâlifîizzikr müverrihlerin teyidine nazaran da Menderes eski mecrasını kurûn-ı vüstâya kadar takip ederdi. Sonraları Preyen'in şimâlinden Lada adasına doğru alüvyonlarını yıkarak bu sûretle yatağı irtifa peyda eden nehir tebdil-i mecra ile cenup istikametini almaya mecbur oluyor ve Meyus-Avşar kalesine kadar uzanan eski Latmos Körfezi'ne sularını dökmekte idi. Belki o zamanlar Menderes tebdil-i mecra ederek döktüğü kum ve çamur kütleleriyle Lada ve civarını doldurmuş ve eski mecrasının suları çekilmesiyle yeni bir arazi meydana gelmiş, o zamandan beri Milet'in deniz ile alakası menkut olarak taşkın sularının sürüklediği kum ve çamur tabakaları sular taştığı mevsimlerde buralarını tedricen doldurarak her sene arazinin irtifa kesb ile yükselmekte devam ettiği görülüyor. Nitekim vaktiyle yapılmış kervansarayların temelleri elyevm topraklar altında bulunduğu gibi Balat köyü de Akköy tarafına çekilmektedir. Ovanın şimâl kısmı ağaçsız, bir kısmı ise çayırlık ve otlak ve kısm-ı mühimmi ise mezrû bulunmaktadır. Gayr-ı mezrû ve çayırlık olmayan mahallerinde ise zakkum ve meyan kökü yetişmektedir. Menderes'in eski mecrasının bataklık mahalleri sazlıktır.

Ovanın bu aksamı, mevsimlerde Yörükler ile meskûn olması ve arazinin mezrû ve hayvanatının otlak mahalli bulunması; kışın bir bataklık hâlini almakta ve zemin sularının daha derinlerden geçmekte olduğuna delâlet eder. Maamafih ovanın Samsun dağları eteklerine müsâdif aksamı yukarı kısım arazisinden sathı itibarıyla daha alçaktadır. Etrafında bulunan bataklıklar buna delâlet etmektedir.

Ovanın içinde köy yoktur. Ashab-ı emlâk Söke'de ve Samsun dağları eteğinde bulunan karyelerde ikamet ederler.

Hulâsa edildikte Menderes'in şimâl mecrası pek eski vakitlerde hâl-i faaliyette olup yeni açmış olduğu cenup mecrası ise kurûn-ı vüstâda husûle gelmiştir.

Menderes'in yeni açmış olduğu mecra kable'l-milât altıncı asırda büyük bir liman olan Meyus şehri yani Azap Gölü'nün şimâlinden geçerek cenub-ı garbî istikametinden Baf Gölü'ne dökülüp oradan aldığı sularla beraber Sakız Burnu'nun şimâlinden bir kavis çevirerek Balat'ın, üzerinden ve yine cenub-ı garbî istikametinden denize dökülür.

Karadan denize doğru uzanan munsabbı üç kilometre imtidadındadır. Menderes'in cereyanı kuvvetli olup denize mukavemet ederek mütemadiyen dökmekte olduğu kumlar ile her sene deltasını uzatmakta, bilâ-fasıla döktüğü kum tabakaları denizin küllî bir miktarını her sene karaya tahvil etmektedir.

Sahilin bu kısmında ve munsabbın şimâlinden Mikale Burnu'na kadar kavis şeklindeki sahilde dalgaların husûle getirdiği ince diller ile denizden ayrılmış ve suları alçak göller vardır. Bunların Karina nâmıyla tesmiye olunanı en büyüğüdür. Tomatva karyesinin cenubunda ve Samsun dağlarının eteğinde vâkidir.

Bu göllerin en cenupta olanının denizle irtibatı olmayıp Menderes'in bir kolu buraya akar ve daha şimâle müsâdif olan göl ortasından ve bunun şimâlinde bulunan göllerin en büyüğü olanın dil şeklindeki şeddi şimâl tarafından dalgaların tesiriyle açılarak denizle irtibat hâsıl olmuştur. Bu gölün daha derin olan cenup kısmından vaktiyle Menderes'in eski mecrası geçip denize döküldüğünü Philipson zikreder.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eskiden Karina Gölü ile cenubundaki göl arasında bir gölün daha mevcudiyetini ve bunun mürûr-ı zamanla kuruyup dolmuş olduğunu Philipson iddia etmekte ve delil olarak da Lada Adası'yla ikinci gölün arasında bu suları çekilmiş gölü denizden ayıran bir dil izinin bazı aksamının tetkikatıyla keşfeylediğini söylemektedir.

Milet ve civar arazi milâttan sonra ve Efes'te olduğu gibi tedricen çökmüş olması faraziyesi kabul edilemeyeceği hususunda bu havalinin teşkilât-ı arziyesini tetkik eden Profesör Grond ve Philipson müttefik-i re'ydir.

Ticaret ve servetiyle maruf bulunan Milet ezmine-i kadîmede büyük mikyasta bir hinterlanda mâlik bulunmuyordu. Şehrin bir yarımadanın şimâl sahilinde bina ve bunun şimâl ve şimâl-i garbî kısmı da sahil ile tahdid edilmiş olması Milet şehrinin münferid bir ada üzerinde müesses bulunduğu zannını vermektedir. Ticaret yolları, Menderes ve Milas ovalarına ancak bahren temin edilmiş olmasından dolayı şehir tamamıyla bahrî bir belde olup netice itibarıyla da kara yollarına tamamıyla hâkim bulunuyordu. Maamafih o zamanlarda dahi şehirden itibaren karanın denize doğru ilerlemesi ve sahilin de bataklık aksamı gerek şehirden sahile inmek, gerek de Baf Gölü'nde vâki Heraklia şehrine doğru gemileri sevk etmek hayli müşkilâtı bâdî olmuş olması muhtemeldir. Kara cihetinden şehir, zuhuru melhuz tehlike ve taâruzdan masûn bir mevkide bulunuyordu.

Baf Gölü'nün vücuda gelmesinde iki faraziye kabul ediliyor. Gölün elyevm işgal eylediği yatak eskiden Milas'a kadar imtidad eden geniş bir vadinin mütemmimâtından idi. Bu vadi suların tezâyüdüyle veyahut vadi çökerek sath-ı bahrin yükselmesiyle sular hücum ederek bu vadiyi bir körfez hâline getirmiş olması ihtimali mevcuttur. Sonraları Menderes'in kumları körfezin şimâl-i garbî sahilini, yani denize müteveccih kısmını doldurup denizle alâkasını keserek körfezi bir göl hâline ifrâğ eylemişti.

Bu tebeddülat henüz yeni devirlerde husule gelmiştir. Eskiden Latmos Körfezi'nin mebdei Balat'tan itibaren idi. Hatta Mösyö Wiegand'ın kavlince bade'l-milât 538 senesinde Milet'in şark-ı garbîsi sahil ile temasta bulunuyordu. Çünkü bu cihette şehrin emr-i muhafazası için hiçbir sur temeline tesadüf edilmemiştir. Gölün fazla suları dar ve serin bir koldan bir aralık sahil boyunu takip eden Menderes'e Sakız Burnu'nda dökülmektedir. Sathı ile Milet arasında vâki kısm-ı arazinin irtifaı 10 metredir. Bu itibarla gölün sathı da yükselmiştir. Gölün sevâhili bu tebeddülat dolayısıyla çökmemiş farzedilse suların yükselerek eski hududunu tecavüz etmesiyle yani on metre daha yükselmiş olması ile sevâhilinin de bazı tahavvülâta maruz kalmış bulunması tetkikat neticesinde anlaşılmıştır. Çünkü doğrudan doğruya dalgaların şiddetine maruz kalmamış bulunan körfezin pek dik olmayan sevâhilinin kısm-ı azamı bittabi şimdi suların altında bulunmaktadır. Gölün şimdiki gayr-ı muntazam sevâhili ve müteaddid körfezleri ve sahilden ayrılmış kayalıkları buna delâlet etmektedir.

Yalnız sahilin bazı aksamı hususuyla kadîm Herakliyon harabesinin garbî aksamı dalgaların getirmekte olduğu kumlar ile tevsî' ederek biraz şimâl-i garbî cihetine müsâdif parçası bir kumsal hâline getirilmiş ve bu kumsallık ufak bir ovaya münkalib olmuştur ki eskiden bu ovacığın Latmos Körfezi'nin mütemmimi olduğuna şüphe bırakmamaktadır.

Gölün karaya doğru ilerlemiş en derin körfezi şimâli garbî cihetindeki körfezidir. Burasının tekmil sazlık olması körfezin derin olmadığına ve Latmos Körfezi'nin göl hâline tahavvülünden akdem mevcut bulunmadığına delâlet etmektedir. Belki de gölün civarından geçmekte olan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Menderes'in her sene taşıp bıraktığı kum ve çamur ile bu küçük ve sazlık körfezin de umku tedricen azalmış olması muhtemeldir.

Gölün şimâl sahilinde Heraklion harabesinden maadâ daha birçok harabeler mevcuttur. Milet ile beraber hafriyat yapılan Heraklion göle doğru uzanmış bir kayalık üzerinde amfiteatr tarzında bina edilmiş bir şehirde. Şehrin mevkii o devirlerde bir körfez olan Latmos Körfezi'nin şark sahilinin nihayetini teşkil ediyordu.

Gölün umku henüz ölçülemediği için malûm değildir. Bâliği oldukça kesir olması gölün derince olduğunu ima etmektedir. Gölde altı düz pek basit yapılmış kayıklar işletilmektedir. Her sene dalyanlar kurulur ve kesretle balık sayd olunur. 1375 metre irtifaında bulunan Arduazu granitten müteşekkil ve zirvesi derin, yarıkları sivri çıkıntılarıyla korkunç bir manzara irâe eden Beşparmak Latmos Dağı gölün şimâl-i şarkî sahilindedir ve cenub-ı şarkîye Milas'a doğru imtidad eder. Kayalardan müteşekkil bu dağ ağaçsız ve nebattan mahrumdur. Dağın bir hususiyeti daha vardır ki o da Anadolu'nun yalnız bu mevkiine mahsus olmak üzere kaplanlar bulunması ve bu canavarların bir yuvası olmasıdır.

Menderes'in arzı ve derinliği seyr-i sefâine salih bir hâle ifrağa müstaid olmakla beraber mecrasının tathiri külfete vâbeste bulunduğundan Aydın'ın cenubunda ve Çine Çayı'nın Menderes'le birleştiği mahalde sun'î bir ufak liman vücuda getirilerek oradan itibaren denize doğru mecrayı az çok takip eden bir cetvel açılarak Menderes'in suları bu cetvele alınıp ve nehrin fazla suları ise yine eski yatağına terk edilecek olur ise Aydın şehri bir liman hâline gelerek doğrudan doğruya denize rabtedilmiş olur. Bu sûretle tekmil bu havalinin ve Aydın Ovası'nın ticaret nokta-i nazarından ne derecelerde kesb-i ehemmiyet edeceği ve mamur olacağı vâreste-i izahtır.

Son

Mübarek Galib

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MÜBAREK GALİB ELDEM'E AİT FOTOĞRAF VE BELGELER

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mübarek Galip Eldem

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mübarek Galib Eldem

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

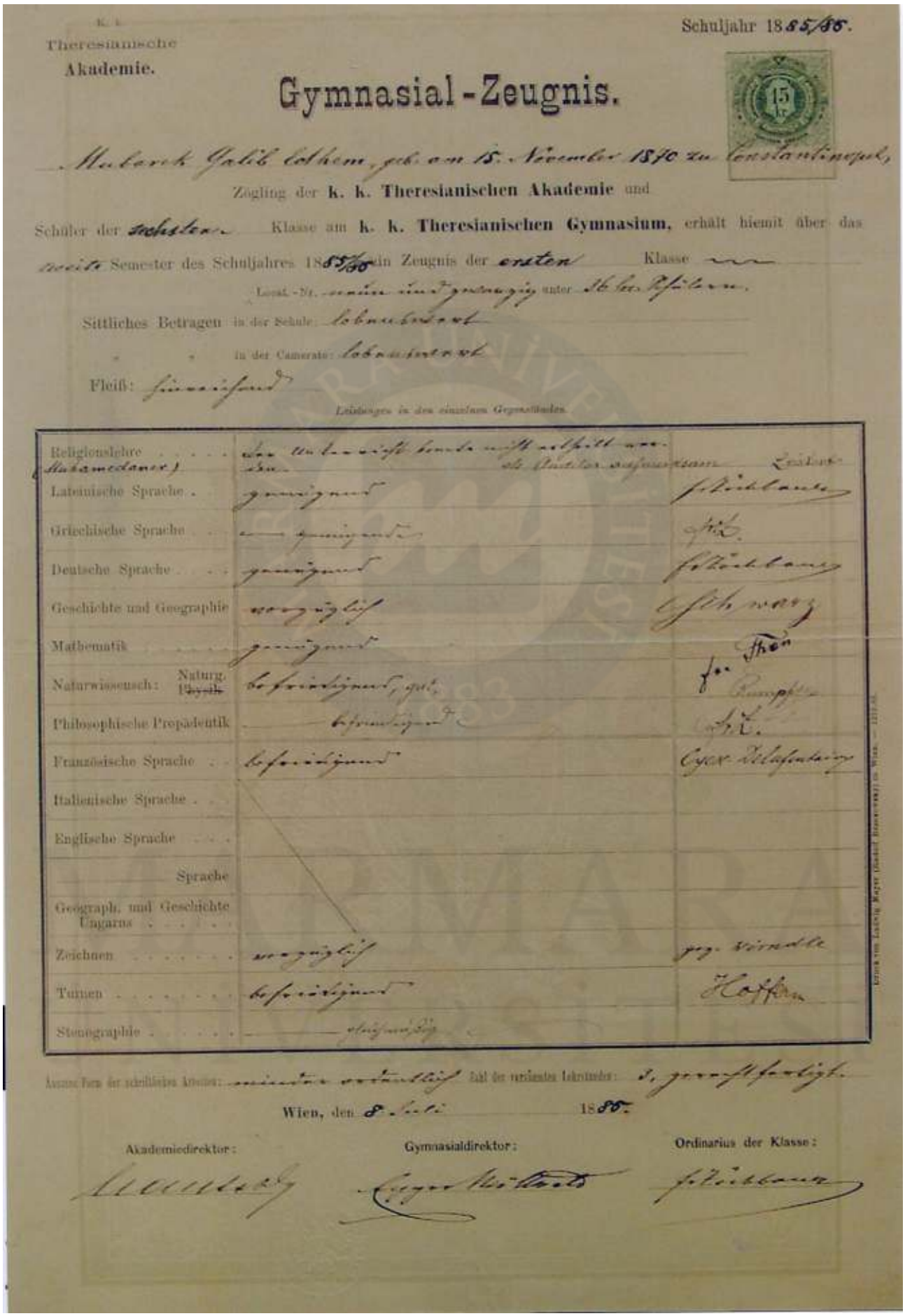

K. k.
Theresianische
Akademie.

Schuljahr 1885/86.

Gymnasial-Zeugnis.

Mubarek Galib Eldem, geb. am 15. November 1870 zu Constantinopel,

Zögling der **k. k. Theresianischen Akademie** und

Schüler der sechsten Klasse am **k. k. Theresianischen Gymnasium**, erhält hiemit über das zweite Semester des Schuljahres 1885/86 ein Zeugnis der ersten Klasse

Local-Nr. neun und zwanzig unter 36 Schülern.

Sittliches Betragen in der Schule: lobenswert

" " in der Camerate: lobenswert

Fleiß: hinreichend

Leistungen in den einzelnen Gegenständen.

Religionslehre (Muhamedaner)	der Unterricht konnte nicht erteilt werden. als Auditor aufmerksam	Zeitlich
Lateinische Sprache	genügend	F. Köchbauer
Griechische Sprache	genügend	[illegible]
Deutsche Sprache	genügend	F. Köchbauer
Geschichte und Geographie	vorzüglich	[illegible]
Mathematik	genügend	[illegible]
Naturwissensch.: Naturg. ~~Physik~~	befriedigend, gut	[illegible]
Philosophische Propädeutik	befriedigend	[illegible]
Französische Sprache	befriedigend	Cyr. Delafontaine
Italienische Sprache		
Englische Sprache		
Sprache		
Geograph. und Geschichte Ungarns		
Zeichnen	vorzüglich	[illegible]
Turnen	befriedigend	Hoffen
Stenographie	gleichmäßig	

Äußere Form der schriftlichen Arbeiten: minder ordentlich Zahl der versäumten Lehrstunden: 3, gerechtfertigt.

Wien, den 8. Juli 1886.

Akademiedirektor: [illegible]

Gymnasialdirektor: [illegible]

Ordinarius der Klasse: F. Köchbauer

Mübarek Galib Eldem'in Diploması

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mübarek Galib Eldem Oğulları Galip, Memduh, Hüsrev ve İskender

Mübarek Galib Eldem'in kızı Roksan Abas

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mübarek Galib Eldem ve Torunu Hiram Abas

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MÜBAREK GALİB ELDEM

ISBN 978-975400426-7

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ